

▶ Безпека і здоров'я на роботі у воєнний та післявоєнний час

Досвід України в умовах російської агресії

▶ **Безпека і здоров'я на роботі у воєнний та післявоєнний час**

Досвід України в умовах російської агресії

► РЕЗЮМЕ

Контекст. Забезпечення безпеки і здоров'я працівників на роботі (далі — *БЗР*) у мирний час потребує багато зусиль, впровадження передових методів управління та технологій, ресурсів. З настанням та в умовах війни функціонування суб'єктів господарювання суттєво ускладнюється навіть на умовно безпечних територіях, що позначається і на управлінні БЗР як невіддільному складнику загальної системи управління підприємством. Зумовлено це тим, що суспільство раптово стикається з досі невідомими йому та непередбачуваними загрозами. Навколишнє середовище, зокрема робоче, раптово стає максимально ворожим та підступним. Раптом виникає необхідність дуже швидко ухвалювати відповідальні рішення. А персонал до цього часто не готовий.

Для системи управління БЗР бойові дії стають справжніми зовнішніми небезпечними чинниками, які суттєво змінюють зовнішній і внутрішній контекст підприємства та підвищують ризики настання додаткових нещасних випадків на роботі, що є нехарактерними для мирного часу та мають наслідки різного ступеня тяжкості. В Україні станом на 30.09.2022 нещасні випадки зі смертельними наслідками, спричинені бойовими діями, становлять майже половину загального смертельного травматизму на роботі в умовах російської агресії.

Забезпечення БЗР в умовах воєнного часу набуває високого пріоритету та потребує невідкладних рішень, зокрема з методичного забезпечення. Велику допомогу щодо цього надають міжнародні та місцеві гуманітарні організації, проводячи роз'яснювальну роботу, тренінги та наочну агітацію для населення, працівників підприємств, що функціонують. Водночас дієва співпраця гуманітарних організацій із державними органами виконавчої влади у сфері БЗР є визначальною, оскільки без неї є велика ймовірність того, що підходи та методи управління безпекою розвиватимуться локально, повільно та де в чому паралельно, без необхідного обміну знаннями та досвідом.

Ідея документа «Безпека і здоров'я на роботі у воєнний та післявоєнний час: досвід України в умовах російської агресії» (далі — *Документ*) полягає у визначенні серед наявних передових методів і підходів до БЗР тих, що є найбільш результативними в умовах війни та її гуманітарних наслідків (з урахуванням досвіду Міжнародної організації праці, Держпраці, міжнародних гуманітарних організацій та українських спеціалістів із БЗР).

Мета та цільова аудиторія. Зазначений Документ розрахований на всі сторони соціального діалогу: уряд, роботодавців та працівників. Найперше він має запропонувати уряду та роботодавцям, чії підприємства опинилися і продовжують функціонувати в умовах воєнного часу, найбільш реальні та дієві підходи для вирішення проблем забезпечення БЗР на всіх рівнях управління, роз'яснити роботодавцям та працівникам їхні права та обов'язки в цих умовах. Для цього Документ містить орієнтовний перелік проблем, їх систематизацію, конкретні рекомендації та методи вирішення визначених проблем з урахуванням появи нових ризиків (зокрема, алгоритми дій у складних ситуаціях). Матеріали Документа можуть бути використані спеціалістами підприємств для складання або корегування інструкцій, проведення різних видів інструктажів та наочної агітації з питань БЗР і цивільного захисту. Особливо корисними ці матеріали можуть бути для спеціалістів комунальних та інших підприємств, що належать до об'єктів критичної інфраструктури та повинні працювати за будь-яких умов.

Структура. Будь-яка війна — це криза, яка має свій життєвий цикл: «передкризова готовність — реагування під час кризи — післякризова відповідь». Тому структуру Документа розроблено з урахуванням цього нюансу: основні питання передкризової готовності розглянуто в підрозділах 2.1.4—2.1.6, 2.1.8—2.1.9, 2.2.6; процеси реагування під час кризи (війни) — у розділах 1—2 та додатках 2—16; післякризова відповідь — у розділі 3.

Базові рекомендації щодо подальших дій. Сьогодні є очевидним, що після закінчення російської агресії, формуючи сферу БЗР майбутнього, ми вже не можемо не враховувати специфічні небезпеки, характерні для воєнного часу, тому:

1. **Планування** відновлення господарської діяльності на локальному рівні та діяльності з відбудови виробничої сфери на державному має відбуватись **за умови обов'язкового оцінювання потенційних ризиків**, у тому числі спричинених специфічними небезпеками, характерними для воєнного часу.

2. У суспільства, особливо професійних спільнот безпекової сфери, з'явилась **гостра потреба у здобутті нових знань та навичок**, які б дозволили їм бути максимально ефективними на своїх місцях, але у нових реаліях. На сьогодні більшість рекомендацій (зокрема і в цьому Документі) підготовлена з урахуванням ризикоорієнтованого підходу до організації системи управління БЗР, впровадження якого на підприємстві потребує наявності фахівців, які мають спеціальні знання та навички і пройшли відповідну підготовку. Наразі велика кількість підприємств немає таких фахівців.

Задоволення цієї потреби є обов'язковою умовою для виконання пункту 1 цього переліку. Тому якісно розроблені, оформлені та презентовані навчальні курси, спеціалізовані семінари та конференції у сфері БЗР, екологічної та пожежної безпеки, цивільного захисту та психології (переважно дистанційного, але інтерактивного формату) є дуже затребуваними. Водночас робота щодо навчання повинна бути системною і сталою. Для цього важливо зробити огляд уже наявних ресурсів (державні і приватні навчальні заклади, тренінгові центри, наявні у них програми, спеціалізація, обласний/національний рівень і т.д.), проаналізувати і систематизувати потреби. За результатами такого огляду корисним буде запропонувати стратегію удосконалення комплексної системи навчання і підготовки з БЗР та втілити її на практиці.

3. Будівлі (зокрема, нежитлові виробничого призначення) тепер мають будуватися, реконструюватися та відбудовуватися з **обов'язковим облаштуванням сховищ/укриттів**, бажано подвійного призначення, оскільки приміщення мають постійно «працювати», інакше вони стають непридатними для перебування в них людей.

4. Мінне забруднення всіх територій ще довго лишатиметься проблемою як на державному рівні, так і на локальному. Її вирішення потребує:

- ▶ достатньої кількості кваліфікованих фахівців різного фаху (але передусім саперів/демінерів);
- ▶ необхідної матеріально-технічної бази;
- ▶ оптимального поєднання оперативного та гуманітарного розмінування із залученням до цього процесу якомога більшої кількості спеціалізованих організацій;
- ▶ чіткої взаємодії між усіма учасниками процесу розмінування та її координації з боку держави.

5. Особливої уваги потребує **волонтерська діяльність**, оскільки велика кількість людей з початком російської агресії долучилась до цієї сфери.

5.1. З одного боку, це абсолютно добровільне бажання людей бути корисними, без документального оформлення, з іншого боку — в таких масштабах волонтерський рух набуває форм неприбуткових громадських організацій, а їхнім учасникам-волонтерам **має гарантуватись безпека та збереження здоров'я**.

5.2. У свою чергу, накопичений волонтерами практичний досвід може стати у пригоді **для підготовки** (підвищення кваліфікації) **працівників**, які надають соціальні послуги та залучаються як державою, так і гуманітарними організаціями для надання допомоги постраждалим та внутрішньо переміщеним особам.

6. В умовах кризи, спричиненої російською агресією, також гостро постало питання **взаємодії національних систем управління різними напрямками безпеки** (БЗР, пожежна та екологічна безпеки, цивільний захист, сил спротиву). Вони не функціонують як єдине ціле.

7. Незважаючи на поширеність думки, що в умовах воєнного часу підтримка функціонування системи управління БЗР не на часі, практичний досвід підприємств свідчить про зворотне: якщо система управління БЗР (або комплексної безпеки) у мирний час результативно функціонувала, то й у воєнний час вона продовжить функціонувати, навіть за обмежених ресурсів. Додатковим бонусом у цьому є те, що така стабільність є своєрідною психологічною підтримкою для працівників, і «коло замикається» — підприємство працює. Якщо ж система на підприємстві була формальною, то підтримка «красивої картини» відтягує на себе і так обмежені ресурси, що не дає жодного позитивного результату і деморалізує працівників. Та кризова ситуація, якою є війна, несе не тільки збитки, вона дає можливість побудувати реально працюючий механізм. Таким чином, **перебудова, підтримка функціонування та постійне вдосконалення системи управління БЗР** на локальному рівні, особливо у воєнний час, є життєвою необхідністю для підприємств, які хочуть «вижити і жити».

8. **Ефективна національна політика й нормативна база у сфері БЗР**, побудовані в умовах воєнного часу, мають набагато більше шансів сприяти стійкості системи управління БЗР (або комплексної безпеки) та її готовності до більш дієвого реагування на кризи майбутнього.

9. Окремим питанням залишається класифікація та **розслідування нещасних випадків на роботі, спричинених воєнними (бойовими) діями, як виробничих**. Наскільки це доцільно? І чи має сума відшкодування потерпілому чи його близьким (у разі його смерті) залежати від розміру його заробітної плати?

Цей документ підготовлений національними фахівцями з БЗР під егідою Європейського співтовариства з охорони праці (Україна) і в тісних консультаціях з фахівцями Державної служби України з питань праці. Ініціатива була підтримана Проектом МОП за фінансування ЄС «На шляху до безпечної, здорової та задекларованої праці в Україні» в рамках його перепрограмування за погодженням з донором - у відповідь на виклики, пов'язані з російською агресією (www.ilo.org/shd4Ukraine).

Зміст цієї публікації жодним чином не відображає офіційних поглядів Міжнародної організації праці і/або Європейського Союзу. Відповідальність за інформацію та погляди, висловлені в публікації, несуть виключно автори.

ЗМІСТ

Резюме	5
Зміст	8
Перелік скорочень, аббревіатур і позначень	11
Вступ	15
1. БЗР під час війни: опис ситуації та її аналіз	16
1.1. Нещасні випадки на роботі, спричинені проведенням бойових дій	16
1.1.1. Вибухові (мінні) небезпеки та їхні наслідки	19
1.1.2. Небезпека від мін, боєприпасів, що не вибухнули, та залишених боєприпасів	20
1.1.3. Небезпека обстрілів та бомбардувань, їхні наслідки	21
1.1.4. Небезпека хімічної атаки	22
1.1.5. Хімічна небезпека	24
1.1.6. Радіаційна небезпека	25
1.1.7. Небезпека бактеріологічної атаки	28
1.1.8. Психологічний тиск	30
1.1.9. Фізичне та інші види насильства	33
1.1.10. Небезпеки під час розбирання завалів	35
1.2. Вплив правового режиму воєнного стану на вимоги у сфері БЗР	39
2. Нові ризики у сфері БЗР та реагування на них в умовах воєнного часу	41
2.1. На державному рівні	41
2.1.1. Релокація підприємств: ініціатива та підтримка з боку держави	41
2.1.2. Мінування/розмінування територій підприємств та виявлення на них боєприпасів, що не вибухнули (UXOs)	45

2.1.3. Забезпечення безпеки транспортної діяльності підприємств	50
2.1.4. Пожежна та екологічна безпека підприємств, що працюють	55
2.1.5. Укриття від обстрілів та бомбардувань	64
2.1.6. Виробнича санітарія та гігієна праці	70
2.1.7. Застосування засобів захисту	72
2.1.8. Забезпечення тимчасовими житловими умовами	77
2.1.9. Питання водопостачання, санітарного забезпечення та дотримання гігієни (WASH) під час проведення бойових дій	80
2.2. На рівні підприємства	87
2.2.1. Управління питаннями БЗР	87
2.2.2. Компетентність та обізнаність персоналу	94
2.2.3. Система управління ризиками та можливостями	98
2.2.4. Стандарти та процедури безпеки під час виконання робіт	117
2.2.5. Звітність та розслідування інцидентів	119
2.2.6. Реагування на надзвичайні ситуації та інші інциденти	122
2.2.7. Контроль ефективності та розвиток системи управління БЗР	127
3. Базові рекомендації щодо подальшої адаптації сфери БЗР до нових реалій функціонування українських підприємств	132
Довідкові матеріали	137
Додаток 1. Глосарій	138
Додаток 2. Рекомендації щодо виконання робіт у місцях можливого мінування територій та наявності боєприпасів, що не вибухнули (UXOs)	146

Додаток 3. Хімічна атака: загрози безпеці та здоров'ю, ЗІЗ та алгоритми дій	151
Додаток 4. Хімічна небезпека: алгоритми дій	158
Додаток 5. Радіаційна небезпека: алгоритми дій та інші поради	160
Додаток 6. Біологічна атака: класифікація біологічних агентів, симптоми ураження	162
Додаток 7. Психологічна допомога на роботі в умовах воєнного часу	163
Додаток 8. Правила «двох стін», «двох виходів» та інші поради щодо дій у надзвичайних ситуаціях	168
Додаток 9. Мінімальні стандарти потреб у воді з урахуванням видів водокористування та в туалетах для громад, громадських місць та установ в умовах війни	173
Додаток 10. Захворювання, пов'язані з водопостачанням і санітарією, та механізми поширення інфекцій	175
Додаток 11. Дерево рішень, що стосуються очищення й зберігання води в побутових приміщеннях і домогосподарствах	176
Додаток 12. Оцінювання ризиків, специфічних для роботи в умовах воєнного часу	177
Додаток 13. Типове оцінювання ризиків підприємства критичної інфраструктури в умовах воєнних дій, коли релокація неможлива. Приклад розрахунку найвищих рівнів ризиків	179
Додаток 14. Порядок надання домедичної допомоги	182
Додаток 15. Орієнтовні набори домедичної допомоги	186
Додаток 16. Приклад інструменту, розробленого для аналізу ефективності СУБЗР в умовах воєнного часу	189
Додаток 17. Перелік використаних матеріалів (бібліографія)	193

▶ ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ, АБРЕВІАТУР І ПОЗНАЧЕНЬ

Скорочення, аббревіатура, позначення		Повна назва	
Українською	Англійською, лише прийняті на міжнародному рівні	Українською	Англійською
АБЗ		агенти біологічної зброї	
АЕС		атомна електростанція	nuclear power plant
АНП	HAZOP	метод аналізу небезпеки та працездатності	
АСК ТП		автоматизована система керування технологічними процесами	
БДР	RTS	безпека дорожнього руху	
БЗР	OSH	безпека і здоров'я на роботі	
БпЛА	-	безпілотний літальний апарат	
ВІЛ/СНІД	HIV/AIDS	вірус імунодефіциту людини / синдром набутого імунодефіциту	
ВООЗ	WHO	Всесвітня організація охорони здоров'я	World Health Organization
ВПО	IDP	внутрішньо переміщені особи	internally displaced persons
ГВК	-	головний виробничий корпус	
ГДК		гранично допустима концентрація	exposure limit
ГДР		гранично допустимий рівень	
Держпраці	-	Державна служба України з питань праці	
ДСНС	SESU	Державна служба України з надзвичайних ситуацій	

Скорочення, аббревіатура, позначення		Повна назва	
Українською	Англійською, лише прийняті на міжнародному рівні	Українською	Англійською
ДТП		дорожньо-транспортна пригода	road traffic incident
ЄСВ	-	єдиний соціальний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування	
ЄС	EU	Європейський Союз	European Union
ЗІЗ	PPE	засоби індивідуального захисту	personal protective equipment
ЗІЗОД	RPE, RPD	засоби індивідуального захисту органів дихання	
ЛГБТІ	LGBTI	лесбійки, геї, бісексуали, трансгендери або інтерсексуали	lesbian, gay, bisexual, transgender or intersex
МОП	ILO	Міжнародна організація праці	International Labor Organization
НС		надзвичайна(-і) ситуація(-і)	emergency
НПЗ		нафтопереробний завод	refinery
-	MWA	обходи робочих місць менеджментом	management walk around
ООН	UN	Організація Об'єднаних Націй	United Nations
ОПН		об'єкт підвищеної небезпеки	
ОР		отруйна речовина	
ПАБ	BSA	поведінковий аудит безпеки	behavioral security audit
ПАЗ	ESS	протиаварійний автоматичний захист	emergency shutdown system
ПІК	IPC	профілактика інфекцій та інфекційний контроль	

Скорочення, аббревіатура, позначення		Повна назва	
Українською	Англійською, лише прийняті на міжнародному рівні	Українською	Англійською
ПММ		паливно-мастильні матеріали	
Проект «Сфера»	Sphere	Гуманітарна Хартія і мінімальні стандарти при наданні гуманітарної допомоги	The Sphere Handbook. Humanitarian Charter and Minimum Standards in Humanitarian Response
ПТСР	PTSD	посттравматичний стресовий розлад	
СЕУ	EMS	система екологічного управління	Environmental Management Systems
СУБЗР	OSHMS	система управління безпекою і здоров'ям на роботі	Occupational Health and Safety Management System
СУКБ	HSESMS	система управління комплексною безпекою	Health, Safety, Environment, Security Management System
ТЗ	vehicle	транспортний засіб	
ТПВ	SW	тверді побутові відходи	
ХЗ	-	хімічна зброя	
ХНО	-	хімічно небезпечний об'єкт	
ХР	-	хімічна речовина	
УВКБ ООН	UNHCR	Управління Верховного комісара ООН у справах біженців	United Nations High Commissioner for Refugees
ЦОВВ	-	центральні органи виконавчої влади	
-	AXO	залишені вибухонебезпечні боєприпаси	Abandoned Explosive Ordnance; AXO
-	BLEVE	вибух киплячої рідини, що розширюється	Boiling Liquid Expanding Vapour Explosion

Скорочення, аббревіатура, позначення		Повна назва	
Українською	Англійською, лише прийняті на міжнародному рівні	Українською	Англійською
–	CBRN	хімічна, біологічна, радіологічна або ядерна зброя	Chemical, Biological, Radiological, Nuclear
–	CBRN incidents	інциденти, пов'язані з використанням хімічної, біологічної, радіологічної або ядерної зброї	
–	CFU	фекальні коліформні бактерії	fecal coliform-forming units
–	COSHH	Контроль речовин, небезпечних для здоров'я	Control of Substances Hazardous to Health
–	ESAW	Європейська статистика нещасних випадків на роботі	European Statistics on Accidents at Work
–	FRC	вільний залишковий хлор	
–	MAPP	політика запобігання значним аваріям	Major-Accident Prevention Policy
–	MHPSS	ментальне (або психічне) здоров'я та психосоціальна підтримка	mental health and psychosocial support
–	NTU	нефелометричні одиниці каламутності	
–	RN	радіологічна та ядерна зброя	Radiological, Nuclear
–	SIL	рівень повноти безпеки	safety integrity level
технологічний регламент	SOPs	технологічний регламент на виробництво продукції	standard operating procedures
–	SWOT	метод аналізу сильних, слабких сторін, можливостей та загроз	Method for analysis of strengths, weaknesses, opportunities and threats
–	UXOs	боєприпаси, що не вибухнули	
–	WASH	водопостачання, санітарне забезпечення та дотримання гігієни	Water, Sanitation and Hygiene

▶ 1. ВСТУП

З настанням та в умовах війни функціонування суб'єктів господарювання¹ суттєво ускладнюється навіть на умовно безпечних територіях. Це позначається також на управлінні БЗР як невіддільному складнику загальної системи управління підприємством. Як наслідок — у працівників починається або паніка, або відпрацювання суб'єктивних хибних установок, або, що ще гірше, впадання в ступор та заперечення наявної ситуації, що призводить до її неправильного оцінювання та відповідно помилкових рішень, які тільки збільшують ступінь небезпеки.

У юридичному плані воєнні (бойові) дії та їхні наслідки для життя та здоров'я працівників можуть розглядатися як форс-мажорні обставини, але для системи управління БЗР вони стають справжніми зовнішніми небезпечними чинниками, які суттєво змінюють зовнішній і внутрішній контекст підприємства та підвищують ризики настання додаткових нещасних випадків на роботі. Під такими нещасними випадками розуміються ті, що стаються під час виконання трудових обов'язків внаслідок воєнних (бойових) дій (бомбардувань, ракетних та артилерійських обстрілів, мінувань територій та приміщень, захоплення в полон, інших протиправних дій, здійснення масових терористичних актів, що супроводжуються загибеллю людей чи руйнуванням особливо важливих об'єктів життєзабезпечення тощо)².

Особливо актуальним у таких умовах стає соціальний діалог на всіх рівнях управління БЗР (див. рис. 1) та безвідмовне функціонування елементів системи управління БЗР (далі — СУБЗР), як-от лідерство, управління змінами (зокрема оперативне реагування на інциденти), інформування та консультації³, постійне вдосконалення СУБЗР (на рівні підприємства).

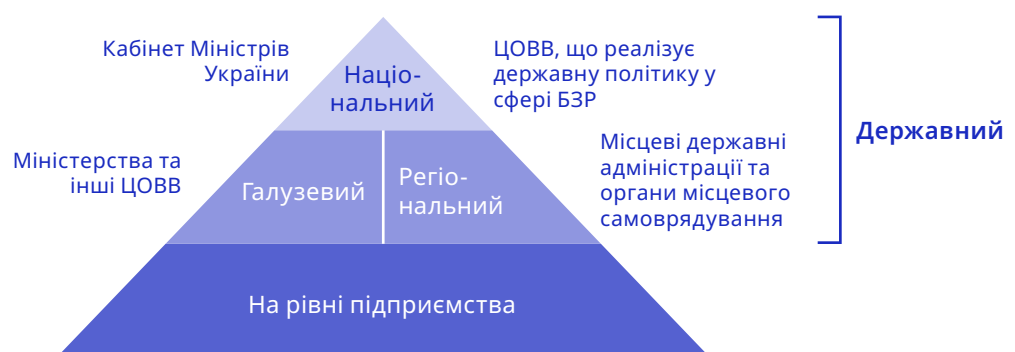

Рисунок 1 — Рівні управління БЗР (на прикладі України)⁴

- 1 Підприємства, установи та організації будь-якої організаційно-правової форми і форми власності, фізичні особи-підприємці. Далі по тексту Документа — «суб'єкт господарювання» або «підприємство».
- 2 Порядок розслідування та обліку нещасних випадків, професійних захворювань та аварій на виробництві, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 17.04.2019 №337 (Процедура розслідування нещасних випадків у період дії правового режиму воєнного (надзвичайного) стану в Україні або окремих її місцевостях — <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/337-2019-%D0%BF#n799>)
- 3 Реалізація двостороннього соціального діалогу.
- 4 Стаття О. Цибульської та Н. Чумакової «Пошук оптимального рішення», журнал «Охорона праці» №4/2016.

▶ 1. БЗР ПІД ЧАС ВІЙНИ: ОПИС СИТУАЦІЇ ТА ЇЇ АНАЛІЗ

▶ 1.1. НЕЩАСНІ ВИПАДКИ НА РОБОТІ, СПРИЧИНЕНІ ПРОВЕДЕННЯМ БОЙОВИХ ДІЙ

Робота у воєнний час, тим паче на територіях, де ведуться бойові дії, пов'язана з великою кількістю нових ризиків, зокрема смертельних, що призводять до погіршення умов праці в усіх галузях економіки. Результатами такого погіршення стають нещасні випадки (далі — *НВ*) на роботі, у тому числі групові, що є нехарактерними для мирного часу та мають наслідки різного ступеня тяжкості. Водночас НВ зі смертельними наслідками, спричиненні проведенням бойових дій, становлять не менше половини від загального смертельного травматизму на роботі в умовах воєнного часу. Такого висновку дійшли автори на основі аналізу даних про виробничий травматизм в Україні за період з 24.02.2022 по 30.09.2022.

▶ ДО ВІДОМА

За даними Фонду соціального страхування України, за період із 24.02.2022⁵ до 30.09.2022 на підприємствах України зафіксовано 592 працівники, які постраждали внаслідок бойових дій, з них 179 загинули.

Примітка. До відомостей про кількість потерпілих унаслідок бойових дій не включаються військовослужбовці, поліцейські, рядовий та начальницький склад органів внутрішніх справ, органів і підрозділів цивільного захисту Державної служби надзвичайних ситуацій та ін.

Для порівняння. За 2021 рік Фонд соціального страхування України зареєстрував 537 працівників⁶, які стали жертвами нещасних випадків на виробництві⁷ зі смертельним наслідком.

5 <http://www.fssu.gov.ua/fse/control/main/uk/publish/article/983419>

6 <http://www.fssu.gov.ua/fse/control/main/uk/publish/article/981799>

7 «Нещасні випадки на виробництві» — термін, визначений чинним законодавством України в сфері БЗР, що охоплює усі нещасні випадки, що трапились з працівниками під час виконання ними своїх трудових обов'язків (тобто як з працівниками виробничої сфери, так і невиробничої). Іноді зустрічається варіант написання «нещасні випадки, пов'язані з виробництвом», «нещасні випадки виробничого характеру» або «виробничий травматизм».

Спричиняють додатковий травматизм в умовах війни такі події (небезпеки), як:

За зменшення частоти реалізації під час виконання працівниками своїх трудових обов'язків в умовах війни	<ul style="list-style-type: none"> ▶ ракетний обстріл/удар; ▶ артилерійський обстріл; ▶ підрив на мінах, боєприпасах, що не вибухнули, та залишених боєприпасах; ▶ обстріл зі стрілецької зброї, зокрема автоматичної; ▶ авіаудар/авіабомбардування; ▶ вибух (його ударна хвиля); ▶ обвал будівлі (руйнування будівельних конструкцій) унаслідок бомбардування/ракетного удару; ▶ обстріл із танку/БТР; ▶ наїзд танка на автотранспортний засіб; ▶ фізичне насильство (викрадення та катування); ▶ вибух резервуарів із сировиною, компонентами та готовою продукцією унаслідок ракетного удару (зокрема ефект «доміно»).
---	--

Наведений вище порядок реалізації подій (небезпек) воєнного часу складений за результатами аналізу Оперативної інформації про нещасні випадки зі смертельним наслідком та групові нещасні випадки, пов'язані з виробництвом⁸, зареєстровані Державною службою України з питань праці (далі — *Держпраці*) станом на 30.09.2022 (гістограма за результатами аналізу, рис. 1.1).

Рисунок 1.1 — Розподіл кількості нещасних випадків, спричинених проведенням бойових дій на території України, за видами подій (небезпек) воєнного часу (станом на 30.09.2022)

⁸ <https://dsp.gov.ua/operatyvna-informatsiia/>. З жовтня 2022 року перелік подій (небезпек) воєнного часу в Україні доповнився новою — «атака БПЛА, зокрема дронами-камікадзе».

9,4 % НВ на роботі, спричинених проведенням бойових дій та зареєстрованих Держпраці станом на 30.09.2022, становлять випадки травмування цивільних працівників, які працювали на території військових частин.

Станом на 30.09.2022 найбільше від реалізації специфічних подій (небезпек) воєнного часу постраждали працівники:

- ▶ транспортної сфери (181 особа): 13,26 % працівників отримали травми під час здійснення перевезень;
- ▶ соціально-культурної сфери (громадське харчування, медико-санітарна допомога, дошкільна та шкільна освіти, державне управління й оборона) (129 осіб): 10,08 % безпосередньо пов'язано з транспортною діяльністю суб'єктів господарювання;
- ▶ сфери торгівлі (45 осіб): кількість працівників, які постраждали в процесі транспортної діяльності суб'єктів господарювання, склала 2,22 % від загальної кількості постраждалих;
- ▶ енергетичної сфери (32 особи): травмування 25 % працівників від загальної кількості постраждалих пов'язано з роз'їзним характером праці;
- ▶ агропромислового комплексу (29 осіб): 79,31 % працівників від загальної кількості постраждалих дістали травми або загинули під час використання транспортних засобів (польові роботи, транспортування до місця проведення робіт і у зворотному напрямі);
- ▶ металургійної промисловості (27 осіб);
- ▶ сфери машинобудування (25 осіб).

▶ ПРИКЛАДИ найбільш характерних НВ в умовах війни (Україна)

24.02.2022 під час нанесення ракетного обстрілу агресором по території військової частини, вибуховою хвилею та уламками травмовано 8 цивільних працівників.

23.03.2022 староста Мотижинського старостинського округу разом із чоловіком була вивезена військовими агресора в невідомому напрямку. Після деокупації села Мотижин була знайдена закатованою в братській могилі.

29.03.2022 стався груповий НВ унаслідок руйнування дев'ятиповерхової адміністративної будівлі Миколаївської обласної ради після ракетного обстрілу військовими агресора. Кількість потерпілих унаслідок обстрілу — 45 осіб, з них 21 особа — зі смертельним наслідком. Серед потерпілих є працівники чотирьох різних підприємств, установ та організацій.

23.05.2022 тракторист-машиніст, рухаючись на тракторі МТЗ-80 по полю, наїхав на невідомий вибуховий предмет, унаслідок чого отримав тяжкі тілесні ушкодження, від яких помер в автомобілі швидкої медичної допомоги.

З червня 2014 р. до грудня 2016 р. на території ПрАТ «Авдіївський коксохімічний завод» (найбільше у Європі коксохімічне підприємство) розірвалося 320 снарядів, 9 працівників загинули, понад 50 поранено.

Для кращого розуміння масштабності наслідків від реалізації специфічних небезпек воєнного часу нижче наведено їхню характеристику.

► 1.1.1. Вибухові (мінні) небезпеки та їхні наслідки

Як заплановані, так і випадкові детонації можуть спричинити серйозні травми або навіть смерть і можуть серйозно пошкодити конструкції поблизу вибуху. Вибухові небезпеки знайомі спеціалістам вибухопожежонебезпечних підприємств, але небезпека від вибуху боєприпасів має свої особливості, зокрема залежить від компонентів боєприпасу, кількості вибухівки та відстані від потенційних жертв.

Розуміння вибухових небезпек, характерних для боєприпасів, які можуть бути на ділянці виконання робіт, допоможе спланувати відповідні заходи безпеки під час виконання робіт та сповістити органи влади. Багато боєприпасів і вибухонебезпечних предметів у польових умовах можуть призвести до спрацювання більш ніж одного типу вибухових речовин. Основні наслідки від спрацювання вибухівки⁹ наведено на схемі (див. рис. 1.2).

Рисунок 1.2 — Основні наслідки від спрацювання вибухівки

► 1.1.2. Небезпека від мін, боєприпасів, що не вибухнули, та залишених боєприпасів

Серед мін, боєприпасів, що не вибухнули (UXO), та залишених вибухонебезпечних боєприпасів (AXO) особливо небезпечними є міни, що встановлюються попри заборону відповідно до «Конвенції про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію» та додаткового протоколу II до неї, зокрема:

- дистанційно встановлювана міна, що встановлюється не безпосередньо, а за допомогою артилерії, ракет, реактивних установок, мінометів чи аналогічних засобів, або скидається з літаків;
- протипіхотна міна, що призначена, головним чином, для вибуху, спричиненого присутністю, близькістю, контактом із людиною і призводить до завдання ушкоджень або смертельних уражень одній чи декільком особам;
- міна-пастка — будь-який пристрій та матеріал, які спроектовані, сконструйовані чи пристосовані для того, щоб убивати чи завдавати ушкоджень, і які спрацьовують раптово, коли людина торкається чи наближається до начебто нешкідливого предмета або здійснює, здавалося б, безпечну дію;
- інші пристрої — боєприпаси й пристрої, що встановлюються вручну, зокрема саморобні вибухові пристрої, які призначені для того, щоб убивати, завдавати ушкоджень або збитків, і приводяться в дію вручну, шляхом дистанційного управління або автоматично після закінчення певного проміжку часу.

До UXO та AXO можуть належати також: боєприпаси для стрілецької зброї, ручні гранати, мінометні снаряди, артилерійські снаряди, суббоєприпаси (касетні бомби), керовані та некеровані ракети.

UXO та AXO становлять небезпеку для здійснення технологічних операцій, установок або матеріалів і значний ризик для персоналу підприємств, особливо якщо до них доторкнутися або якимось зрушити. З роками стан UXO та AXO може погіршуватися, і це в поєднанні з впливом умов навколишнього середовища може посилити їхню нестабільність, зробити їх більш небезпечними. Рекомендації щодо виконання робіт в місцях можливого забруднення UXO та AXO наведені в Додатку 2 до цього Документа.

Нерозірвані або частково розірвані боєприпаси можуть мати свою вибухонебезпеку (див. підрозділ 1.1.1 цього Документа).

► 1.1.3. Небезпека обстрілів та бомбардувань, їхні наслідки

Види вибухових небезпек та їхні наслідки, якими супроводжуються всі обстріли та бомбардування¹⁰, розглянуто в підрозділі 1.1.1 цього Документа. Водночас до наслідків обстрілів та бомбардувань варто додати ще декілька.

Руйнування будівельних конструкцій унаслідок обстрілів та бомбардувань можуть спричиняти не тільки травми опорно-рухового апарату (травми суглобів і хребта, ампутації кінцівок, пошкодження м'яких тканин, переломи кісток), струс мозку тощо, але й травми очей, слухового апарату, забивання пилом та брудом дихальних шляхів, здавлювання, проколи тканин людського організму гострими предметами. Під завалами може виникнути так званий «синдром довготривалого стиснення», тобто невідкладний стан, за якого на певну частину тіла постраждалої особи здійснюється зовнішній тиск, унаслідок чого порушується її кровопостачання та, як наслідок, виникає ішемія, пошкодження м'яких тканин, подальша дисфункція органів, зневоднення, порушення обміну речовин і гангрена. Смертельні наслідки у разі руйнування конструкцій є дуже ймовірними.

Обстріли та бомбардування часто стають причинами виникнення аварій на об'єктах підвищеної небезпеки, спричиняючи так званий «ефект доміно»: ланцюгове детонування за прямого потрапляння чи опосередкованого впливу, додаткові вибухи ХР під час вивільнення з ємнісного обладнання, пожежі, а у випадку впливу полум'я на посудину, що містить вуглеводневу рідину під тиском — її фізичний вибух (так званий «BLEVE») з утворенням «вогняної кулі», зараження навколишнього природного середовища токсичними хмарами.

Характерними ушкодженнями працівників унаслідок пожеж (зокрема спричинених обстрілами та бомбардуванням) є:

- опіки тіла різного ступеня¹¹;
- смерть від прямого контакту з полум'ям;
- опіки верхніх дихальних шляхів;
- черепно-мозкові травми;
- множинні переломи та забиті місця;
- комбіновані ураження.

¹⁰ У тому числі й атаки БПЛА, зокрема дронами-камікадзе.

¹¹ Дивись ISO 13506-2.

Особливо небезпечними з погляду пожежної безпеки під час проведення бойових дій є лісове господарство, об'єкти транспортної інфраструктури з пожежонебезпечними вантажами, нафтобази, інші об'єкти підвищеної небезпеки тощо.

Небезпечним є використання попри положення «Конвенції про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невивіркову дію», додаткових протоколів I, III і IV до неї та «Конвенції з касетних боєприпасів»:

- ▶ запальної зброї або боєприпасів, які насамперед призначені для підпалу об'єктів або для заподіяння опіків людям під дією полум'я, тепла або їх комбінації, що утворюється в результаті хімічної реакції речовини (наприклад, червоний або білий фосфор, напалм, терміт, магній і цирконій), що подається на ціль (може мати форму, наприклад, вогнеметів, фугасів, снарядів, ракет, гранат, мін, бомб та інших ємностей із запальними речовинами);
- ▶ засліплюючої лазерної зброї, спеціально призначеної для використання в бойових діях виключно або зокрема для того, щоб спричинити постійну сліпоту незахищеним органам зору людини або органам зору, які мають пристрої для корекції зору;
- ▶ зброї, основною дією якої є поранення уламками, які не виявляються рентгеновськими променями в тілі людини;
- ▶ касетних боєприпасів, що містять розривні суббоєприпаси, які спрацьовують у результаті ініціювання розривного заряду до моменту удару або після нього.

▶ 1.1.4. Небезпека хімічної атаки

Ще одним викликом для працівників в умовах воєнного часу може стати порушення Конвенції ООН «Про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення».

Хімічна зброя (далі — ХЗ) — це отруйна речовина (далі — ОР), що використовується для завдання умисної смерті або шкоди через свої токсичні властивості. Її застосування є воєнним злочином і порушенням міжнародної Конвенції про хімічну зброю.

Засоби доставлення бойових ОР не відрізняються від засобів доставлення звичайної вибухівки. Отже, атака хімічним боєприпасом цілком може бути замаскованою і статися під час звичайного артилерійського або повітряного нападу — розрізнити вибух хімічної та звичайної зброї працівники підприємств навряд чи в змозі.

ХЗ, так само як ядерна чи бактеріологічна, є невибірковою.

У цій категорії зброї токсичність його активних компонентів використовується для того, щоб спричинити тимчасову непрацездатність, незворотне пошкодження або смерть. Хімічна зброя може бути подразливої, задушливої, шкірноаривної та нервово-паралітичної дії, може робити людину недієздатною або спричиняти асфіксію. Залежно від речовини, а також засобів розповсюдження, ХЗ може застосовуватись у рідкій, твердій або газоподібній формі. ОР у газоподібному або рідкому стані зазвичай призводять до більшого впливу, ніж тверді.

Характеристики деяких речовин ХЗ наведено в додатку 3 до цього Документа.

Факт застосування ХЗ не завжди вдається швидко визначити й підтвердити самостійно, не маючи відповідної кваліфікації. Токсичність ОР та її концентрація, яка потрапляє на людину, визначає ступінь тяжкості впливу.

► **ВАЖЛИВО!**

Якщо ви запідозрили хімічну атаку, не чекайте на прояв симптомів. Дійте негайно! Відчуваючи будь-який натяк на незвичний запах, не гайте часу на те, щоб його проаналізувати, й не принохуйтеся! Чим більше вдихів отруйного повітря ви зробите, тим більше шансів отримати тяжке отруєння¹².

Є декілька ознак того, що трапився викид ОР: чим більше ознак, тим вище ця ймовірність (див. рис. 1.3 та рис. 1.4)¹³.

Рисунок 1.3 — Основні ознаки викиду ОР

12 <https://visitukraine.today/uk/blog/290/what-to-do-in-case-of-a-chemical-attack>

13 <https://www.nejm.org/doi/full/10.1056/NEJMra1705224>

Рисунок 1.4 — Типові симптоми викиду ОР

▶ ПРИКЛАД

У Бахмутському районі Донецької області внаслідок бойових дій (обстріли) пошкоджено герметичність гілки аміакопроводу «Тольятті — Одеса». 30.05.2022 стався витік аміаку, хмара якого була над ґрунтом від села Травневе в бік Бахмута. Рятувальники провели обстеження — на відріжку трубопроводу 7,5 км перебувало орієнтовно 250 тонн аміаку. Витік — незначний, радіус можливого ураження хмарою аміаку становив майже 4 км¹⁴.

▶ 1.1.5. Хімічна небезпека

Основну хімічну небезпеку в умовах воєнних (бойових) дій становлять підприємства, у технологічних процесах яких використовується велика кількість хімічних речовин (далі — *ХР*), і резервуари з якими під час обстрілів і бомбардувань можуть перетворитися на хімічну бомбу та призвести до масового викиду ОР і хімічного ураження людей. Такі підприємства відносять до хімічно небезпечних об'єктів (далі — *ХНО*). Як правило, це підприємства хімічної, нафтохімічної та нафтопереробної промисловостей. Серед небезпечних речовин у разі можливих аварій слід виділити хлор, аміак (зокрема аміачну селітру), азотну кислоту, меркаптани, гексан.

Окремим випадком хімічної небезпеки є отрутохімікати (хлорорганічні, фосфорорганічні, металовмісні та ін.) сільськогосподарського призначення, які зберігаються на складах підприємств агропромислового комплексу та у разі неконтрольного розповсюдження (наприклад, унаслідок дії ударної хвилі) призводять до випадків забруднення найрізноманітніших об'єктів, створюють реальну загрозу масових отруєнь.

14 <https://tsn.ua/ato/na-donechchini-cherez-obstrili-rosiyskih-okupantiv-stavsya-vitik-amiaku-2074558.html>

► ДО ВІДОМА

Так виглядають хмари ОР у разі викиду в атмосферу хлору, аміаку та азоту.

*Фото 1.1. Хмара хлору
(витік хлору, Київщина,
2017)*

*Фото 1.2. Хмара аміаку
(влучання в склад
аміачної селітри,
Харківщина, 16.05.2022)*

*Фото 1.3. Хмара пари
азотної кислоти
(влучання в цистерну
з азотною кислотою,
Луганщина, 31.05.2022)*

► 1.1.6. Радіаційна небезпека

Під час війни радіаційна небезпека має два основні джерела виникнення: атака на об'єкти атомної енергетики країни й атака тактичною ядерною зброєю на будь-які об'єкти інфраструктури чи житлові будинки.

► ДО ВІДОМА

За даними Державного науково-технічного центру з ядерної та радіаційної безпеки, атомні електростанції, розташовані на території України, проектувалися без врахування військової загрози, зокрема влучання бомби чи снаряду. Однак самі енергоблоки, яких в Україні є 15, мають кілька шарів захисту та можуть витримати падіння літака вагою до 10 тонн, якщо він падатиме під кутом 10-45 градусів та зі швидкістю 215 м/с.

Оскільки ядерна безпека і воєнні (бойові) дії апіорі несумісні, акти агресії держав, спрямовані на атомні електростанції (далі — АЕС), були заборонені міжнародним правом після пакту Бріана-Келлога 1928 року і статтею 2(4) Статуту ООН. Ця заборона є імперативною нормою загального міжнародного права.

Перше джерело виникнення радіаційної небезпеки під час війни

В умовах воєнного часу є три основних небезпеки, пов'язані з функціонуванням АЕС (див. рис. 1.5).

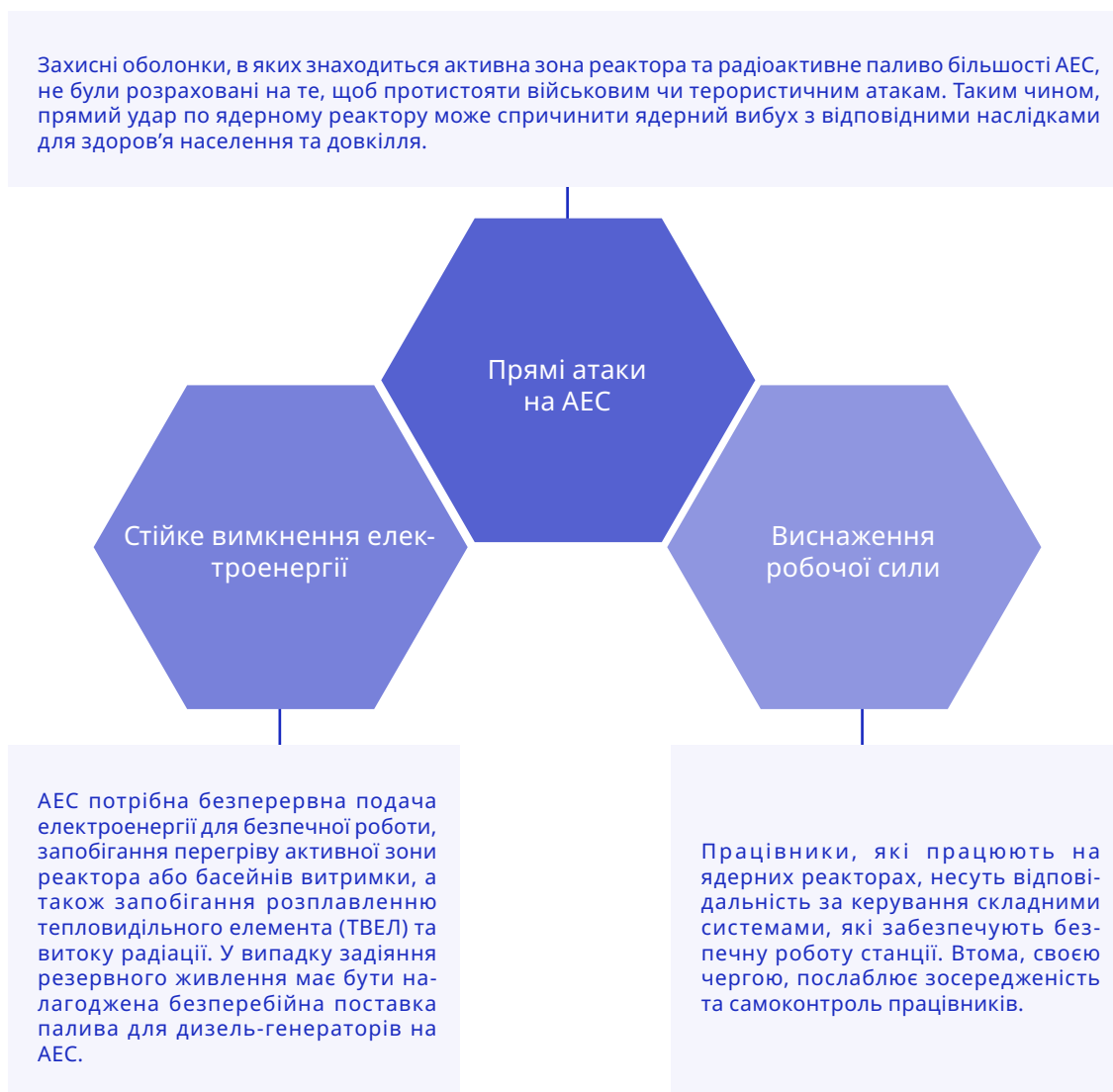

Рисунок 1.5 — Три основні небезпеки, пов'язані з функціонуванням АЕС

► ДО ВІДОМА

У березні 2022 року війська агресора завдали ударів по Чорнобильській та Запорізькій АЕС в Україні. Після цих інцидентів світові спеціалісти провели дослідження на замовлення Greenpeace International і зробили висновок, що найгірший сценарій міг би призвести до руйнації захисної оболонки реактора та системи охолодження, а потенційний викид в атмосферу призвів би до катастрофи набагато серйознішої, ніж аварія на Фукусімі, Японія, у 2011 році¹⁵.

► ПРИКЛАД

На Фукусімі землетрус і цунамі знеструмили об'єкт і пошкодили ключове обладнання, насамперед дизель-генератори, розроблені для забезпечення резервного живлення в разі надзвичайної ситуації (далі — *НС*), унаслідок чого об'єкт залишився без джерела живлення. Без можливості прокачування води, що охолоджує, паливні стрижні всередині реакторів станції почали нагріватися. У результаті три реактори на ядерному комплексі Фукусіма-дайчі почали плавитися, водночас розплавлене паливо впало на дно корпусів реакторів і принаймні в одному випадку розплавилось через корпус в останній шар захисної оболонки. Коли оператори випускали пари та гази з реакторів, сталася серія вибухів водню, що призвело до подальшого пошкодження обладнання комплексу. Велика кількість радіації була розсіяна в повітрі.

Друге джерело виникнення радіаційної небезпеки під час війни

Під час атаки тактичною ядерною зброєю повітряні, наземні та підземні ядерні вибухи супроводжуються виникненням у ґрунті серії так званих сейсмовибухових хвиль. Вони поширюються на великі відстані від центру (епіцентру) вибуху і є найбільш істотним уражальним чинником для підземних і котлованих споруд.

Світлове випромінювання ядерного вибуху — це потік променистої енергії, який включає ультрафіолетові, інфрачервоні й видимі промені. Залежно від потужності ядерного вибуху світлове випромінювання може тривати від кількох до десятків секунд. Залежно від світлового імпульсу, який потрапляє на незахищені, відкриті ділянки шкіри, у людей можуть виникати опіки. Світлове випромінювання може спричиняти травми очей, як-от тимчасове засліплення, опіки очного яблука, рогівки та повік. Від впливу світлового випромінювання охороняють захисні та інші споруди, що утворюють тінь.

Проникаюча радіація (іонізуюче випромінювання) — це потік гамма-випромінювання нейтронів, які утворюються під час ядерного вибуху внаслідок реакції й радіоактивного розпаду продуктів поділу. Тривалість проникаючої радіації не більш ніж 10-15 с. Опромінення порушує нормальну діяльність організму, що проявляється у вигляді так званої променевої хвороби.

¹⁵ <https://reliefweb.int/report/ukraine/nuclear-power-plant-vulnerability-during-military-conflict-ukraine-technical-briefing>

Радіоактивне забруднення місцевості, води та повітря виникає внаслідок випадіння радіоактивних речовин на землю з хмари ядерного вибуху. З рухом радіоактивної хмари і випадінням із неї радіоактивних речовин розмір забрудненої території поступово збільшується. Уражаюча дія радіоактивних речовин на людей зумовлена двома чинниками: зовнішнім впливом гамма-випромінювання (провідний радіаційний чинник) та бета-частинками (при попаданні їх на шкіру або всередину організму).

Ураження (відоме та ідентифіковане або приховане) може відбуватися за допомогою таких засобів:

- ▶ масове визнане альфа-опромінення, наприклад унаслідок вибуху ядерної бомби чи пошкодження АЕС;
- ▶ невелике джерело випромінювання, яке випромінює безперервне гамма-випромінювання, спричиняє групове або індивідуальне хронічне переривчасте опромінення (наприклад: забруднення довкілля або харчових продуктів);
- ▶ внутрішнє опромінення від радіоактивного матеріалу, який поглинули, вдихнули або проковтнули (внутрішнє забруднення).

Алгоритми дій та інші поради у разі радіаційної небезпеки наведено в додатку 5 до цього Документа.

▶ 1.1.7. Небезпека бактеріологічної атаки

Агенти біологічної зброї (далі — АБЗ) — це токсини, бактерії або віруси, які можуть призвести до змін у стані здоров'я людей, які піддалися впливу. АБЗ можуть поширюватися повітряно-крапельним або контактним шляхом, через слизову оболонку, кишково-шлунковий тракт. Класифікацію АБЗ та симптоми зараження ними наведено у додатку 6 до цього Документа.

Біологічна атака, або біотероризм, — це навмисне вивільнення вірусів, бактерій або інших мікробів, які можуть призвести до захворювання або смерті людей, худоби та зараження сільськогосподарських культур. Конвенція про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) та токсинної зброї передбачає ліквідацію наявної біологічної зброї та забороняє розроблення, накопичення або використання біологічної та токсинної зброї.

Уражаюча дія біологічної зброї проявляється не одразу, а через деякий час (інкубаційний період від 2 до 5 діб). Протягом цього періоду люди зберігають працездатність. Деякі захворювання, що виникли внаслідок ураження (чума, натуральна віспа) можуть потім передаватися від уражених людей до здорових через повітря, укуси кровосисних комах та іншими шляхами. Ці захворювання

називаються контагіозними. Захворювання, які називаються неконтагіозними (сибірка, туляремія та інші), від хворих людей до здорових практично не передаються. Біологічна зброя має сильну психологічну дію на людину. Наявність реальної загрози застосування противником біологічної зброї і виникнення серед людей інфекційних захворювань спричиняють страх, панічні настрої. Ознаки застосування бактеріологічної зброї наведено на інфографіці (див. рис. 1.6).

Рисунок 1.6 — Ознаки застосування бактеріологічної зброї

Для застосування біологічної зброї можуть використовуватись авіаційні біологічні бомби, ракети, артилерійські снаряди, міни та інше озброєння. Використання біологічної зброї має на меті масове ураження людей, дезорганізацію роботи важливих об'єктів економіки тилу загалом. Унаслідок застосування біологічної зброї виникають зони і осередки біологічного ураження.

Для припинення поширення інфекційних захворювань, локалізації і ліквідації зон та осередків біологічного ураження керівництвом цивільного захисту (держави, області, району) встановлюється карантин або обсервація. В зонах біологічного зараження та осередках біологічного ураження від самого початку їх виникнення проводяться заходи із знезараження (дезінфекція), а також знищення комах і гризунів (дезінсекція й дератизація).

► 1.1.8. Психологічний тиск

Війна, у якій би частині світу вона б не відбувалася, є шоковою, глибоко кризовою ситуацією, на яку психіка людини реагує надто тяжко та болісно. Щоб протистояти психологічному тиску в умовах воєнного часу, важливо розуміти, як працює механізм реагування на катастрофічні події, як до них адаптуватися самому та допомогти іншим.

Є три фази психофізичного реагування організму на стрес: тривога, опір і виснаження.

- **Фаза тривоги** — це ще й процес мобілізації резервів. Зіткнувшись із травматичною подією, людина намагається швидко її осмислити, спрогнозувати свої дії і протистояти виклику. Вона миттєво вирішує, яка реакція буде оптимальною — «бий», «біжи» чи «замри». Енергійна, рішуча людина в умовах максимальної загрози частіше обирає реакцію «бий», тобто спосіб блискавичних рішень та активних дій. Адреналін у крові стимулює до руху, атаки, агресії, імпульсивності, емоційності. Реакція «біжи» притаманна людям, які намагаються переміститися в безпечне місце. Вона також є активною формою поведінки. А от реакція «замри» є пасивною та властива людям, які зволікають з ухваленням рішень, відкладають на потім важливі справи і в приватному житті, і на роботі. У цьому стані людина не контролює себе, не здатна ухвалювати рішення та долати труднощі, її інстинкти гальмуються, з'являється бажання злитися з оточенням. Усі три реакції є небезпечними, якщо їх не контролювати. Відбувається потужний викид в організм гормонів стресу, і з ним непросто впоратися. Тому слід зупинитися, заспокоїтися, чітко продумати власні дії і спрогнозувати наслідки.
- **Фаза опору** характеризується діями, що захищають у травматичній ситуації, допомагають убезпечити себе і своїх близьких. У цій фазі, зазвичай, стресовий подразник усунений, але стрес затягується й організм починає поступово адаптуватися до нього. Звісно, кожна людина долає труднощі з урахуванням попереднього досвіду боротьби з викликами долі, властивими їй реакціями на зовнішні тригери. Отже, кожен вибудовує власну стратегію опору.
- **Фаза виснаження** зазвичай настає десь за місяць після початку травматичної події. Час настання і процес проходження цієї й попередніх фаз мають індивідуальний характер, оскільки залежать від психотипу людини, місця, у якому вона перебувала під час події, ступеня тяжкості ситуації тощо. Фаза виснаження спричинена поступовим вичерпуванням ресурсів активності та може супроводжуватися депресивним станом, роздратованістю. Пояснюється це тим, що психіка потребує викиду негативу, котрий накопичився під впливом затяжного стресу.

► **ВАЖЛИВО!**

Реакція на кризову ситуацію є досить індивідуальною, і не треба гніватися на людей, які не в змозі опанувати свої емоції. І на роботі, і в родині таким людям треба допомагати. Переконувати їх, що все втрачене — матеріальне, яке можна відновити, а найвищою цінністю є життя та здоров'я. Актуалізувати їхні переживання на тому, що вони зберегли, а не на тому, що втратили.

За словами міністра охорони здоров'я України, понад 15 мільйонів українців потребуватимуть спеціалізованої психологічної підтримки¹⁶.

Одним із наслідків постійного психологічного тиску може бути посттравматичний стресовий розлад (далі — *ПТСР*), тобто постійне відчуття загрози своєму життю, здоров'ю, гідності. До ПТСР призводять переживання психотравматичних подій, як-от війна, теракти, аварії, катастрофи, стихійні лиха, важка фізична травма, згвалтування, загроза смерті, перебування свідком смерті. Ознаки ПТСР наведені на схемі (рис. 1.7).

Рисунок 1.7 — Ознаки ПТСР¹⁷

16 <https://suspilne.media/amp/267591-ponad-15-mln-ukrainsiv-potrebutatimut-psihojicnoi-pidtrimki-glava-moz-pro-naslidki-vijni-okupaciu-ta-covid-19>

17 За матеріалами статті [О. Росінська «Психологічна підтримка під час війни», журнал «Охорона праці» № 5/2022].

Особливо важко неконтрольовані ситуації сприймають люди, які намагалися жити свідомо, контролювати своє життя, зону своєї відповідальності.

Чи постраждає людина, яка пережила психотравматичну подію, від ПТСР, залежить від багатьох чинників:

- ▶ фізіологічних факторів (витривалості організму, стану здоров'я);
- ▶ факторів ситуації (її непередбачуваності, потужності, безпосереднього впливу);
- ▶ ставлення до ситуації й наявності підтримки (була людина сама чи разом із кимось);
- ▶ рівня розвитку особистості (здатності аналізувати, ухвалювати рішення, приймати допомогу);
- ▶ особистих внутрішніх ресурсів (досвіду подолання стресових ситуацій тощо).

Саме тому роботодавець для управління ризиками (особливо в умовах воєнного часу) повинен ідентифікувати і психосоціальні небезпеки, а не тільки відомі всім психофізіологічні небезпеки¹⁸.

З цією метою ВООЗ¹⁹ та ISO 45003 пропонують розглядати аспекти, чинники, середовища та пов'язані з ними небезпеки (див. додаток 7 до цього Документа).

▶ ПРИКЛАДИ психологічного тиску

Відомі випадки, коли у тимчасово окупованому м. Токмак Запорізької області військовий агресора примушував українських лікарів виписувати фейкові довідки про нездатність продовжувати військову службу за станом здоров'я. У разі відмови надати таку довідку окупанти погрожували лікарям розправою. У разі видавання фіктивного документа неприємні наслідки обіцяла окупаційна комендатура²⁰.

18 Шкідливий та небезпечний фізичний і психологічний вплив тяжкості та монотонності праці.

19 [Health impact of psychosocial hazards at work An Overview], національний регулятор Великої Британії з питань БЗР «The Health and Safety Executive (HSE)» <https://www.hse.gov.uk/msd/mac/psychosocial.htm>

20 <https://tsn.ua/ato/okupanti-primushuyut-ukrayinskih-likariv-vipisuvati-fiktivni-dovidki-schob-ne-voyuvati-proti-zsu-gur-2093470.html>

▶ 1.1.9. Фізичне та інші види насильства

Конвенція МОП № 190 визнає, що насильство та домагання у сфері праці:

- ▶ є порушеннями прав людини чи зловживаннями;
- ▶ є загрозою рівним можливостям;
- ▶ є неприйнятними та несумісними з гідною роботою;
- ▶ впливають на психологічне, фізичне та сексуальне здоров'я, гідність, сімейне та соціальне оточення людини;
- ▶ несумісні з просуванням сталих підприємств і негативно впливають на організацію роботи, стосунки на робочому місці, залучення працівників, репутацію підприємства та продуктивність.

В умовах воєнного часу ризику, пов'язані з насильством та домаганнями у сфері праці (включно з гендерно-обумовленими насильством та домаганням), зростають у кілька разів, особливо коли підприємства під час проведення бойових дій опиняються на окупованій території. Підвищуються ризики втрати майна, транспортних засобів (далі — ТЗ), пошкодження інфраструктури та інших протиправних дій, а головне — тортур, катувань, знущань, сексуального насильства, психологічного тиску тощо. Основними мотивувальними чинниками насильства є влада, гнів, домінування та контроль. Насильство також може бути політично мотивованим.

▶ ПРИКЛАДИ фізичного насильства

29.06.2022 до лікарні м. Енергодар було доставлено досвідченого водолаза гідроцеху Запорізької АЕС у стані коми з численними тілесними ушкодженнями, отриманими від окупантів унаслідок побиття та тортур через відмову вигадати обґрунтування для осушування охолоджувальних басейнів ядерних реакторів. 03.07.2022 працівник помер, так і не прийшовши до тями²¹.

Сексуальне насильство вчиняється не тільки над жінками. Чоловіки, літні люди, люди з обмеженими можливостями також потерпають від цієї форми насильства. Наслідки можуть бути дуже різними: підвищується ймовірність умисного нанесення побоїв, тілесних ушкоджень, що може призвести до отримання травм різного ступеня тяжкості, порушення фізичного чи психічного здоров'я (зокрема зниження працездатності, утруднення сприйняття інформації, занепокоєння, поява суїцидальних нахилів), заподіяння шкоди честі та гідності, зараження хворобами, в окремих випадках — смерті постраждалого(-ої).

21 <https://www.facebook.com/100063653690271/posts/pfbid02woRaFWQKbBFBwzuoiGuwq51FjNybnpsMraR8Wa2N8fTERWs4gZpPYLBNN9XmFghcl/?app=fbl>

Роботодавці повинні, наскільки це можливо в умовах війни, у межах соціального діалогу вживати відповідних заходів з:

- ▶ ухвалення політики та впровадження консультацій із працівниками та їхніми представниками щодо недопущення насильства та переслідування на робочому місці;
- ▶ врахування можливості випадків насильства та переслідування на роботі та пов'язаних із ними психосоціальних ризиків під час управління БЗР;
- ▶ виявлення за участю працівників та їхніх представників небезпек та оцінювання ризиків насильства та домагань, а також планування та здійснення заходів щодо їх запобігання та контролю;
- ▶ надання працівникам та іншим зацікавленим особам інформації (навчання в доступних форматах, якщо це необхідно) про виявлені небезпеки та ризики насильства й переслідування, пов'язані з ними заходи запобігання та захисту, зокрема щодо прав та обов'язків працівників та інших осіб із цих питань.

Під час війни нерідко фіксуються факти та підвищуються ризики позбавлення волі, обмеження свободи пересування, незаконної депортації та примусової мобілізації мешканців окупованих територій, зокрема працівників підприємств.

Такі дії становлять пряму загрозу життю і здоров'ю мирного населення, суперечать статті 49 Женевської конвенції про захист жертв війни від 1949 року та статті 85 Додаткового протоколу 1 до Женевських конвенцій, Гаазької конвенції про закони та звичаї війни на суходолі, Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, Загальної декларації про права людини. Крім того, окупаційні адміністрації примушують мешканців тимчасово окупованих територій (зокрема працівників підприємств) ставати на військовий облік та присягати на вірність окупаційним адміністраціям. Це є порушенням статті 51 Женевської Конвенції про захист цивільного населення під час війни від 1949 року, що прямо забороняє окупаційній державі примушувати осіб, що перебувають під захистом, служити в її збройних чи допоміжних силах.

► ПРИКЛАД

У чоловіків на виїзді з Маріуполя шукають татування — так намагаються знайти українських військових.
Квітень 2022 року.

Фото 1.4.
Фільтраційні заходи

Приклад російської агресії 2014—2022 років в Україні показує, що багатьох працівників та членів їхніх сімей примушують проходити фільтраційні заходи (включно з психологічним та фізичним знущаннями) аби виявити всіх, хто може загрожувати окупаційному режиму. Фільтраційні табори — це спеціальні пункти, створені для утримання людей на час перевірок, що зазвичай не відповідають мінімальним стандартам Sphere, зокрема описаним у підрозділах 2.1.8, 2.1.9.

► ДО ВІДОМА

Проєкт «Сфера», нині відомий також як «Сфера» (Sphere), створено в 1997 р. групою гуманітарних неурядових організацій і Рухом Червоного Хреста й Червоного Півмісяця, щоб покращити якість гуманітарного реагування та рівень підзвітності, а також підвищити відповідальність організацій за свої дії. Остання редакція посібника «Сфери» вийшла у 2018 р., а з 2020 р. започатковано інтерактивний посібник²².

► 1.1.10. Небезпеки під час розбирання завалів

Розбирання завалів пошкоджених і зруйнованих унаслідок ракетних обстрілів та бомбардувань будівель і споруд потребує врахування та профілактики всіх потенційних небезпек для здоров'я працівників, які виконуватимуть цю роботу (див. схему, рис. 1.8).

²² <https://spherestandards.org/handbook-2018/>

▶ ДО ВІДОМА

Від початку повномасштабного вторгнення до середини червня 2022 року в Україні було зруйновано або пошкоджено майже 116 тис. житлових будинків, з них майже 30 тис. багатоквартирних і 27,3 тис. індивідуальних будинків повністю зруйновані. А ще десятки шкіл, лікарень, промислових об'єктів, торговельних центрів, стадіонів, аеропортів тощо²³.

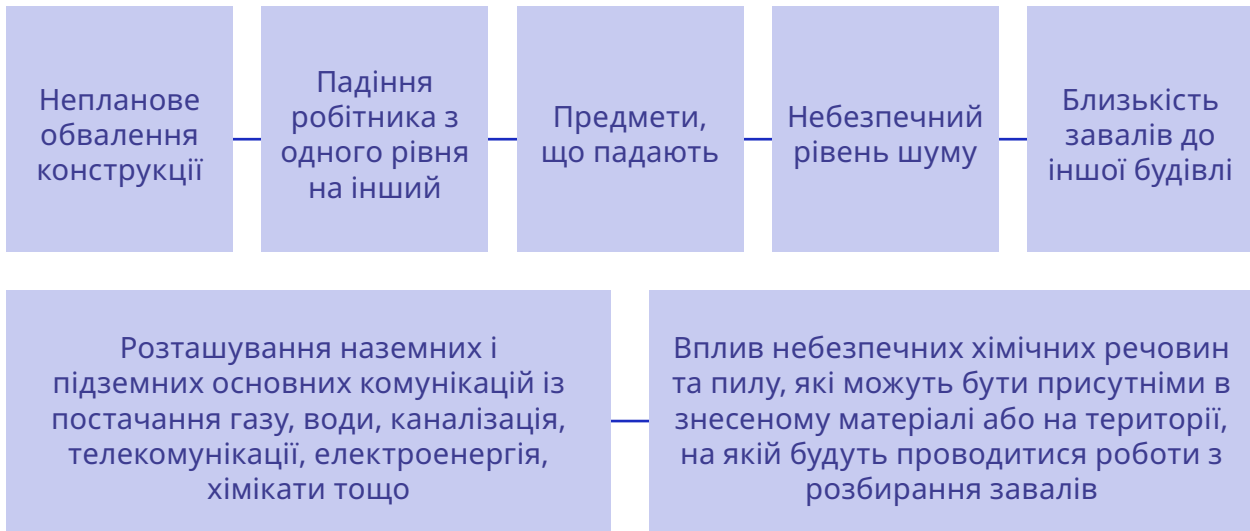

Рисунок 1.8 — Потенційні небезпеки під час розбирання завалів

Трагедія, що сталася 11.09.2001 у США, продемонструвала світові, наскільки небезпечним може бути вдихання диму та будівельного пилу, що утворились унаслідок повного обвалу башт-близнюків та подальших пожеж. Той пил містив у собі крихітні частинки азбесту, скла, цементу, свинцю та інші токсичні речовини. Люди, які вдихали дим під час розбирання завалів, страждали потім на хвороби дихальної системи, зокрема й на онкозахворювання. У багатьох проблеми починалися з хронічного кашлю, який навіть назвали «кашлем Всесвітнього торговельного центру». У медичному центрі Mount Sinai дослідили стан здоров'я 9,5 тисяч рятувальників та ліквідаторів, які брали участь у ліквідації та розбиранні завалів, і з'ясували, що в майже 70 % з них почалися проблеми з диханням. З цими проблемами більшість постраждалих житиме до кінця життя.

Отже, особливу увагу потрібно приділити саме впливу небезпечних ХР і будівельного пилу на працівників під час розбирання завалів. До небезпечних ХР у цьому випадку належать свинець, азбест, пил та горючі матеріали.

23 <https://bit.ua/2022/06/skilky-budynkiv-v-ukrayini-zrujnovano-abo-poshkodzheno-pid-chas-vijny/>

► ДО ВІДОМА

Будівельні відходи, що утворились унаслідок руйнування українських будинків, як правило, містять такі канцерогени першої групи, як: кварцовий пил, силікатний пил та хризотилловий азбест (зокрема, у шифері, яким за даними 2015 року покрито приблизно 65 % усіх покрівель у країні), оскільки в Україні було дозволене використання в будівництві азбесту, на відміну від 70 країн світу, зокрема Європейського Союзу.

Будь-які будівельні роботи, зокрема роботи з розбирання завалів, які включають або можуть включати порушення цілісності азбесту, визначаються як будівельні роботи з високим ризиком. Роботи з азбестом повинні проводити люди, які пройшли відповідне навчання.

Коли волокна азбесту з пошкоджених будівельних матеріалів потрапляють всередину організму людини, вони можуть викликати серйозні захворювання, які розвиваються дуже довго й на момент встановлення діагнозу дуже часто буває занадто пізно щось робити. Азбест може викликати смертельні та серйозні захворювання, як-от мезотеліома, рак легенів, азбестоз, потовщення плеври легень.

Тому під час виконання робіт із потенційним впливом азбесту для захисту працівників необхідно застосовувати засоби індивідуального захисту (далі — ЗІЗ) (див. схему, рис. 1.9).

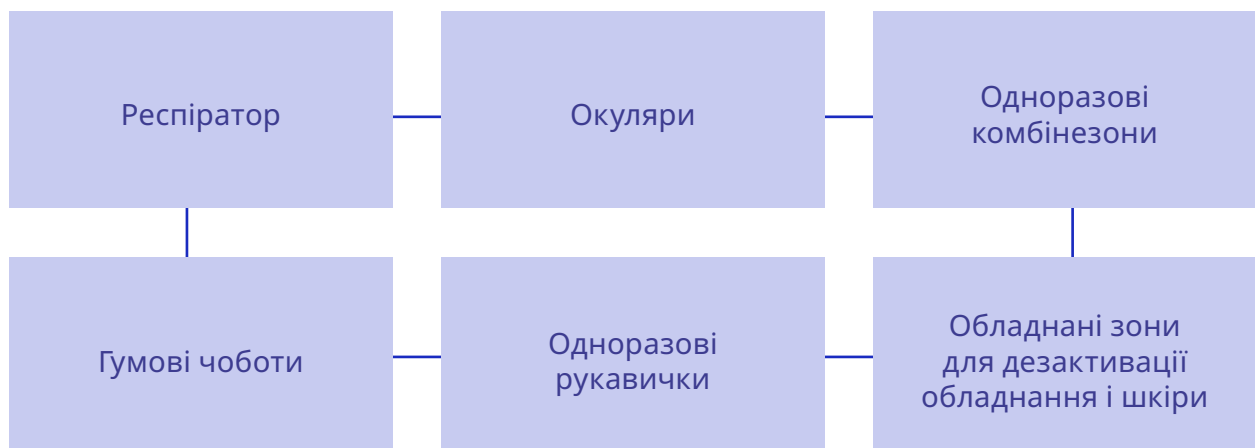

Рисунок 1.9 — ЗІЗ, необхідні для проведення робіт з азбестом

Іншою небезпечною ХР, що міститься у фарбі, старих водопровідних трубах та іншій сантехнічній арматурі, листовому свинцю, припоях, свинцевому пробліску, свинцевих світлових вікнах та склі, є свинець.

Основні джерела небезпечного свинцю залежно від року будівництва будівлі наведено у таблиці 1.1.

Таблиця 1.1 — Основні джерела небезпечного свинцю

Орієнтовна дата будівництва будівлі	Джерела
1920 - 1978	Фарби
1920 - 1978	Сантехніка
1923 - 1986	Автомобільні вихлопи, які можуть накопичуватися у вигляді пилу на стінах і стелі

Заходи безпеки, яких слід вживати під час розбирання матеріалів, що містять свинець, включають:

- ▶ зведення до мінімуму утворення свинцевого пилу та парів;
- ▶ належне прибирання робочого місця під час і після роботи;
- ▶ носіння відповідних ЗІЗ (див. рис. 1.9);
- ▶ дотримання належної особистої гігієни.

Вплив пилу кристалічного кремнезему, що вдихається під час розбирання завалів та будівельних робіт, може спричинити серйозне захворювання дихальних шляхів із можливим летальним наслідком. Вироби з бетону та кладка містять кремнеземний пісок і гірські породи, що містять кремнезем. Наслідком вдихання пилу є такі хвороби, як: пневмоконіоз і важча форма цього захворювання — силікоз (див. схему, рис. 1.10).

Рисунок 1.10 — Види пневмоконіозів

Профілактичні заходи, спрямовані на запобігання пневмоконіозам та іншим захворюванням дихальної системи під час розбирання будівельних відходів, що утворились унаслідок руйнування будинків та містять канцерогени, полягають у недопущенні потрапляння пилу в повітря. Можна застосовувати розпилення води для прибивання пилу. Крім того, обов'язкове використання одноразового одягу та ЗІЗ, зокрема респіраторів (*маркування фільтрів для ЗІЗОД див. у додатку 4 до цього Документа*).

► 1.2. ВПЛИВ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ НА ВИМОГИ У СФЕРІ БЗР

З 24 лютого 2022 року в умовах повномасштабного вторгнення в Україну чинне національне законодавство регулюється в «ручному режимі» шляхом затвердження оперативних змін до нього (*див. табл. 1.2*) у відповідь на нові ризики, що виникають.

Таблиця 1.2 — Ключові оперативні зміни чинного національного законодавства в умовах воєнного часу

Правова норма	Наслідок для суб'єкта господарювання
Звільнення від подання звітності та інших документів.	Незастосування адміністративної та/або кримінальної відповідальності за неподання чи несвоєчасне подання звітності в цей період. Звільнення від будь-яких перевірок уповноваженими органами щодо своєчасності та повноти подання будь-яких звітів чи документів звітного характеру.
Застосування декларативного принципу при експлуатації певних видів машин, механізмів, устаткування підвищеної небезпеки та виконанні певних видів робіт підвищеної небезпеки.	Оперативна можливість здійснювати (розпочати) експлуатацію певних видів машин, механізмів, устаткування підвищеної небезпеки та виконання певних видів робіт підвищеної небезпеки на підставі декларації відповідності матеріально-технічної бази вимогам законодавства з питань охорони праці.
Автоматичне продовження строку дії відповідних документів дозвільного характеру, який закінчився в період дії воєнного стану.	Можливість експлуатації певних видів машин, механізмів, устаткування підвищеної небезпеки та виконання певних видів робіт підвищеної небезпеки на підставі раніше отриманих дозволів.

Правова норма	Наслідок для суб'єкта господарювання
<p>Визнання чинності позитивних результатів періодичної, позачергової повірки та повірки після ремонту законодавчо регульованих засобів вимірювальної техніки, строк дії яких закінчився в період воєнного стану, у разі якщо виконана одна з умов:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▶ результати, засвідчені відбитком повірочного тавра на таких засобах, ▶ результати, засвідчені записом з відбитком повірочного тавра у відповідному розділі експлуатаційних документів, ▶ результати, оформлені свідоцтвом про повірку законодавчо регульованого засобу вимірювальної техніки. 	<p>Можливість подальшого використання законодавчо регульованих засобів вимірювальної техніки на підставі позитивних результатів раніше пройдених повірок.</p>
<p>Затвердження Процедури розслідування нещасних випадків у період дії правового режиму воєнного (надзвичайного) стану в Україні або окремих її місцевостях:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▶ містить спрощену форму Н-1 Акта спеціального розслідування НВ; ▶ містить форму Запиту щодо надання відомостей про НВ на виробництві стосовно наявності ознак збройної агресії, ведення бойових (воєнних) дій та/або їх наслідків, які призвели до травмування (поранення) та/або загибелі громадян України, іноземців та осіб без громадянства під час виконання ними трудових (посадових) обов'язків; ▶ містить форму Відомостей про НВ на виробництві (відповідь на запит); ▶ зменшено кількісний склад спеціальної комісії з розслідування; ▶ спеціальному розслідуванню (незалежно від ступеня тяжкості травм) за місцем їх настання підлягають всі НВ, спричинені бойовими діями; ▶ спрощено процес оформлення документів; ▶ у разі неможливості провести спеціальне розслідування з міркувань безпеки членів комісії, максимально фіксуються обставини, а спеціальне розслідування призупиняється до поліпшення безпекової ситуації. 	<p>Можливість достатньо оперативно провести спеціальне розслідування НВ в умовах воєнних (бойових) дій без зайвого ризику для членів спеціальної комісії, що, своєю чергою, дозволяє оперативніше оформити працівнику допомогу з тимчасової непрацездатності або допомогу на поховання.</p>

▶ 2. Нові ризики у сфері БЗР та реагування на них в умовах воєнного часу

Будь-яка війна значно шкодить економіці та ринку праці, оскільки спричиняє зменшення людських ресурсів як унаслідок безпосередньої їх загибелі, так і внаслідок масової міграції за межі країни, на території якої ведуться воєнні (бойові) дії.

Російська агресія проти України призвела до міграції населення історичного масштабу, якого не бачили з часів Другої світової війни. За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (далі — *УВКБ ООН*) станом на 14.06.2022 кількість українців, які виїхали за кордон від початку повномасштабного вторгнення, становить понад 7,5 мільйона осіб, 90 % з яких — жінки працездатного віку та діти. Майже половина (49 %) біженців працездатного віку працювали за висококваліфікованими професіями і тільки 15 % мали низькокваліфіковані професії.

І це не єдина проблема, з якою стикнулися суб'єкти господарювання під час здійснення господарської діяльності в нових умовах. Оскільки російська агресія здійснюється з порушенням більшості норм міжнародного права (гуманітарного, кримінального, прав людини, навколишнього природного середовища тощо), практики вирішення цих проблем у світі обмежені. Тому органи державної влади України на своєму рівні шукають та вживають можливих заходів, щоб забезпечити безперебійну роботу суб'єктів господарювання в умовах воєнного часу, а останні, своєю чергою, з урахуванням власної специфіки шукають оперативних рішень на місцях.

▶ 2.1. НА ДЕРЖАВНОМУ РІВНІ

▶ 2.1.1. Релокація підприємств: ініціатива та підтримка з боку держави

В умовах воєнного часу (особливо на територіях проведення бойових дій) необхідно максимально зберегти кадрові ресурси та виробничі потужності, що дасть можливість відновити виробничу діяльність суб'єктів господарювання на умовно безпечних територіях та підтримувати економіку країни. В Україні таким інструментом збереження стала урядова Програма релокації підприємств.

Програма релокації передбачає пакет державної підтримки, а саме:

- ▶ підбір місця розташування для потужностей підприємства;
- ▶ допомога з перевезенням на нову локацію;
- ▶ сприяння в розселенні працівників та пошуку нових співробітників;
- ▶ підтримка у відновленні логістики, закупівлі сировини та пошуку ринків збуту.

Фото 2.1. Релокація матеріально-технічної бази

До програми може долучитися будь-який суб'єкт господарювання, здійснивши повну або часткову релокацію своїх потужностей. Програма поширюється на регіони, що наближені або перебувають у зоні бойових дій. Пріоритет мають стратегічні підприємства та підприємства, що виробляють товари першої необхідності. Суб'єкти господарювання, які мають змогу самотужки перевезти своє обладнання, отримують допомогу з логістичних питань.

▶ ДО ВІДОМА

Станом на 25.10.2022 переїзд з регіонів активних бойових дій за Програмою релокації завершило 761 підприємство. 588 (80 %) з них уже відновили роботу на нових майданчиках. Ще для 274 підприємств здійснювався пошук підходящої локації або способу транспортування.

Серед релокованих підприємств, які вже відновили свою діяльність на новому місці, найбільшу частку склали підприємства: у сфері гуртової та роздрібної торгівлі, ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів (40,24 % від загальної кількості релокованих підприємств); переробної промисловості (31,71 %); у сфері інформації та телекомунікацій (6,34 %); у сфері професійної, наукової та технічної діяльності (5,85 %); у сфері будівництва (4,15 %) ²⁴.

▶ ВАЖЛИВО!

Вивезення підприємств здійснюється у разі, коли є така логістична можливість без надмірної загрози для водіїв та залізничників. У зоні безпосередніх бойових дій та через гуманітарні коридори релокація не проводиться.

В окремих регіонах, куди суб'єкти господарювання переміщені із зони бойових дій, запрацювали Програми підтримки бізнесу на час воєнного стану, що є допоміжним інструментом до економічних ініціатив, які запровадила держава.

²⁴ <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=d152dcfe-7bde-49df-a69a-8d7f9586fc13&title=ProgramaRelokatsii>

► ПРИКЛАДИ релокованих підприємств

Гіганти машинобудівної галузі релоковані до Львівської області

ТОВ «УК «ВІТРОПАРКИ УКРАЇНИ» проєктує, будує, монтує вітроустановки, генерує та здійснює постачання електроенергії. Підприємство з Краматорська максимально використовує енергетичний потенціал України.

ТОВ «ПК «Пожмашина» є лідером на ринку пожежної, спеціалізованої та сільсько-господарської техніки, що є надійним партнером ДСНС України. Із Чернігівської області на Львівщину релокують третину заводу. Після завершення війни планують частину виробництва залишити й навіть розпочати виробництво вантажної техніки, що створить нові робочі місця.

Двічі релоковане підприємство протягом 8 років: Маріуполь — Запоріжжя — Нововолинськ

ТОВ «Green Company» — підприємство з перероблення вторсировини, виробничий процес якого складається з миття, сортування і подрібнення PET-пляшок. Надалі цей матеріал можна повторно використовувати. Наприклад, виготовляти ті ж пляшки або синтетичні тканини.

Завдяки Програмі релокації підприємств змогли перевезти обладнання залізницею (13 вагонів) безкоштовно. Пакування, транспортування й розвантаження зайняло кілька тижнів.

Поки працюють кілька колег із Запоріжжя та один працівник з Маріуполя. Але згодом шукатимуть 20—30 нових працівників.

Спланована заздалегідь релокація ІТ-компанії

Київська ІТ-компанія Magnetto до війни фокусувалася на автоматизації процесів у ритейлі (платежі, системи лояльності), зараз працює над бізнесовими проєктами та соціальними ініціативами (50x50). Зокрема, разом з Українською освітньою фундацією розвивають проєкт Charity Hero (платформа для збору донатів за кордоном. За зібрані гроші купуються товари українських виробників і розподіляються як гуманітарна допомога).

Ще за два місяці до повномасштабного вторгнення шукали локації для переїзду та мали план дій. Переїхали в перші дні вторгнення, перереєструвалися в Нововолинську, проте частина працівників, які можуть працювати поза офісом, нині повернулися до Києва і працюють дистанційно.

Робота місцевих адміністрацій із поліпшення умов для релокованих суб'єктів господарювання сприяє працевлаштуванню місцевих мешканців та ВПО, налагодженню зв'язків і обміну досвідом між підприємцями.

Отже, реалізація Програми релокації підприємств здатна створити передумови для максимально швидкого перезапуску діяльності цих суб'єктів господарювання та полегшення повоєнного відновлення економіки України.

За ініціати́ви Держпраці було утворено Міжвідомчу робочу групу з питань розробки та узгодження спільних дій щодо зменшення рівня незадекларованої праці, попередження виробничого травматизму і професійних захворювань, до складу якої увійшли представники державних органів та соціальних партнерів. Результатами роботи цієї групи стали напрацьований на найближчі три роки стратегічний план та Національний план спільних заходів щодо зниження рівня незадекларованої праці та виробничого травматизму на 2023 рік.

У всіх територіальних органах Держпраці створені та функціонують постійно діючі робочі групи, до складу яких включено представників заінтересованих органів і соціальних партнерів, на засіданнях обговорюються пріоритетні напрями роботи та вирішуються питання, що стосуються безпеки праці в області. Плани заходів територіальних органів щодо реалізації положень Національного плану з урахуванням стану безпеки праці на підприємствах відповідної області передбачають тематики превентивних заходів у визначених галузях, розподіл кількості заходів за строками проведення, планову кількість суб'єктів господарювання, можливість коригування Планів залежно від рівня травматизму.

Водночас усі роботодавці можуть отримати:

- ▶ інформаційну підтримку щодо законодавства з питань праці;
- ▶ практичну та методичну допомогу стосовно організації безпечного ведення робіт, створення безпечних та здорових умов праці;
- ▶ консультації щодо надання адміністративних послуг, дерегуляції дозвільної системи, розслідування нещасних випадків в умовах воєнного стану тощо.

На рис. 2.1 наведено різні інструменти, які використовує Держпраці для надання необхідних консультацій.

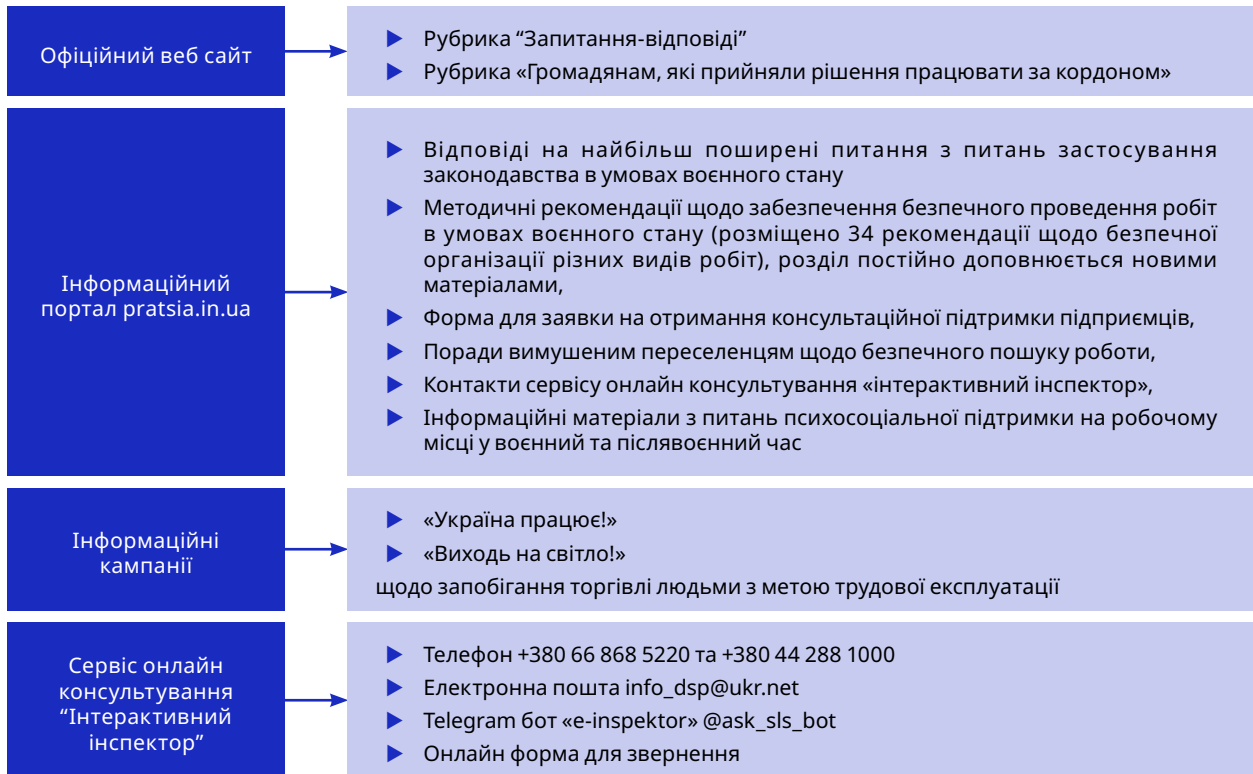

Рисунок 2.1 — Інструменти Держпраці для консультування суб'єктів господарювання

▶ 2.1.2. Мінування/розмінування територій підприємств та виявлення на них боєприпасів, що не вибухнули (UXOs)

Після бойових дій залишаються нерозірвані боєприпаси та міни, що можуть здетонувати, уламки вибухових пристроїв. Інколи вибухівка захована у звичайні предмети або ж замаскована під них. Водночас не завжди мінування територій здійснює ворожа сторона, досить часто мінування здійснюється для недопущення просування ворожих сил у населені пункти, на стратегічно важливі об'єкти чи об'єкти критичної інфраструктури.

Загалом є три види розмінування (див. схему, рис. 2.2), наймасштабнішим з яких є гуманітарне розмінування, що передбачає комплексний підхід до всієї території, де тривали бойові дії, і містить огляд усієї території, визначення сумнівних районів, виявлення ділянок з UXOs, проведення їх очищення.

▶ **ВАЖЛИВО!**

Знищення залишків боєприпасів після очищення саперами/демінерами замінованих територій має здійснюватися під обов'язковим контролем держави для запобігання додатковому ризику їх розповсюдження в країні та за її межами (в Україні — це виключно прерогатива держави).

ОПЕРАТИВНЕ РОЗМІНУВАННЯ	ГУМАНІТАРНЕ РОЗМІНУВАННЯ	КОМЕРЦІЙНЕ РОЗМІНУВАННЯ
Мета		
Надання можливості людям безпечно повертатись у населені пункти і відновлювати їх функціонування.	Зробити місцевість придатною для життя та безпечною.	Надання можливості суб'єктам господарювання відновити свою господарську діяльність безпечно та якомога швидше.
Об'єкти та порядок розмінування		
Спочатку розмінуються дороги, які ведуть до населених пунктів. Потім проводиться розмінування у самих населених пунктах: прибудинкові території, цивільна інфраструктура, об'єкти критичної інфраструктури, також розмінується територія довкола населених пунктів.	Здійснюються після оперативного розмінування, коли бойові дії вже закінчилися. Триває розмінування на великих площах: ліси, сільськогосподарські угіддя, водні об'єкти, територія населених пунктів.	Розмінуються територія та всі об'єкти підприємства-замовника, зазначені в укладеному договорі. Строки надання послуг встановлюються відповідно до укладеного договору.
Хто здійснює		
Сапери державних структур з розмінування. Безкоштовно.	Як сапери державних структур з розмінування, так і демінери недержавних організацій, що отримали дозвіл на проведення таких робіт від уповноваженого органу. Безкоштовно.	Комерційні організації чи приватні особи, які мають відповідну кваліфікацію, акредитовані для здійснення діяльності з розмінування. На платній основі.

Рисунок 2.2 — Види розмінувань

Не вся територія містить UXOs, але перевірку слід проводити комплексно, як це відбувається на Балканах. Тому під час гуманітарного розмінування територія поділяється на три категорії:

- ▶ сумнівна поверхня — де можуть бути UXOs;
- ▶ забруднена територія — де вже виявлені UXOs;
- ▶ очищена територія — безпечна для людей.

► ДО ВІДОМА

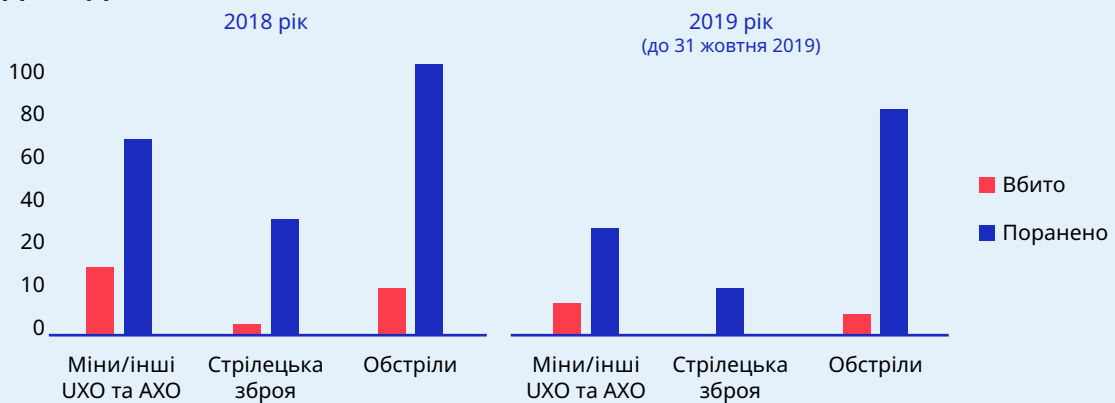
За досвідом Хорватії, забруднена UXO територія становить 36% сумнівної поверхні.

Станом на 24.06.2022 в Україні очищено понад 62 тисячі гектарів території, знешкоджено понад 45 тисяч вибухонебезпечних предметів, з них майже 2 тисячі авіаційних бомб²⁵.

Найбільше роботи з гуманітарного розмінування нині проводиться в Чернігівській, Сумській, Київській областях. Проте, за словами заступника голови Міністерства внутрішніх справ України, після одного дня ведення бойових дій потрібно 30 днів на очищення територій, а активні бойові дії на території України ще тривають.

Найбільше ризикують зіткнутися з UXOs та AXOs²⁶ працівники галузей, чиї робочі місця найближче до потенційно небезпечних територій, площ, ділянок: працівники агропромислового комплексу, лісового господарства, транспорту, будівництва, енергетики, зв'язку, комунального й зеленого господарства.

► ДО ВІДОМА

Міни та інші вибухонебезпечні предмети спричинили 133 з 380 втрат (34 убитих і 99 поранених) — 87 у 2018 році та 46 у перші десять місяців 2019 року. Вони спричинили більшу кількість смертей, ніж обстріли та вогонь зі стрілецької зброї разом. Майже 55 % загиблих цивільних осіб у 2018 році та 11 із 18 загиблих серед цивільного населення, підтверджених у 2019 році, сталися внаслідок вибуху мін та інших вибухонебезпечних предметів²⁷.

25 <https://www.slovovidilo.ua/2022/06/24/novyna/bezpeka/rozminuvannya-ukrayiny-mozhe-znadobytysya-desyat-rokiv-dsns>

26 Докладно види UXOs та AXOs, а також пов'язані з ними небезпеки розглянуто у підрозділі 1.1.2.

27 Thematic Report OSCE.

У зв'язку із продовженням (відновленням) роботи підприємств як на умовно безпечних територіях, по яким час від часу завдаються ракетні удари та авіабомбардування, так і на деокупованих територіях із наявним мінним забрудненням, держава має розробити чіткі алгоритми дій на випадок виявлення UXOs та AXOs на під'їздах до об'єктів підприємства та їхній території.

Отже, у випадку виявлення UXOs та AXOs:

- ▶ потрібно звернутися до уповноваженого державного органу у сфері розмінування (в Україні — це Державна служба України з надзвичайних ситуацій (далі — *ДСНС*)), зателефонувавши за номером виклику екстрених служб;
- ▶ дочекатися приїзду на підприємство досвідчених спеціалістів, які оцінять ситуацію, проінформують про орієнтовну тривалість перевірки та очищення території, а також про заходи, яких потрібно дотримуватися керівництву та персоналу підприємства.

▶ **ВАЖЛИВО!**

Якщо підприємство розташовувалось на території окупованого району, заходити туди заборонено до того часу, поки його ретельно не перевірять фахівці, незалежно від того, чи є там сліди перебування ворога, чи ні.

У пріоритеті — об'єкти життєзабезпечення та критичної інфраструктури, тому під час відновлювальних робіт об'єктів, як-от водопровідні, газові, електричні мережі, лінії зв'язку тощо, саперні (піротехнічні) підрозділи мають супроводжувати ремонтні бригади та працювати спільно з ними. Водночас сапери повинні йти першими та перевіряти, чи є безпечною зона робочих місць. Після цього ремонтна бригада може розпочинати роботи.

Очищення забрудненої мінами території має бути документально підтвердженим.

Уповноважений державний орган у сфері розмінування забезпечує в обов'язковому порядку обстеження й розмінування місцевості, підприємств, інших об'єктів на звільнених від окупантів територіях, але в порядку пріоритетності. Водночас у суб'єкта господарювання є можливість пришвидшити відновлення виробничої діяльності, а саме: залучити неурядові гуманітарні чи комерційні організації, що займаються розмінуванням.

Інструментом для оперативного реагування, координації дій усіх залучених у сфері розмінування організацій та полегшення робіт із відновлення функціонування підприємств на національному рівні може стати інтерактивна мапа місць виявлення UXOs та AXOs.

► **ДО ВІДОМА**

В Україні створено інтерактивну мапу територій, які потенційно можуть бути забруднені вибухонебезпечними предметами. Її розміщено на офіційному сайті ДСНС (<https://mine.dsns.gov.ua/>) у вільному доступі. На мапі відображені місця, на яких уже виявлені або ймовірно знаходяться UXOs та/чи AXOs, та ступінь загрози. Будь-яка людина повинна повідомити про виявлені нею вибухонебезпечні предмети за допомогою дзвінка або sms-повідомлення..

Ще одним важливим питанням національного рівня є створення навчальних курсів і проведення всеосяжного інформування цивільного населення (зокрема, працівників на робочих місцях) про небезпеку UXOs та AXOs та алгоритми дій у разі їх виявлення. Для вирішення цього питання можуть залучатися різні організації (державні, міжнародні, неурядові, гуманітарні), але функції координації та контролю мають залишатися виключно урядовими.

Рисунок 2.3 — Алгоритми дій з ІНРМ-брошури, підготовленої Представництвом Данської Ради у справах біженців в Україні до онлайн-курсу «Інформування населення про ризики, пов'язані з мінами та вибухонебезпечними залишками війни (ІНРМ)»

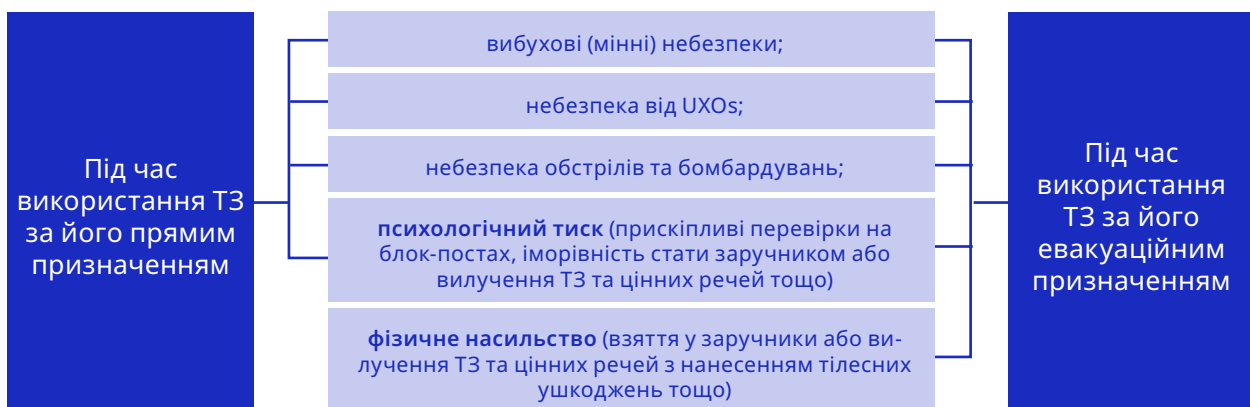
► 2.1.3. Забезпечення безпеки транспортної діяльності підприємств

Близько половини випадків травматизму в умовах воєнного часу пов'язано з транспортною діяльністю як підприємств транспортної інфраструктури, що здійснюють вантажні та пасажирські перевезення, так і решти підприємств та організацій, що мають на своєму балансі автомобільні ТЗ і використовують їх для внутрішніх потреб підприємства.

Під час війни автомобільний та/або залізничний транспорт стає стратегічним ресурсом підприємства, оскільки має подвійне призначення:

1. Пряме — коли підприємство використовує ТЗ для перевезення вантажів та пасажирів у штатному режимі, працюючи на відносно безпечній території або відновлюючи свою діяльність на деокупованих територіях.
2. Непряме (евакуаційне) — для евакуації як працівників самого підприємства, так і цивільного населення із зони активних бойових дій.

ТЗ, їхні водії (на залізниці — машиністи, бригада поїзда) та пасажирів під час війни наражаються на специфічні небезпеки воєнного часу, як-от:

► ДО ВІДОМА

У виробничих підрозділах Акціонерного товариства «Українська залізниця» (далі — АТ «Укрзалізниця»), яке забезпечує 82 % вантажних і майже 50 % пасажирських перевезень, що здійснюються всіма видами транспорту в Україні, станом на 17.06.2022 за період дії воєнного стану сталося 40 випадків виробничого травматизму, з яких 7 — зі смертельним наслідком. Слід зазначити, що із загальної кількості травмованих, 24 працівники отримали травми внаслідок збройної агресії, з яких 5 — зі смертельним наслідком²⁸.

Для зменшення негативних наслідків зазначених вище небезпек спеціалістам транспортної інфраструктури необхідно оцінювати відповідні ризики, управляти ними в оперативному «ручному» режимі та здійснювати необхідні заходи, наприклад:

- ▶ створити достатній запас запчастин та витратних матеріалів (у т.ч. паливо-мастильних), необхідних для ремонту та експлуатації ТЗ, а також забезпечити оперативне поповнення такого запасу;
- ▶ заборонити пересування ТЗ у місцях, де проходили бойові дії, якщо там не було проведено перевірку на відсутність вибухонебезпечних предметів (розмінування);
- ▶ ретельно прокладати безпечні маршрути, забезпечувати постійний зв'язок із водієм (машиністом) та оперативне коригування маршрутів у разі зміни ситуації;
- ▶ розробити, затвердити та впровадити в дію чіткий алгоритм дій водія (на залізниці — машиніста, бригади поїзда) у разі повітряної тривоги, забезпечити його вивчення та напрацювання відповідних навичок;
- ▶ забезпечити справний стан ТЗ та їхню постійну готовність для невідкладної евакуації.

Зважаючи на те, що транспортні підприємства належать до об'єктів критичної інфраструктури, які в умовах воєнного часу функціонують у режимі кризової ситуації, на перше місце виходить їхня евакуаційна роль, а у випадку з АТ «Укрзалізниця» — ще й релокаційна.

▶ ПРИКЛАДИ нещасних випадків на роботі, спричинених російською агресією

25.02.2022 стався груповий НВ на АТ «Укрзалізниця». Під час обстрілу вагонів, які перевозили особовий склад Збройних сил України, два провідники вагона отримали вогнепальні поранення несмертельного характеру. Одного залізничника поранено в живіт, іншого — в ногу.

25.05.2022 стався черговий груповий НВ на АТ «Укрзалізниця». Локомотивна бригада прибула на 1 колію станції «Малин» та попала під ракетний обстріл, через що травмовано двох машиністів.

Для функціонування будь-якого транспорту як за його евакуаційним призначенням, так і за прямим, потрібна відповідна дорожньо-транспортна інфраструктура (дороги різного значення, дорожньо-транспортні споруди: транспортні розв'язки, шляхопроводи, мости тощо, мережі зовнішнього освітлення), яка в умовах війни піддається масштабним руйнуванням та потребує оперативного відновлення.

Працівники відповідних підприємств під час робіт із відновлення цілісності дорожньо-транспортної інфраструктури підпадають під дію тих самих специфічних небезпек воєнного часу, що і водії ТЗ, а також небезпек під час розбирання завалів, а ймовірність потрапити під обстріли та бомбардування стрімко зростає, зважаючи на умови праці (відкрита місцевість, роботи на висоті).

Цю специфіку разом зі штатними умовами праці обов'язково треба врахувати під час оцінювання ризиків та розроблення заходів щодо управління ними.

Фото 2.2 — Міст до м. Лисичанськ (24.06.2022)

► ДО ВІДОМА

Роботи зі спорудження у с. Романівці тимчасового насипного мосту (протяжність — 245 м, ширина — 9 м), що поєднав Ірпінь, Бучу, Ворзель і Гостомель із Києвом, замість зруйнованого, тривали 5 днів і велися цілодобово. До процесу відновлення транспортного сполучення було залучено понад 50 працівників і понад 40 одиниць техніки (екскаватори, бульдозери, грейдери, навантажувачі, катки)²⁹.

Оскільки міський громадський транспорт (автобуси, трамваї, тролейбуси, фунікулер, міська електричка, метрополітен) має забезпечувати транспортне сполучення різних районів міста, варто окремо розглянути забезпечення БЗР для працівників відповідних комунальних підприємств (див. табл. 2.1).

Фото 2.3 — Зруйнований Маріуполь та його громадський транспорт

29 https://lb.ua/society/2022/04/11/513031_vidkrili_nasipniy_mist_yakiy_poiednaie.html

Таблиця 2.1 — Основні заходи для забезпечення захисту життя та здоров'я працівників комунальних транспортних підприємств в умовах воєнного часу

	Водії (машиністи) ТЗ та кондуктори	Інші працівники комунальних транспортних підприємств
На території підприємства (структурного підрозділу, філії)	Позаплановий перегляд Порядку роботи та дій персоналу в надзвичайній ситуації (у т.ч. карти-схеми оперативного знеструмлення) та, у разі необхідності, його актуалізація.	
	Практичне відпрацювання з працівниками навичок реагування та відповідних дій у разі НС.	
	Підтримання в належному стані (обладнання та оснащення) наявних на підприємстві захисних споруд цивільного захисту.	
	Оцінювання достатності наявних захисних споруд для укриття найбільшої зміни працівників підприємства. У разі недостатності — визначення безпечних місць та облаштування додаткових тимчасових укриттів із безпосереднім залученням самих працівників.	
	Використання наявних захисних споруд цивільного захисту як тимчасове укриття під час повітряної тривоги (імовірних бомбардувань та обстрілів).	
На маршруті	Розроблення алгоритму дій водіїв (машиністів) та кондукторів під час повітряної тривоги та відпрацювання цього алгоритму з працівниками.	-
	Оперативне регулювання руху міського громадського транспорту в разі зростання небезпеки окупації міста.	-

▶ ПРИКЛАДИ заходів безпеки

З 01.08.2022 в містах Київ, Дніпро та Вінниця наземний громадський транспорт, зокрема і приватні перевізники, повинен зупиняти рух під час повітряної тривоги. Пасажири та водії на цей час мають залишити салон та пройти до найближчого укриття.

У м. Харків підготовлено 3D-концепт залізобетонних зупинок-укриттів, які розташовуватимуться біля зупинкових павільйонів. Монтаж перших розпочався в серпні 2022³⁰.

Фото 2.4 — Перше укриття біля зупинкового павільйону в м. Харків

▶ ПРИКЛАДИ заходів безпеки

На КП «Київський метрополітен» під час оцінювання ризиків щодо виконання робіт в умовах воєнного часу визначено небезпечні місця: наземні ділянки ліній метрополітену, території проммайданчиків електродепо (результати оцінювання ризиків підтверджено сумним досвідом КП «Харківський метрополітен», фото нижче).

На цих ділянках, у разі отримання повідомлення «Повітряна тривога» або надходження інших повідомлень про НС, роботи припиняються, а працівники направляються в укриття (сховища, безпечні місця), визначені на підприємстві. Місце укриття дозволяється залишати тільки після отримання повідомлення про усунення небезпеки.

У безпечних місцях метрополітену, як-от тунелі підземних станцій, роботи виконуються встановленим на підприємстві порядком.

Саме тому під час повітряних тривог рух електропоїздів на наземних ділянках ліній метрополітену зупиняють³¹.

30 <https://www.radiosvoboda.org/a/video-kharkiv-zupynka-ukryttia/31997959.html>

31 Лист ДТІ КМДА від 06.06.2022 №053-3859.

Фото 2.5 — ГВК електродепо та рухомий склад у ньому після ракетного удару 20.06.2022 (КП «Харківський метрополітен»)

► 2.1.4. Пожежна та екологічна безпека підприємств, що працюють

Важливими складниками системи управління комплексною безпекою (далі — СУКБ) будь-якого підприємства чи організації є пожежна та екологічна безпека, які в умовах воєнного часу потребують додаткових специфічних підходів і контролю з боку державних органів виконавчої влади з питань охорони праці, надзвичайних ситуацій та цивільного захисту, охорони здоров'я та навколишнього природного середовища.

В умовах воєнного часу насамперед випробовується на дієздатність політика запобігання значним аваріям³² (так звана МАРР) підприємств, що мають у своєму складі об'єкти підвищеної небезпеки (далі — ОПН), оскільки саме ОПН, особливо нафтогазової та хімічної промисловості, стають першочерговими об'єктами атаки під час війни. МАРР передбачає наявність на підприємстві:

- внутрішнього плану ліквідації аварій (зокрема значних) для вживання необхідних заходів у межах ОПН, який періодично підлягає актуалізації (перегляд, перевірка та адаптація до наявних умов виробництва);
- звіту про заходи безпеки на кожен ОПН (в Україні³³ для ОПН 1-го та 2-го класів небезпеки), що містить інформацію про характеристики всіх наявних ХР на ОПН, їхню кількість, оцінювання ризиків настання НС та прогнозування її можливих наслідків, перелік заходів для запобігання настанню НС та реалізації негативних сценаріїв її розвитку.

32 Розробляється на вимогу статті 8 Директиви 2012/18/ЄС (Севезо), що регулює питання контролю загроз виникнення значних аварій, пов'язаних з використанням небезпечних речовин. В Україні визначається Законом України «Про об'єкти підвищеної небезпеки».

33 Порядок розроблення звіту про заходи безпеки на об'єкті підвищеної небезпеки, затверджений наказом Міністерства внутрішніх справ України від 21.02.2023 №114.

▶ ПРИКЛАДИ впливу війни на виникнення НС (значних аварій)

На Лисичанському нафтопереробному заводі (далі — НПЗ):

- ▶ після обстрілу загорілися залишки нафтошламу, пожежа охопила 5000 м² території НПЗ;
- ▶ 22.03.2022 НПЗ був обстріляний із літака, унаслідок чого знову виникла пожежа;
- ▶ 08.05.2022 унаслідок влучання снарядів загорілися установка отримання елементарної сірки та нафтопровід станції змішування бензинів. Пожежа охопила понад 0,5 гектара території НПЗ. Пожежники намагалися загасити полум'я, проте через артилерійські обстріли зупинилися та покинули зону небезпеки. Була загроза вибуху сусідньої групи резервуарів. Унаслідок загоряння нафтопродуктів тривалий час виділялися канцерогени та критично небезпечні для здоров'я людей і довкілля шкідливі речовини.

Фото 2.6 – Пожежа на трубопроводі

Наприкінці березня 2022 року завдано авіаційних ударів по базах пально-мастильних матеріалів (далі — ПММ), унаслідок чого знищено або пошкоджено нафтобази на Львівщині, Волині, Рівненщині, Полтавщині, Дніпропетровщині та Одещині.

На Кременчуцькому НПЗ — найбільшому підприємстві з виробництва нафтопродуктів в Україні:

- ▶ 02.04.2022 унаслідок авіаобстрілів знищено інфраструктуру Кременчуцького НПЗ;
- ▶ 24.04.2022 завдано 9 ракетних ударів по Кременчуцькій ТЕЦ і знову по Кременчуцькому НПЗ. У результаті одна людина загинула, 7 людей отримали поранення різного ступеня тяжкості, сталися значні руйнування будівель та виникли пожежі, які були локалізовані;
- ▶ 12.05.2022 завдано ракетних ударів по місту Кременчук (12 ракет), більшість із яких влучила по території Кременчуцького НПЗ, який уже не працював, сталася пожежа.

У Рубіжному Луганської області внаслідок обстрілів сталося два влучання в цистерну з азотною кислотою: 05.04.2022 та 09.04.2022. В обох випадках виникла та дрейфувала токсична хмара, інформації про постраждалих не було.

Одним з основних елементів MAPР є також активна співпраця суб'єкта господарювання з державними органами нагляду та контролю у сфері пожежної безпеки, цивільного захисту та БЗР для забезпечення:

- ▶ створення скоординованих зовнішніх планів реагування на НС у певній місцевості (особливо для значних аварій, масштаби або вплив яких виходять за межі території підприємства), з обов'язковим визначенням порядку координації та комунікації всіх суб'єктів господарювання, чії виробництва розташовані в цій місцевості;
- ▶ практичного відпрацювання наявних планів реагування на НС із територіальними підрозділами аварійно-рятувальних служб, щоб поінформувати останніх та забезпечити злагодженість дій за необхідності проведення робіт із ліквідації НС, зокрема пожеж;
- ▶ консультацій та інформування громадськості та інших зацікавлених сторін із зазначених питань;
- ▶ цивільного захисту населення в разі виникнення значних аварій, зокрема в умовах воєнного часу;
- ▶ повноцінного розслідування навіть тих аварій, які були спричинені воєнними (бойовими) діями.

Під час складання державними органами нагляду та контролю у сфері пожежної безпеки, цивільного захисту та БЗР зовнішніх планів реагування на НС обов'язково має бути враховано, що значні аварії:

- ▶ мають властивість реалізовуватися через так званий «ефект доміно», охоплюючи розташовані поряд об'єкти, навіть із переходом на промислові майданчики сусідніх підприємств;
- ▶ досить часто мають транскордонні наслідки (зокрема, екологічні й економічні).

В умовах воєнного часу для уникнення ризиків промислових аварій чи мінімізації наслідків їх реалізації варто здійснити заходи, наведені на схемі (див. рис. 2.4).

Оскільки найкращим із представлених заходів (рис. 2.4) для збереження виробничого потенціалу країни та уникнення масштабних НС є релокація підприємств у більш безпечні регіони, то безперечним завданням державних органів влади є налагодження діалогу в цій сфері для надання максимальної допомоги суб'єктам господарювання: вирішення логістичних проблем (на кшталт призначення додаткових рухомих складів залізничного транспорту тощо), розміщення виробничих потужностей та їх запуск, розселення працівників та забезпечення дотримання соціальних гарантій щодо їхніх прав.

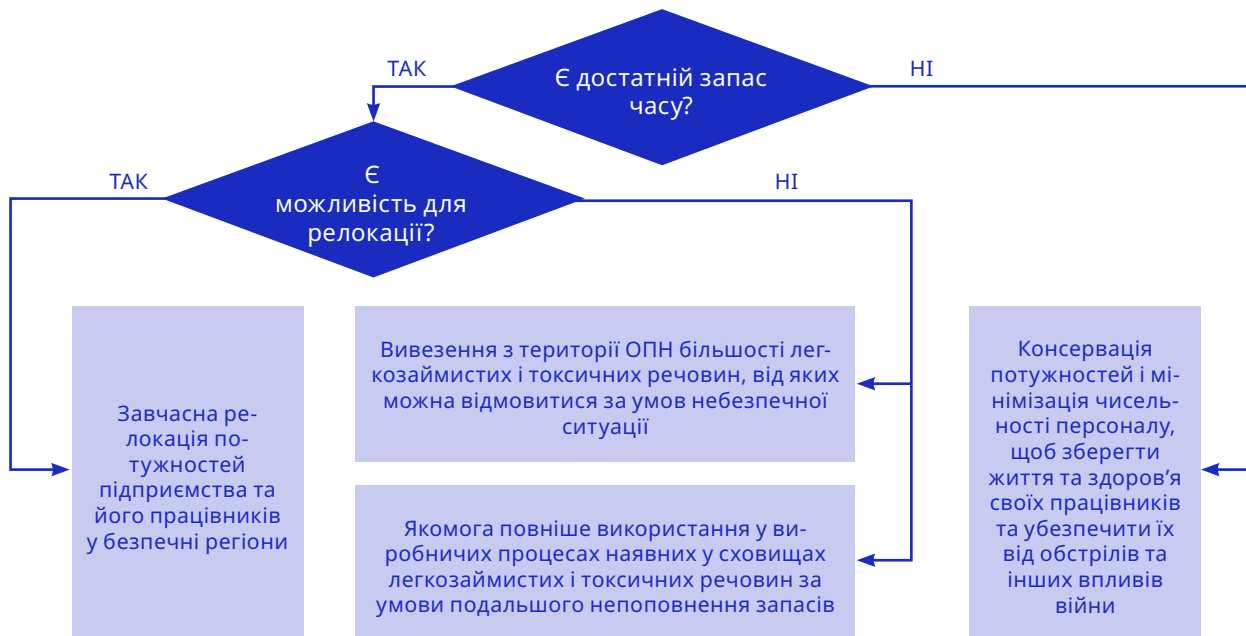

Рисунок 2.4 — Заходи, реалізація яких необхідна для уникнення чи зниження ризиків промислових аварій в умовах воєнного часу³⁴

Під час функціонування підприємств в умовах воєнного часу необхідно враховувати, що ймовірність виникнення пожежі на всіх об'єктах (і передусім складах нафти та нафтопродуктів) зростає в десятки разів, а можливість поповнення засобів та запасів пожежогасіння невідворотно зменшується. Тому наявна система організаційно-технічних заходів, спрямованих на забезпечення пожежної безпеки на об'єктах, особливо ОПН, має бути переглянута з урахуванням загроз, притаманних воєнному часу (див. розділ 1 цього Документа).

За таких умов потрібно оцінювання не тільки ступеня ризику, розмірів можливих збитків, а й потенціалу відновлення у випадку пожежі, оскільки останні можуть неодноразово повторюватися. На етапі прогнозування воєнних (бойових) дій ця інформація стає підґрунтям для обов'язкового пошуку можливостей створення додаткових протипожежних запасів або їх швидкого відновлення у разі необхідності.

Оцінювання наявної системи пожежної безпеки має включати, але не обмежуватись, наступними напрямками:

- ▶ шляхи евакуації (їх достатня кількість та незахарашеність);
- ▶ забезпеченість необхідним протипожежним спорядженням та ЗІЗ для працівників, які беруть участь у ліквідації пожеж;
- ▶ заходи щодо обмеження поширення пожежі по території об'єкта (зменшення кількості та розосереджене зберігання легкозаймистих та горючих речовин і матеріалів, влаштування захисних екранів);

34 У 2014 — 2015 та 2022 роках цими заходами скористались на Авдіївському коксохімічному заводі <https://biz.liga.net/ua/ekonomika/all/novosti/metinvest-konserviuet-avdeevskiy-koksohim-posle-vcherashnego-obstrelya-zavoda>

- ▶ протипожежна техніка та первинні засоби пожежогасіння (її достатня кількість та технічний стан);
- ▶ запас вогнегасних речовин.

За результатами оцінювання системи пожежної безпеки має бути узагальнена інформація щодо наявних на об'єкті та території адміністративної одиниці сил і засобів, техніки, механізмів, обладнання, матеріальних запасів, які можуть бути використані під час ліквідації наслідків можливих НС, зокрема пожеж. У разі необхідності має бути створений додатковий протипожежний резерв техніки та засобів пожежогасіння.

Роботодавець має встановити періодичність проведення тренувань для залучення всіх працівників та забезпечити оперативне коригування алгоритмів за необхідності.

В умовах воєнного часу ефективним методом забезпечення реагування на пожежі, з погляду технічних заходів, є впровадження або удосконалення диспетчеризації систем протипожежного захисту, а саме:

- ▶ систем пожежної сигналізації;
- ▶ автоматичних та автономних систем пожежогасіння;
- ▶ систем керування евакуюванням (систем оповіщення про пожежу);
- ▶ систем протидимного захисту.

▶ ПРИКЛАД

У період літньої спеки ризик виникнення пожежі збільшується. Обстріли та використання трасуючих куль під час бойових дій сильно підвищує цей ризик, оскільки сухостій одразу спалахує, а пшеничне поле неминуче вигорає.

Так, на Миколаївщині внаслідок російських обстрілів 21.06.2022 згоріло понад 80 гектарів пшениці³⁵.

Фото 2.7 — Прокоси для збереження врожаю від пожежі

Примітка. Для запобігання поширенню пожеж по полю, відповідно до Правил пожежної безпеки в агропромисловому комплексі України, у період воскової стиглості збіжжя перед косовицею хлібні масиви необхідно розбити на ділянки площею не більш як 50 гектарів. Між ділянками слід робити прокоси не менше 8 м завширшки. Скошений хліб із прокосів потрібно негайно прибирати. Посередині прокосів робиться проорана смуга не менше 4 м завширшки.

35 <https://agronews.ua/news/na-mykolayivshhyni-vygorilo-80-ga-pshenyczi/>

Диспетчеризація систем протипожежного захисту забезпечить контроль, сигналізацію та електрокерування роботою встановлених на об'єкті систем протипожежного захисту.

Доречним буде в умовах воєнного часу використання наявної системи оповіщення про пожежу для попередження працівників підприємства про повітряну тривогу або інші небезпеки. У цьому випадку можливе використання або спеціального мовленнєвого повідомлення, якщо об'єкт обладнаний відповідною системою, або звукової сигналізації.

У випадку виникнення пожежі внаслідок ракетних обстрілів, першочерговим завданням є евакуація працівників та виклик аварійно-рятувальних служб. Усі рішення щодо ліквідації пожежі мають ухвалюватися з урахуванням можливості повторних обстрілів. На початковому етапі головним завданням буде локалізація пожежі, яке може бути досягнуто, зокрема шляхом зупинки наявних технологічних процесів.

Загалом пожежна безпека у воєнний час відрізняється від пожежної безпеки в мирний час тільки частотою реалізації пожеж та масштабністю їхніх наслідків, що потребує значних ресурсів (і людських, і засобів пожежогасіння) на місцях, але не внесення змін у налагоджену систему управління пожежною безпекою на державному рівні.

► **ВАЖЛИВО!**

Пожежні підрозділи викликаються на всі пожежі, що в мирний, що у воєнний час, але приступати до роботи пожежні рятувальники можуть тільки тоді, коли відсутня безпосередня небезпека для їхнього життя (наприклад, різноманітні обстріли, висока імовірність руйнування будівельних конструкцій тощо).

Щодо екологічної безпеки, суспільство ще не усвідомлює до кінця масштабів шкоди (див. рис. 2.5), яка завдається промисловими та екологічними НС унаслідок російської агресії на території України (як на підконтрольній їй, так і на окупованій). Причому ця безпосередня шкода докільню означає, що населення не тільки України, але й сусідніх країн, потенційно може зіткнутися з відтермінованими в часі, але довгостроковими проблемами зі здоров'ям, включаючи онкозахворювання, а тварини — з проблемами, пов'язаними не тільки з фізичним здоров'ям, але й поведінкою.

Вплив на основні складники довкілля в умовах війни		
Небезпечні викиди в атмосферу	Забруднення поверхневих та підземних вод	Порушення та забруднення ґрунтів
<p>Надмірні викиди шкідливих речовин (азот, хлор, аміак, сірка, продукти горіння нафтопродуктів тощо) в атмосферу стаються через:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▶ руйнування найбільш екологічно небезпечних виробництв (нафтопереробні, хімічні, коксохімічні заводи, металургійні комбінати, теплоелектростанції, підприємства хімічної галузі, об'єкти транспортної трубопровідної системи, окремі складські приміщення тощо); ▶ масштабні пожежі на об'єктах критичної інфраструктури внаслідок влучання ракет; ▶ пожежі внаслідок знищення військової техніки та цистерн з паливом. 	<p>Загрозу як для водних ресурсів, так і для екосистеми загалом становлять:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▶ руйнування інфраструктури, пов'язаної з водопостачанням, водоочищенням і водовідведенням (створюють умови для спонтанного аварійного забруднення); ▶ хімічне забруднення; ▶ відключення електроенергії об'єктів, що скидають стічні води; ▶ забруднення водних об'єктів високомінералізованими шахтними водами через підтоплення шахт (особлива небезпека від тих, що використовувались як сховища відходів); ▶ масові неорганізовані поховання жертв війни; ▶ потрапляння побутових стічних вод у водні об'єкти внаслідок переповнення відстійників очисних споруд через неможливість їхнього своєчасного обслуговування (підвищена концентрація біогенних елементів, азоту амонійного, нітратного тощо). 	<p>Порушення цілісності ґрунтів (у т.ч. підтоплення, просідання) та їх забруднення відбувається внаслідок:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▶ масштабного затоплення шахт (це, своєю чергою, виводить з експлуатації будівлі, споруди й комунікації, у т.ч. підземні); ▶ стихійного вирубування/знищення лісів; ▶ мінування територій; ▶ авіаударів та обстрілів; ▶ хімічних реакцій з іншими елементами екосистеми, в які вступають вибухонебезпечні предмети, що не вибухнули під час обстрілу та довго знаходяться в/на ґрунті; ▶ розливів нафтопродуктів та інших хімічних речовин; ▶ знищення військової техніки та боеприпасів; ▶ масових руйнувань будівель та споруд; ▶ утворення стихійних сміттєзвалищ; ▶ масових неорганізованих поховань жертв війни.
<p>Станом на 04.10.2022 в Україні зафіксовано 49 802 126 т викидів в атмосферу внаслідок пожеж, левову частку яких спричинено лісовими пожежами (43 486 822 т).</p>	<p>Станом на 04.10.2022 в Україні зафіксовано забруднення водних об'єктів унаслідок розливів нафтопродуктів (11 070 т), отруйних речовин (1 200 м³). Випадки пошкодження комунальних каналізаційних та водопровідних мереж зафіксовані в більшості населених пунктів уздовж лінії зіткнення.</p>	<p>Станом на 04.10.2022 в Україні зафіксовано забруднення ґрунтів відходами знищеної військової техніки (близько 297 045 т), іншими відходами (площа забруднення 179 142 м²), нафтопродуктами (масою 14 589 т).</p>

Рисунок 2.5 — Вплив на основні елементи довкілля в умовах війни (для прикладів використано інформацію з <https://ecozagroza.gov.ua/>)

▶ ДО ВІДОМА

Відповідно до I Протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, який стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, ухваленого в 1977 році, від держав, які ведуть війну, вимагається захищати **природне середовище від «масштабних, довготривалих і серйозних уражень»**, а також забороняються методи чи засоби ведення війни, «які мають на меті або можуть призвести до» заподіяння такої шкоди.

Принципи 23-й та 24-й Декларації Ріо-де-Жанейро про навколишнє середовище та розвиток 1992 року проголошують, що:

- ▶ **довкілля та природні ресурси народів, що живуть в умовах гноблення, панування та окупації, мають бути захищені;**
- ▶ **війна за своєю суттю є руйнівною для сталого розвитку. Тому держави повинні поважати міжнародне право, що забезпечує захист довкілля під час збройного конфлікту, і, якщо необхідно, співпрацювати заради його подальшого розвитку.**

Захоплення та обстріли АЕС, прицільні влучання ракет по нафтобазах, гектари спаленого лісу, забруднення водойм, тонни будівельного сміття — це вчинення екоциду та загроза екологічній безпеці всього світу.

▶ ДО ВІДОМА

Один зруйнований український будинок залишає по собі приблизно 50 кубометрів будівельних відходів. Станом на 01.06.2022 в Україні зруйновано або пошкоджено 116 тисяч об'єктів житлового фонду³⁶.

За даними Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України станом на 20.05.2022 зафіксовано 245 випадків екоциду та 1500 фактів плюндрування українських земель і знищення екосистем.

З огляду на неминучі економічні труднощі, спричинені війною, на національному рівні необхідно запровадити певні послаблення для суб'єктів господарювання для забезпечення їх функціонування в нових умовах. Водночас мають діяти й обмеження, введені зі стратегічною метою — запобігання негативному впливу поточної діяльності суб'єктів господарювання на довкілля.

З огляду на масштаби шкоди, що наноситься довкіллю внаслідок війни (особливо під час ведення активних бойових дій), та їхню невідворотність, дуже важливим є забезпечення екологічної безпеки на локальному рівні силами самих підприємств. Свідомий суб'єкт господарювання під час організації своєї подальшої діяльності в

36 <https://ua.news/ua/v-uryadi-pidrahuvali-kilkist-zrujnovanih-okupantami-budinkiv-v-ukrayini/>

умовах воєнного часу має вжити на своєму рівні додаткових заходів для забезпечення екологічної безпеки та уникнення додаткового негативного впливу на довкілля.

Наприклад:

- ▶ обов'язково довести до персоналу основні принципи діяльності в нових умовах — «Запровадження в країні воєнного стану не є виправданням халатного ставлення до своїх обов'язків, зокрема у сфері забезпечення екологічної безпеки. У разі відсутності бойових дій безпосередньо в регіоні розташування підприємства, зниження пріоритетності питань його впливу на довкілля є неприпустимим»;
- ▶ провести позапланове оцінювання екологічних ризиків (хоча б експрес-оцінювання) діяльності підприємства в нових умовах та вжити відповідних заходів щодо управління ними;
- ▶ забезпечити додатковий захист місць зберігання та посилення контролю за належним поводженням із небезпечними речовинами, що використовуються у виробничих процесах підприємства;
- ▶ запровадити додаткові критерії вибору спеціалізованих організацій, що надають послуги у сфері поводження з відходами (обов'язкова перевірка місцезрештування матеріально-технічної бази таких організацій, як запорука реальної можливості надання послуг без заподіяння додаткової шкоди довкіллю).

▶ ПРИКЛАД наслідків халатного ставлення як до пожежної, так і екологічної безпеки

У м. Дніпро 10.06.2022 спалахнула масштабна пожежа на підприємстві з перероблення вторсировини (пластмаси в гранули). На відкритій території загорілися гранули в тюках на площі 200 м². Загоряння виникло поряд із виробничим цехом і **не було пов'язане з ракетним ударом.**

Наслідки: пошкодження зовнішнього оздоблення стін двоповерхової виробничої будівлі, знищення обладнання, готової продукції (гранул), значні викиди в атмосферу (у т.ч. токсинів та канцерогенів), «відтягування на себе» ресурсів рятувальних служб (шість підрозділів гасили понад годину), що є невиправданою розкішшю в умовах війни³⁷.

Фото 2.8 — Пожежа на підприємстві з перероблення вторсировини

37 <https://tsn.ua/ukrayina/u-dnipri-spalahnula-masshtabna-pozhezha-na-pidpriyemstvi-foto-2083090.html>

► 2.1.5. Укриття від обстрілів та бомбардувань

Попередженням про загрозу ракетного обстрілу або нальоту авіації, що дублюється на радіо й телебаченні, є сигнал «Повітряна тривога» (безперервні сирени). Він означає, що треба негайно переміститися в захисні споруди (сховища, споруди подвійного призначення та найпростіші укриття, швидкоспоруджувані захисні споруди), які є основним засобом колективного захисту населення, або в умовно безпечні місця в будівлі.

Перебувати в укриттях потрібно до сигналу «Відбій», про який також сповіщають сирени, радіо та телебачення або спеціальні мобільні застосунки. У разі недотримання цієї умови, потенційна небезпека для життя збільшується в рази.

Найбільший досвід із питань захисту населення в умовах багаторічних збройних конфліктів та протидії терористичним проявам має Ізраїль. На підставі набутого досвіду Ізраїль основну увагу приділив проєктуванню та будівництву споруд подвійного призначення, які максимально наближені до місця перебування населення, у т.ч. і робочих місць працівників. Зазначені споруди проєктуються й будуються зі спеціальним обладнанням, що забезпечує захист: фільтровентиляційними установками, автономними джерелами енергозабезпечення, противибуховими пристроями тощо. Впровадження таких об'ємно-планувальних і конструктивних рішень під час житлового та громадського будівництва суттєво знижує витрати на створення фонду захисних споруд, скорочує час, необхідний для прибуття людей до місця укриття, як наслідок цього — суттєво зменшує втрати серед населення (у т.ч. працездатного).

У країнах Європейського Союзу основним видом захисних споруд, призначених для укриття населення, є також споруди подвійного призначення. Це зумовлено економічним обґрунтуванням доцільності наявності саме такого виду споруд. Зазначені споруди в мирний час використовуються за основним своїм призначенням, не потребують додаткових витрат на утримання та приносять прибуток своїм власникам.

У низці країн — Німеччині, Великій Британії, Данії й Норвегії — для укриття населення широко застосовуються підземні споруди багатоцільового призначення (склади, спортивні споруди, кафе, кінотеатри тощо), які в разі потреби можуть бути в найкоротші терміни переобладнані в укриття. Водночас у Німеччині система суспільних і приватних захисних споруд створюється з урахуванням використання бомбосховищ періоду Другої світової війни, шахтних виробок, печер.

У Великій Британії, Італії, Греції менше уваги надається спорудженню нових сховищ, проте більш активно ведуться роботи з реконструкції та дообладнання сховищ періоду Другої світової війни.

У Франції та Бельгії будівництво нових укриттів і сховищ практично не ведеться. Обґрунтовується це тим, що в цих країнах більшість будівель — кам'яні з підвальними приміщеннями, які в разі необхідності після невеликого дообладнання можуть бути використані навіть як протирадіаційні укриття. Для цих самих цілей передбачається використовувати тунелі, станції метро тощо.

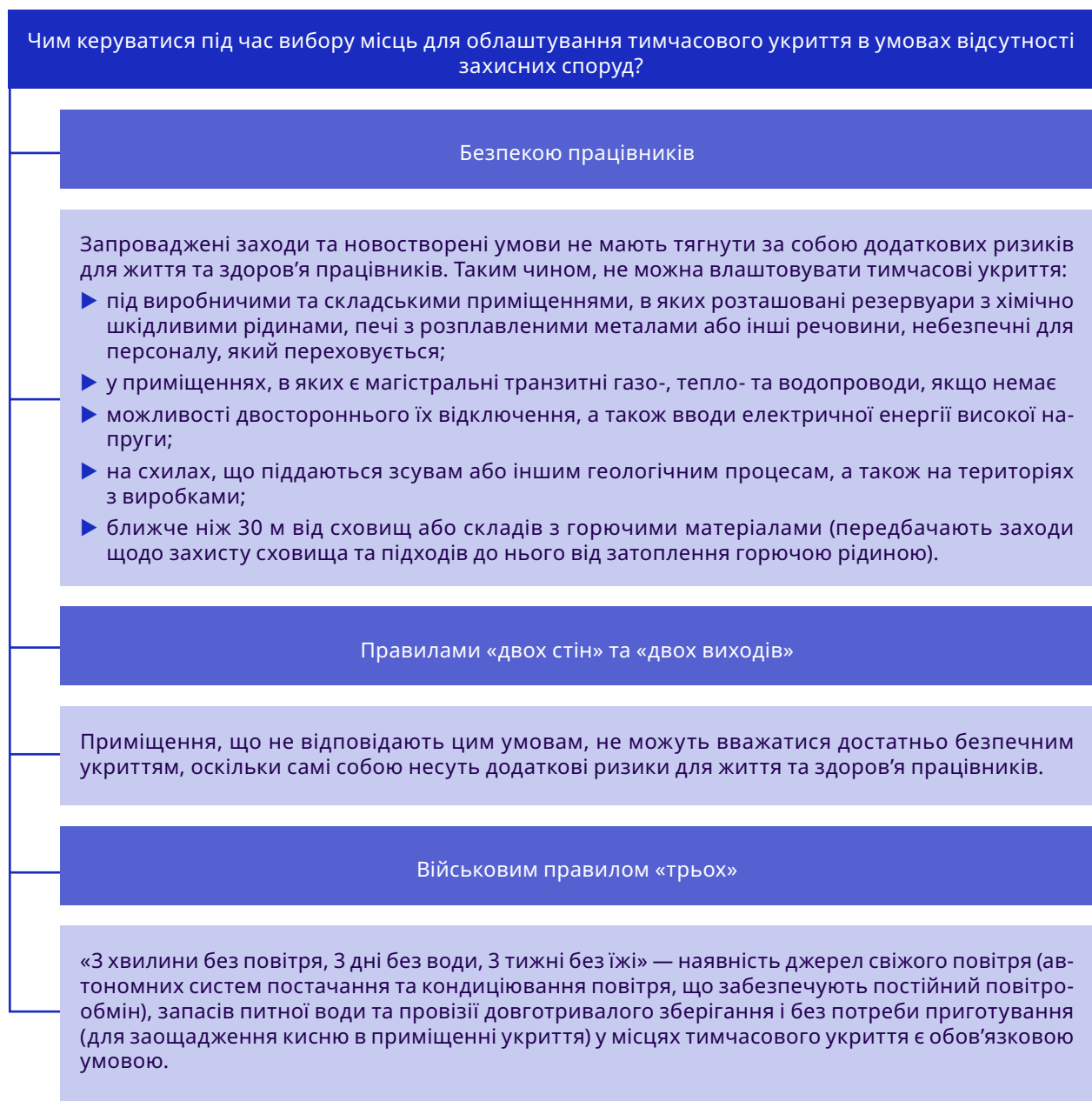

Рисунок 2.6 — Критерії для вибору місць тимчасового укриття в умовах відсутності захисних споруд

Відповідно до законодавства США, будівництво захисних споруд здійснюється як коштом державних асигнувань, так і приватними коштами. Стандарти та вимоги до будівництва, введення в експлуатацію та обслуговування захисних споруд Національної системи сховищ визначаються нормами будівництва, які затверджуються на рівні кожного окремого штату органами місцевого самоврядування.

Отже, у різних країнах світу (і в Україні також) далеко не всі підприємства мають захисні споруди. А наявність таких, що пристосовані до умов війни із загрозами ракетних обстрілів та авіаційних ударів, радше виняток, ніж правило. Але з огляду на те, що працівники підприємств (особливо тих, що належать до об'єктів критичної інфраструктури) і далі виконують свою роботу і в кризовому режимі, і в режимі відновлення, питання наявності та облаштування на таких підприємствах тимчасових укриттів є невідкладним (див. рис. 2.6.).

► ПРИКЛАД української компанії KERNEL

Активи (представництва та офіси, агробізнес, олійноекстракційні заводи, елеватори, термінали) компанії розташовані в областях, що найбільше постраждали від російської агресії і далі піддаються активним артобстрілам та авіаційним ударам.

Перелік першочергових дій для облаштування тимчасових укриттів, яким скористались фахівці компанії:

1. Створити реєстр місць тимчасового укриття персоналу і визначити, чим вони забезпечені (обов'язково із залученням працівників).

2. Оцінити забезпеченість місць тимчасового укриття за 4 критеріями:

- наявність аптечок і укомплектування їх засобами для зупинки крові,
- наявність питної води,
- наявність місць для сидіння для більш комфортного перебування персоналу в разі затяжних повітряних тривог,
- наявність актуальної інформації про правила поведінки і додаткові заходи безпеки, які необхідно впроваджувати в повсякденне життя.

3. Визначити ресурс, необхідний для доведення до прийняттого рівня ризиків, зумовлених війною, у тимчасових укриттях та інших безпечних місцях перебування персоналу.

4. Забезпечити здійснення запланованих заходів (наприклад, переглянути склад аптечок, які використовуються на виробництві та збільшити в них кількість засобів із надання домедичної допомоги у разі кровотечі, оскільки саме кровотечі

спричиняють найбільше людських втрат як на полі бою, так і внаслідок дорожньо-транспортної пригоди).

Фото 2.9 — Результат оперативного облаштування тимчасових укриттів

Якщо промисловий (відкритий) майданчик не має адекватного сховища, рекомендується використовувати найпростіші укриття, до яких належать щілини (відкриті та закриті), траншеї, окопи, а також підвали та інші заглиблені швидко споруджувані захисні споруди.

Траншеї та окопи можуть забезпечити негайний захист, наприклад, від мінометних снарядів і повітряного нападу. Мішки з піском по краю можуть забезпечити додатковий захист. Щілина — глибока вузька траншея (див. приклад на рис. 2.7). Для уникнення одночасного ураження працівників, довжина прямих ділянок щілин не повинна перевищувати 15 м. Місткість щілин становить 10—50 осіб.

Місце будівництва щілини потрібно вибрати переважно на ділянках без твердих ґрунтів і покриттів. Не можна будувати їх поблизу вибухонебезпечних виробничих підрозділів та складів, резервуарів із небезпечними ХР, біля електричних ліній високої напруги, магістральних газопроводів, теплопроводів та водопроводів. Обираючи місце для щілини, необхідно враховувати вплив рельєфу та опадів на характер можливого радіоактивного зараження місцевості.

Майданчик слід вибрати на ділянці, що не затоплюється ґрунтовими, паводковими та зливовими водами, у місці зі стійким ґрунтом (що виключає зсуви).

У процесі подальшого будівництва та обладнання місць для проведення робіт найпростіше сховище доводиться за своїми захисними властивостями до чинних стандартів схо

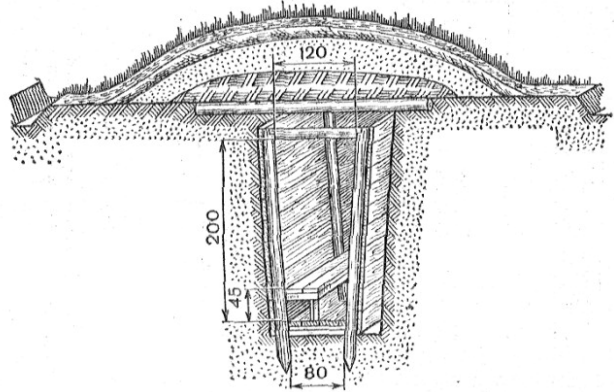
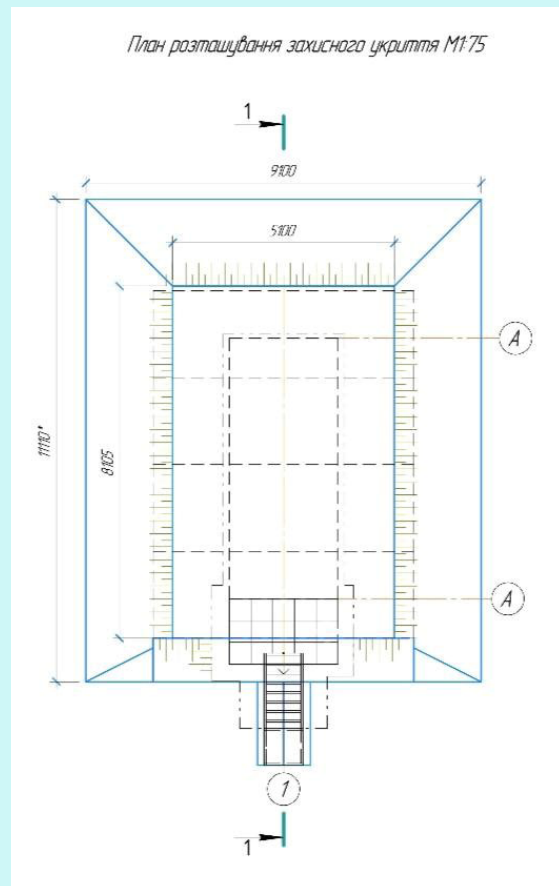
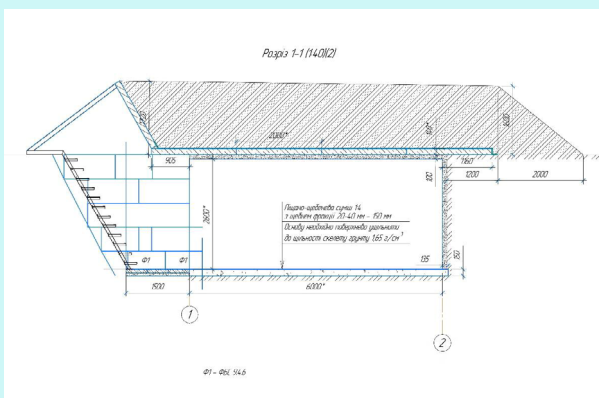

Рисунок 2.7 — Найпростіше сховище (щілина)

► ПРИКЛАД підземного захисного укриття
(досвід 2022 року підприємств нафтогазової галузі України)

В основі конструкції цьог підземного захисного укриття:

- металевий контейнер для морських вантажоперевезень;
- бетонні перекриття;
- ґрунт необхідної товщі;
- вентиляція.

► ДО ВІДОМА

КП «Київський метрополітен» із початку військової агресії використовується за подвійним призначенням: як об'єкт цивільного укриття населення та як об'єкт транспортної інфраструктури для перевезень пасажирів за умови забезпечення безпеки руху поїздів, дотримання вимог охорони праці, пожежної безпеки.

Фото 2.10 — Закриття гермозатвору (вестибюль станції «Вокзальна» КП «Київський метрополітен»)

Передумови готовності підприємства до функціонування в екстремальних умовах (у т.ч. в умовах війни) створюються на етапі проєктування з передбаченням інженерно-технічних засобів цивільного захисту (на кшталт гермозатворів, інженерних систем життєзабезпечення). Для застосування інженерно-технічних засобів розробляються відповідні плани, якими передбачається відпрацювання взаємодії чергового персоналу структурних підрозділів підприємства щодо застосування систем життєзабезпечення.

Періодично з працівниками підприємства проводяться теоретичні та практичні заняття з набуття та засвоєння навичок виконання своїх функцій під час роботи метрополітену в режимі укриття населення. А для безпечного перебування населення на станціях метрополітену розроблено Правила поведінки населення під час укриття, з якими періодично ознайомлюються всі, хто укривається на станціях (розподіл на групи, визначення старших цих груп, організація чіткої взаємодії старших груп із черговим персоналом станції тощо)³⁸.

Офісні працівники під час повітряної тривоги та за відсутності в офісному приміщенні задалегідь організованих місць тимчасового укриття, вимушені самостійно визначати найбільш безпечні місця для свого укриття, пам'ятаючи про таке:

- опорні (несучі) стіни — товщі. Якщо будинок буде валитися, біля опорної стіни залишиться безпечний трикутник;
- правило «двох стін» та «двох виходів» (див. додаток 8 до цього Документа);
- ховатися треба подалі від вікон та міжкімнатних дверей зі скляними елементами, особливо якщо вони не ґратовані. Тому вікна треба навхрест заліпити клейкою стрічкою та щільно закрити, захистивши зсередини підручними матеріалами (наприклад, картон, меблі, книги, документація³⁹ тощо), а двері зняти з завіс і замінити на цупкі ковдри (у разі їх наявності);

38 Лист ДТІ КМДА від 06.06.2022 №053-3859.

39 Пам'ятаймо, що товсті шари паперу затримують скалки віконного скла, деякою мірою кулі, але є новим джерелом ризику, оскільки легко загоряються і можуть спричинити пожежу. Тому вогнегасник обов'язково має бути як у місцях тимчасового укриття, так і в безпечних місцях офісного приміщення.

- ▶ сходові марші (прогони між поверхами) у цегляних будинках є одним із найуразливіших місць, тому не підходять для тимчасового укриття;
- ▶ сходові марші, побудовані монолітно-бетонним способом, є безпечним місцем для укриття, оскільки кожен наступний марш стримуватиме руйнування від попереднього;
- ▶ найбільш уразливими є зовнішні приміщення, які розташовані по кутах споруд, а найбільш небезпечними поверхами — нижні (у разі вуличних боїв) та верхні (у разі авіаударів та бомбардувань).

▶ 2.1.6. Виробнича санітарія та гігієна праці

Відповідно до Директиви 91/533/ЄЕС від 14.10.1991 про обов'язок роботодавця інформувати працівників про умови, що застосовуються до контракту чи трудової угоди та «рамкової» Директиви 89/391/ЄЕС від 12.06.1989 про впровадження заходів для заохочення вдосконалень у сфері безпеки й охорони здоров'я працівників під час роботи (далі — *Директива 89/391/ЄЕС*) роботодавець повинен вживати заходів, які необхідні для забезпечення безпеки та охорони здоров'я працівників, зокрема запобігання професійним ризикам, забезпечення інформування та підготовки, а також необхідної організації та засобів праці.

Після прибуття на нове місце підприємство монтує обладнання, підключається до мереж і запускає виробництво. Але водночас мають бути оцінені та враховані ризики для здоров'я та безпеки працівників, зокрема під час ухвалення рішення щодо заміни старого робочого обладнання та вибору нового, ХР або препаратів, що використовуватимуться, оскільки зміняться підрядники, які їх поставлятимуть, а також під час обладнання робочих місць.

Отже, під час налаштування виробничого процесу та організації відповідних умов праці на новому місці релокованим підприємствам варто звернути увагу на таке:

1. У разі використання альтернативних речовин і матеріалів, потрібно ознайомитись із їхніми паспортами безпеки, у т.ч. характеристиками, визначити їхню класифікацію за ступенем токсичності, здатності до горіння, впливом на організм людини. У разі виявлення речовин, що мають небезпечний вплив на організм або на середовище, шукати інший аналог, якщо ж це неможливо, організувати дозиметричний

і хімічний контроль, наявність нейтралізуючих розчинів як на складах, так і в місцях безпосереднього виконання робіт у мінімально необхідних кількостях. Поінформувати працівників про потенційні небезпеки.

2. Під час облаштування складських приміщень (особливо опалювальних) до початку експлуатації приміщення необхідно:

- ▶ визначити наявність вентиляційних комунікацій, їхній технічний і санітарний стан, працездатність і можливість експлуатації;
- ▶ наявність освітлення та його стан. Необхідно врахувати навантаження на органи зору під час використання переважно штучного освітлення;
- ▶ перевірити стан теплових мереж;
- ▶ звернути увагу на інженерні комунікації, їхній стан, дату останнього технічного обслуговування (зокрема на наявність документального підтвердження), договорів обслуговування й ремонту;
- ▶ перевірити максимальні навантаження на конструкцію перекриття і стан цих конструкцій (якщо розташування на других, третіх і вище поверхах);
- ▶ зібрати та проаналізувати інформацію про те, що раніше зберігалось у цьому приміщенні;
- ▶ обстежити стелажі, антресолі складського господарства на предмет цілісності й максимально допустимого навантаження, а засоби механізації — технічного стану (якщо плануєте використовувати місцеві). У разі наявності своїх, забезпечити вивіз непотрібних та, у разі необхідності, їх утилізацію;
- ▶ перевірити стан під'їзних і внутрішніх шляхів пересування транспорту й персоналу, їхні позначення;
- ▶ перевірити актуальність контактних номерів аварійних служб.

3. Під час облаштування виробничих приміщень їхній стан визначається за тим самим алгоритмом, що і складських (див. п. 2 цього підрозділу).

4. Під час монтажу обладнання, верстатного парку та іншого устаткування необхідно враховувати:

- ▶ рівень вібрації, оскільки він впливає як на будівлю, інженерні комунікації, так і на умови праці працівників;

- ▶ показники рівнів шуму, оскільки шум безпосередньо впливає на умови праці працівників. Перевищений рівень може впливати на третіх осіб (місцеве населення, суміжні виробництва, установи й організації);
- ▶ критичні показники вентиляції та аспірації, освітлення, температури робочої зони, швидкості руху середовища, які потребують поліпшення для створення безпечних умов праці (визначення здійснюється на підставі замірів рівня ГДК і ГДР за допомогою приладів).

Для офісних приміщень мають підбиратися приміщення, що відповідають основним санітарно-гігієнічним вимогам. Найперше потрібно оцінити технічну можливість забезпечити оптимальні значення параметрів мікроклімату (комбіноване освітлення, відносна вологість і температура повітря, еквівалентний рівень звуку, рівні неіонізуючих електромагнітних випромінювань, електростатичних і магнітних полів тощо) та дотримання вимог ергономіки. Звісно, що в умовах воєнного часу загалом та релокації зокрема, важко дотримуватися вимог щодо площ приміщень та окремих робочих місць, але не варто тимчасові труднощі перетворювати в постійну практику, що з часом призведе до розвитку хронічних професійних захворювань у працівників.

Усі технічні й лабораторні дослідження, необхідні заходи рекомендовано визначити в поетапному плані забезпечення гідних умов праці, з результатами виконання якого ознайомлюють усіх причетних працівників релокованого підприємства.

▶ 2.1.7. Застосування засобів захисту

Ієрархія запобігання ризикам⁴⁰ передбачає надання пріоритету засобам колективного захисту перед ЗІЗ, як таким, що забезпечують одночасний захист більшій кількості працівників, а їхній вибір не вимагає врахування індивідуальних особливостей конкретного працівника.

Отже, засобами колективного захисту, наявність яких потрібно забезпечити в умовах воєнного часу, а наявні — перевірити та підготувати, є:

- ▶ інженерні споруди — укриття від обстрілів та бомбардувань (див. підрозділ 2.1.5 цього Документа);
- ▶ засоби контролю та вимірювання — дозиметри, радіометри, рентгенометри, газоаналізатори тощо;

---

⁴⁰ Викладено в статті 6 Директиви 89/391/ЄЕС.

- ▶ засоби пожежогасіння — вогнегасники різних типів, автономні системи пожежогасіння;
- ▶ протипожежні перешкоди — двері, вікна, клапани;
- ▶ системи сигналізації та сповіщення;
- ▶ засоби маркування — знаки безпеки, інформаційні щити та маркери;
- ▶ засоби, що забезпечують швидку евакуацію працівників — драбини, ноші, крісла та матраци для евакуації, рятувальні жилети тощо.

На підприємствах атомної енергетики наявність **дозиметрів, радіометрів, рентгенометрів, іонізаційних камер** тощо є обов'язковою умовою безпечного робочого процесу в будь-яких умовах. Проте в умовах воєнного часу є досить висока загроза ядерного тероризму (*див. підрозділ 1.1.6 цього Документа*), що перетворює використання засобів контролю та вимірювання радіації на життєво необхідну умову для планування дій із порятунку та забезпечення здоров'я працівників будь-якого підприємства.

ПРИКЛАД важливості засобів контролю	ПРИКЛАД потенційної небезпеки в умовах війни
<p>Персонал ЧАЕС у 1989 році певний час не міг визначити масштаби катастрофи через те, що ті радіометри, які були в наявності, мали недостатній діапазон вимірювання. Неправильне оцінювання ситуації збільшило кількість жертв.</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▶ Над Південноукраїнською АЕС засобами відеоспостереження неодноразово було зафіксовано політ ворожих крилатих ракет на критично низькій висоті (16.04.2022, 05.06.2022, 26.06.2022)⁴¹. ▶ З танків і важкої артилерії обстріляно мирну атомну електростанцію — шестиблокову Запорізьку АЕС, найбільшу не лише в Україні, а й у Європі⁴².

На випадок виникнення загрози хімічної атаки потрібно планувати використання засобів вимірювання ХР (газоаналізаторів).

На окрему увагу заслуговують засоби пожежогасіння як засоби колективного захисту. Під час їх оцінювання та вибору для закупівлі доцільним є використання принципу «трикутника пожежі» (*див. рис. 2.8*), який демонструє три потрібні для горіння елементи: кисень, паливо та тепло. Виключення одного з елементів дає змогу запобігти виникненню пожежі або ліквідувати її.

41 <https://suspilne.media/254132-nad-pivdennoukrainskou-aes-zafiksuvali-prolit-rosijskoi-raketi/>

42 <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3430688-energoatom-prosit-svitovu-spilnotu-atomnikiv-zupiniti-rosijskij-adernij-terorizm.html>

Вогнегасники є одним із найдієвіших первинних засобів пожежогасіння, серед яких найбільш універсальним є порошковий. Він є ефективним для гасіння майже всіх класів пожеж.

Додаткове використання автономних систем пожежогасіння, наприклад модулів порошкового пожежогасіння, за умови їх правильного розміщення, збільшить імовірність ліквідації пожежі без участі працівників на початковій стадії. Вибір цих систем здійснюється з огляду на спосіб гасіння, пуску, конструктивного виконання та виду джерела робочого газу.

Рисунок 2.8 — «Трикутник пожежі»

Використання первинних засобів пожежогасіння, як-от ящики з піском, бочки з водою, ковдри з негорючого теплоізоляційного матеріалу, спрямоване на виключення з ланцюга горіння кисню та тепла.

Для обмеження поширення пожежі та зменшення кількості окисника, ефективним є поділ приміщень об'єктів на протипожежні відсіки із застосуванням **протипожежних перешкод** (двері, вікна, клапани).

Використання **знаків безпеки умов** (що вказують маршрут евакуації, місцерозташування обладнання безпеки чи об'єкта безпеки або заходи безпеки) поряд із засобами колективного захисту, що забезпечують швидку евакуацію працівників (драбини, носі, крісла та матраци для евакуації, рятувальні жилети тощо), засобами медичної допомоги (автоматизований зовнішній дефібрилятор серця, медична сумка-органайзер із відповідними наборами) та засобами пожежогасіння стає найбільш актуальним під час планування та проведення робіт в умовах потенційних бойових дій, що потребують підвищеного привертання уваги.

Система позначення небезпечного району повинна відповідати вимогам, визначеним місцевими стандартами, а також у Протоколі про заборону або обмеження застосування мін, мін-пасток та інших пристроїв⁴³. Проте у разі відсутності в умовах воєнного часу достатньої кількості знаків мінної небезпеки офіційно встановленого зразка допускається:

⁴³ До Конвенції про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію, від 10.10.1980. З поправками, внесеними 03.03.1996.

- ▶ використовувати знаки застарілого зразка, оскільки вони містять необхідну в цьому випадку інформацію, відрізняючись лише кольором фону (замість червоного жовтий) та, можливо, розмірами знака;
- ▶ неформальні маркування, на кшталт попереджувальних написів та огороження з підручних матеріалів.

Приклади засобів колективного захисту, що вказують на заміновану зону, наведені в додатку 2 до цього Документа.

Свою чергою, коли засобів колективного захисту недостатньо, особливо в умовах війни, застосовуються ЗІЗ, що вимагає дотримання таких умов:

- ▶ вибір відповідних ЗІЗ має здійснюватися з урахуванням додаткових ризиків, зумовлених наявністю специфічних небезпек воєнного часу (*див. розділ 1 цього Документа*), на основі їх аналізу та оцінювання (*див. підрозділ 2.2.3.8*);
- ▶ обов'язкове застосування ЗІЗ, обраних за описаним вище принципом;

▶ **ВАЖЛИВО!**

Найпрогресивніший ЗІЗ не захистить, якщо висітиме в шафці. Вибір ЗІЗ на основі ризикоорієнтованого підходу враховує ергономічні нюанси, тому гарантує зручність обраного ЗІЗ (наскільки це взагалі можливо) та свідчить, що його застосування є дійсно необхідним.

- ▶ посилення контролю за використанням обраних ЗІЗ.

▶ **ВАЖЛИВО!**

Якщо хтось із працівників забув застосувати ЗІЗ, йому потрібно нагадати з акцентом на те, від чого цей ЗІЗ захищає. В умовах воєнного часу така поведінка працівника може свідчити про стрес та короткочасні проблеми з пам'яттю чи уважністю на його тлі, а не про зловмисність, і може стати своєрідним індикатором загальної готовності такого працівника до виконання своєї роботи в цей конкретний момент часу.

З урахуванням роз'їзного характеру та екстремальних умов роботи у воєнний час працівники закладів екстреної меддопомоги, комунальних, транспортних служб, служб надзвичайних ситуацій тощо мають забезпечуватися додатковими ЗІЗ від обстрілів та розлітання уламків. І це стратегічне питання державного рівня, а не лише конкретного роботодавця. Як свідчить українська практика 2022 року, в умовах війни

більшість таких ЗІЗ отримується як гуманітарна допомога від різних міжнародних та гуманітарних організацій, а також силами волонтерського руху.

► ДО ВІДОМА

Станом на 22-23.03.2022 в Україні було обстріляно 135 лікарень, 58 машин екстреної медичної допомоги, 9 медзакладів зруйновано вщент, вбито 6 медпрацівників, поранено 16⁴⁴.

Отримані Міністерством охорони здоров'я України (далі — *МОЗ*) 235 бронежилетів, 150 пластин і 150 касок (з відповідним маркуванням "MEDIC") від Словацького фонду «Відродження України» та компанії "Crown Agents" розподілені між закладами екстреної меддопомоги та медпрацівниками, які працюють в умовах війни.

За три місяці широкомасштабного вторгнення рф в Україну МОЗ разом із благодійними організаціями передало українським медикам понад тисячу бронежилетів⁴⁵.

Однією з найпоширеніших специфічних небезпек воєнного часу, яка має ще й відтермінування в часі, є небезпека мінного забруднення значних територій, тому в цих умовах масово готують відповідних фахівців: ідентифікаторів, демінерів, саперів. Якщо для служб надзвичайних ситуацій зазначена робота є штатною й застосування специфічних ЗІЗ (захисних бронежилетів, бронешоломів, вибухозахисного костюма піротехніка, ЗІЗОД, комплекту засобів локалізації вибуху: вибухопоглинаюча ковдра, щит-укриття протиуламковий тощо) є звичним для їхніх працівників, то суб'єкти господарювання, які вирішили навчати своїх працівників за програмою «Ідентифікатор вибухонебезпечних предметів» чи «Демінер», мають завчасно забезпечити наявність перелічених ЗІЗ відповідно до виконуваних їхніми працівниками функцій у майбутньому.

Потрібно планувати наявність та застосування відповідних ЗІЗ на випадок:

- радіаційної загрози — спецодягу (комбінезони або костюми, ізолювальні пневмокостюми та шоломи з індивідуальним подаванням у них повітря, спецбілизна), спецвзуття, рукавиць, окулярів, ЗІЗОД, засобів санітарної обробки шкіри, медичних препаратів, регулярно перевіряти стан вентиляції укриттів тощо;

- загрози хімічної атаки — спецодягу (комбінезони: спеціальні, ізоляційні, фільтрувальні), фільтрувальних капюшонів, спецвзуття, рукавиць, окулярів, ЗІЗОД тільки вже відповідного спрямування.

44 <https://thepharma.media/uk/news/28663-rosiiski-zagarniki-vbili-6-i-poranili-16-likariv-22032022>; <https://thepharma.media/uk/news/28682-lyasko-peredav-bronezileti-pracivnikam-svidkoyi-23032022>

45 <https://thepharma.media/uk/news/29435-ukrayinski-mediki-ekstrenki-otrimayut-bronezileti-ta-kaski-02062022>

▶ **ВАЖЛИВО!**

В умовах війни багато хто з працівників нехтує засобами захисту, пояснюючи це «логічними» причинами:

- ▶ немає часу (на вдягання ЗІЗ, заміри потенційно загазованої зони в замкненому просторі, огороження небезпечної ділянки виконання робіт, перевезення та встановлення знаків безпеки відповідно до ISO 7010, засобів пожежогашіння), бо треба швидко ремонтувати щось зруйноване;
- ▶ ЗІЗ заважають вільному пересуванню та евакуації тощо.

Але «логічними» ці причини здаються в стресових умовах, до першого НВ, на пряму пов'язаного із незастосуванням засобів захисту, а не з умовами воєнного часу. Саме тому вибір засобів захисту для конкретної ситуації має робитися заздалегідь, а їх застосування неодноразово відпрацьовуватись — до автоматизму.

Проблеми мирного часу щодо закупівельних процедур (пріоритет цінового критерію над якісним під час закупівель, якість підготовлених технічних завдань (технічних специфікацій) на закупівлю, якість самих засобів захисту, особливо ЗІЗ) в умовах воєнного часу набувають масштабності та ускладнюються зниженням доступності необхідних засобів захисту (зменшується кількість пропозицій), зростанням цін на них з одночасним зниженням платоспроможності підприємств-покупців. Така ситуація потребує державного регулювання та координування для налагодження прямих поставок пріоритетним для національної безпеки галузям промисловості та спрощення процедур закупівлі — іншим суб'єктам господарювання, що працюють.

▶ **2.1.8. Забезпечення тимчасовими житловими умовами**

На початкових стадіях війни, а також під час проведення релокацій або евакуації підприємств, організація розміщення та забезпечення працівників і членів їхніх сімей тимчасовим належним житлом забезпечує їхні права, які захищені міжнародним правом.

Водночас корисно застосовувати такі **мінімальні стандарти проєкту «Сфера» із забезпечення тимчасовим житлом та організації розміщення:**

► Стандарт 1: Планування

Заходи щодо забезпечення тимчасовим житлом та організація розміщення добре сплановані та скоординовані, щоб сприяти безпеці та добробуту постраждалих працівників і членів їхніх сімей та сприяти їх відновленню.

Розчищення від руїн після воєнних (бойових) дій є пріоритетним завданням. Це дасть змогу забезпечити тимчасовим житлом постраждалих і вибрати відповідні різновиди організації розміщення. Планування розчищення від руїн варто починати одразу ж після НС, щоб забезпечити можливість для повторного використання уламків або їх сортування, збору та/або обробки. Видалення сміття може вимагати спеціального досвіду й обладнання, тому має бути сплановано разом із фахівцями відповідних галузей (див. стандарт 7).

► Стандарт 2: Розташування та планування розміщення.

Розташування тимчасового житла та організація розміщення передбачені в безпечних і захищених районах, пропонують достатній простір і доступ до основних послуг і засобів існування.

Для роботи в межах наявних процесів і правил планування та узгодження умов із громадами, що приймають, та відповідними органами влади потрібно:

- щоб розміщення було на безпечній відстані від реальних або потенційних загроз, а ризики від наявних небезпек — мінімізовані;
- враховувати очікуваний термін служби поселення, щоб визначити, які основні послуги, можливо, потрібно буде розширити або розвинути.

► Стандарт 3: Житловий простір

Працівники та члени їхніх сімей мають доступ до житлового простору, який є безпечним і достатнім, що дає змогу гідно займатися основними домашніми справами та забезпечує засобами для існування.

Кожне домогосподарство (включно з тимчасовим) повинно мати достатній житловий простір для виконання основних домашніх видів діяльності (мінімум 3,5 м² житлової площі на людину, без урахування місця для приготування їжі, зони для купання та санітарно-гігієнічних приміщень; 4,5÷5,5 м² житлової площі на людину в холодному кліматі або міських умовах, де є внутрішні приміщення для приготування їжі та ванни та/або санітарні приміщення).

▶ Стандарт 4: Побутові речі

Допомога з предметами домашнього вжитку сприяє відновленню та підтримці здоров'я, гідності та безпеці, а також виконанню повсякденних домашніх справ у домі та поблизу нього.

Постраждалі працівники та члени їхніх сімей повинні мати:

- ▶ достатню кількість і належну якість одягу й речей для безпечного, здорового й особистого сну;
- ▶ достатню кількість відповідних предметів для приготування, вживання та зберігання їжі;
- ▶ доступ до достатнього та безпечного джерела енергії для підтримки теплового комфорту, приготування їжі та забезпечення освітлення;
- ▶ доступ до необхідних предметів побуту в достатній кількості та гідної якості.

▶ Стандарт 5: Технічна допомога

Працівники та члени їхніх сімей мають своєчасний доступ до відповідної технічної допомоги.

Треба впроваджувати безпечніші методи будівництва, щоб задовольнити поточні потреби у тимчасовому житлі та зменшити майбутні ризики.

▶ Стандарт 6: Безпека володіння житлом

Постраждалі працівники та члени їхніх сімей мають гарантію володіння своїм тимчасовим житлом та варіанти поселення.

Безпека володіння є невіддільною частиною права на достатнє житло. Вона гарантує юридичний захист від примусового виселення, переслідування та інших загроз і дає можливість людям жити у своєму домі в безпеці, мирі та гідності, тому потрібно запроваджувати відповідні програми.

▶ Стандарт 7: Екологічна сталість

Допомога з надання тимчасового житла та організація розміщення мінімізує будь-який негативний вплив програми на природне середовище.

Ігнорування екологічних проблем у короткостроковій перспективі може загрожувати відновленню, погіршити наявні проблеми або спричинити нові.

Треба включати оцінювання впливу на навколишнє середовище та управління ним в усі плани з будівництва тимчасового житла та організації розміщення.

► 2.1.9. Питання водопостачання, санітарного забезпечення та дотримання гігієни (WASH) під час проведення бойових дій

На початкових етапах кризових ситуацій, а також під час проведення релокації або евакуації підприємств питання WASH мають вирішальне значення для виживання.

Постраждалим людям часто загрожують захворювання та смерть із причин, значною мірою зумовлених антисанітарією, неякісним водопостачанням і неможливістю дотримання належним чином норм гігієни.

мання належним чином норм гігієни.

Сприяння дотриманню гігієни є запланованим систематичним підходом, що дає працівникам та членам їхніх сімей можливість вжити заходів із запобігання захворюванням, пов'язаним із WASH, та/або зі зменшення шкоди від них. Корисно застосовувати такі мінімальні стандарти проекту «Сфера» зі сприяння дотриманню гігієни:

► Стандарт 1.1: Сприяння дотриманню гігієни

Працівники усвідомлюють ключові ризики для здоров'я, пов'язані з водою, санітарією та гігієною (WASH), і можуть вживати відповідних заходів на робочому місці, індивідуальних, побутових та громадських заходів для їх зменшення.

► Стандарт 1.2: Ідентифікація, доступ і використання засобів гігієни

Відповідні предмети для підтримки гігієни, здоров'я, гідності та добробуту доступні та використовуються постраждалими працівниками та членами їхніх сімей.

► Стандарт 1.3: Управління менструальною гігієною та нетриманням сечі

Жінки та дівчата менструального віку, а також чоловіки та жінки з нетриманням сечі мають доступ до засобів гігієни та засобів WASH, які підтримують їхню гідність і добробут.

Водопостачання. Корисно застосовувати такі мінімальні стандарти з водопостачання:

► **Стандарт 2.1: Доступність і кількість води**

Працівники та члени їхніх сімей мають справедливий і прийнятний за ціною доступ до достатньої кількості безпечної води для задоволення своїх питних та побутових потреб.

Норми мінімальної кількості води для задовольняння основних потреб для життєзабезпечення, а також для установ та інших різновидів використання наведено в додатку 9 до цього Документа.

► **Стандарт 2.2: Якість води**

Вода приємна на смак і достатньої якості для пиття та приготування їжі, а також для особистої та побутової гігієни, не завдає шкоди здоров'ю.

ВООЗ рекомендує використовувати план безпеки води⁴⁶, який у межах встановлення системи управління водою передбачає реалізацію всебічного підходу, що охоплює визначення загрози та оцінювання ризику, план удосконалення/модернізації, моніторинг контрольних заходів, а також процедури управління включно з розробленням допоміжних програм.

Захворювання, пов'язані з водою, становлять ризик для підтримки безпечного водного ланцюга. Бар'єри для фекально-оральної передачі включають локалізацію екскрементів, прикриття їжі, миття рук у ключові моменти часу, а також безпечний збір і зберігання води (див. стандарт 1.1 зі сприяння дотриманню гігієни, стандарт 3.2 поводження з екскрементами та F-діаграму передачі захворювань у додатку 10 до цього Документа).

Коли централізована система очищення води неможлива, на побутовому рівні треба використовувати кип'ятіння, хлорування, сонячну дезінфекцію, керамічну фільтрацію, повільну піщану фільтрацію, мембранну фільтрацію, а також флокуляцію та дезінфекцію (див. дерево ухвалення рішень у додатку 11 до цього Документа).

⁴⁶ Guidelines for drinking-water quality.

Санітарне забезпечення. Корисно застосовувати такі мінімальні стандарти поведіння з екскрементами:

► **Стандарт 3.1: Навколишнє середовище, не забруднене екскрементами людини**

Усі екскременти безпечно ізольовані на місці, щоб уникнути забруднення природного, житлового, навчального, робочого та комунального середовищ.

► **Стандарт 3.2: Доступ до туалетів і користування ними**

Працівники та члени їхніх сімей мають адекватні, відповідні та прийнятні туалети, щоб забезпечити швидкий, безпечний доступ у будь-який час.

Норми мінімальної кількості туалетів для громад, громадських місць та установ в умовах кризових ситуацій наведено в додатку 9 до цього Документа. Тип прийнятих туалетів залежатиме від фази реагування, переваг передбачуваних користувачів, наявної інфраструктури, наявності води для змиву та гідрозатвору, наявності будівельних матеріалів.

► **Стандарт 3.3: Керування та обслуговування систем збирання, транспортування, утилізації та обробки екскрементів**

Об'єкти, інфраструктура та системи видалення екскрементів безпечно керуються та обслуговуються, щоб забезпечити надання послуг і мінімальний вплив на навколишнє середовище.

Для організації боротьби з переносниками інфекцій корисно застосовувати відповідні мінімальні стандарти:

► **Стандарт 4.1: Боротьба з переносниками інфекцій на рівні поселення**

Працівники та члени їхніх сімей живуть у середовищі, де місця розмноження та годівлі переносників є цілями для зниження ризиків проблем, пов'язаних із переносниками.

► Стандарт 4.2: Побутові й особисті дії з контролю переносників

Усі постраждалі працівники та члени їхніх сімей мають необхідні знання та засоби для захисту від переносників, які можуть спричинити значний ризик для здоров'я чи добробуту.

Своєчасні, систематичні заходи захисту, як-от інсектицидні намети, штори та ліжкові сітки, допомагають захистити від малярії. Довговічні інсектицидні сітки також забезпечують певний захист від вошей, бліх, кліщів, тарганів і клопів.

 Треба використовувати відповідні засоби захисту, як-от спеціальний одяг, побутові фуміганти, опалювальні котушки, аерозольні спреї та репеленти від комах із відповідним маркуванням.

Управління твердими побутовими відходами (ТПВ) передбачає:

- планування системи управління ТПВ у межах систем екологічного управління (СЕУ) підприємства або організації;
- оброблення, розділення, зберігання, сортування та перероблення ТПВ у джерелі;
- передачу на пункт збору;
- транспортування та остаточну утилізацію, повторне використання, повторне призначення або перероблення.

Відходи можуть утворюватися на побутовому, інституційному (для підприємств і організацій) або громадському рівні та частково включати медичні відходи. Неналежне поводження з ТПВ створює ризик для здоров'я працівників та членів їхніх сімей, оскільки може створювати умови для проживання комах, гризунів та інших переносників хвороб (див. стандарт 4.1 з боротьби з переносниками). Неочищені стоки можуть забруднювати поверхневі та підземні води. Тверді відходи можуть блокувати дренажні системи, сприяючи застійним процесам та забруднюючи поверхневі води.

Наведені нижче мінімальні стандарти поводження з ТПВ не поширюються на очищення або утилізацію хімічних стоків або фільтратів та поводження з медичними відходами.

▶ Стандарт 5.1: Середовище, вільне від ТПВ

ТПВ безпечно зберігаються, щоб уникнути забруднення природного, житлового, навчального, робочого та комунального середовищ.

Треба забезпечувати ЗІЗ для всіх, хто займається утилізацією ТПВ (як мінімум, спецодяг, спецвзуття, рукавички та захисні маски). У разі потреби слід проводити імунізацію проти правця та гепатиту В. Мило та вода повинні бути доступні для миття рук та обличчя.

▶ Стандарт 5.2: Побутові та особисті дії щодо безпечного поводження з ТПВ

Працівники та члени їхніх сімей можуть безпечно збирати та потенційно переробляти тверді відходи у своїх тимчасових домогосподарствах.

▶ Стандарт 5.3: Системи поводження з ТПВ на рівні робочих колективів

Призначені пункти збору не переповнюються ТПВ, а остаточна обробка або утилізація відходів є безпечною та надійною.

Профілактика інфекцій та інфекційний контроль (ПІІК) є ключовою діяльністю під час профілактики захворювань у будь-якій ситуації (включно з критичними), а також для реагування на спалах.

Деякі соціальні норми, можливо, потрібно буде змінити задля запобігання передачі хвороби. Прикладом є знаходження альтернативних форм привітання, які замінили рукоштовування під час спалаху COVID-19.

Корисно дотримуватись наявних рекомендацій щодо ПІІК та застосовувати мінімальний стандарт WASH під час спалахів захворювань і в медичних закладах:

▶ Стандарт 6: WASH в медичних закладах

Усі заклади охорони здоров'я підтримують мінімальні стандарти WASH з профілактики та контролю інфекцій, зокрема під час спалахів захворювань.

Медичне обслуговування має надаватися в безпечному та відповідному середовищі, створеному з достатньою інфраструктурою та обладнанням WASH для підтримки безпечних гігієнічних заходів.

Під час розрахунку необхідної кількості води треба враховувати мінімальні норми (див. додаток 9 до цього Документа) та врегульовувати їх відповідно до ситуації.

Для різного використання в медичних установах необхідні розчини хлору, зазначені в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2 — Використання розчину хлору в медичних установах

Розчин хлору	Діяльність закладу охорони здоров'я
0,05%	Миття рук Прання (після прибирання)
0,2% (холера) 0,5% (Ебола)	Протирання горизонтальних робочих поверхонь після прибирання (лише для холери) Засоби для чищення, фартухи, чоботи, кухонне начиння та посуд Ополіскування відер, пристосувань для відправлення природної потреби лежачих хворих Очищення поверхонь, забруднених рідиною організму хворого Підготовка трупів (Ебола)
2%	Підготовка трупів (холера) Додається у відра з екскрементами та блювотою (холера)
1%	Маточний розчин для хлорування води

ЗІЗ є обов'язковими для дотримання протоколів ПІК та для того, щоб пацієнти, відвідувачі та персонал не зазнали подальшого ризику. Базові ЗІЗ захищають користувачів від впливу крові, рідини організму, виділень або екскрементів. До її складу входять:

- ▶ рукавички у разі дотику до інфекційного матеріалу;
- ▶ халати/фартухи, коли одяг або відкрита шкіра контактують з інфекційним матеріалом;
- ▶ засоби захисту обличчя, як-от маски, окуляри або щитки для захисту від бризок, крапель або аерозолю.

Залежно від типу передачі захворювання можуть знадобитися додаткові ЗІЗ (або базові ЗІЗ у додатковий час): контактні (наприклад, халат і рукавички, коли перебуваєте в оточенні пацієнта); крапельні (хірургічні маски в межах 1 м від пацієнта); і повітряно-крапельні (респіратори).

Усі дії щодо померлих треба здійснювати з урахуванням вимог статей 129-131 Конвенції про захист цивільного населення під час війни. Спеціальні запобіжні заходи, як-от обробка померлих розчином хлору, можуть знадобитися під час спалаху залежно від збудника захворювання та його передачі. Ритуали очищення та догляду за померлими можуть збільшити ймовірність передачі хвороби, але неповага до культурних особливостей може призвести до того, що поховання можуть відбуватися таємно. Медичні працівники та поховальні бригади повинні завжди носити ЗІЗ.

▶ 2.2. НА РІВНІ ПІДПРИЄМСТВА

Відповідно до статті 16 Конвенції про безпеку та здоров'я на роботі (№ 155), від роботодавців повинно вимагатися:

- ▶ **настільки, наскільки це є обґрунтовано практично можливим**, забезпечення безпечності робочих місць, механізмів, обладнання та процесів, які перебувають під їхнім контролем, і відсутності загрози здоров'ю з їхнього боку;
- ▶ **настільки, наскільки це є обґрунтовано практично можливим**, забезпечення відсутності загрози здоров'ю з боку хімічних, фізичних та біологічних речовин і агентів, які перебувають під їхнім контролем, тоді, коли вжито відповідних захисних заходів;
- ▶ надавати у випадках, коли це є необхідним, відповідні захисні одяг і засоби для недопущення **настільки, наскільки це є обґрунтовано практично можливим**, загрози виникнення нещасних випадків або шкідливих наслідків для здоров'я.

В умовах війни уточнення «настільки, наскільки це є обґрунтовано практично можливим» стає дуже вагомим, бо реалізація специфічних небезпек воєнного часу від роботодавця не залежить, а його ресурси в цей час є дуже обмеженими. Проте пріоритетом має завжди залишатися збереження життя та здоров'я працівників.

▶ 2.2.1. Управління питаннями БЗР

У більшості суб'єктів господарювання війна асоціюється лише з правовою дефініцією «форс-мажорні обставини», що застосовується під час укладання договорів підряду, і сприймається як щось далеке та абстрактне. Тому не дивно, що війна та її наслідки розглядаються як небезпеки під час оцінювання ризиків тільки в поодиноких випадках⁴⁷. Як наслідок, готовність суб'єктів господарювання до функціонування в умовах воєнного часу фактично відсутня.

Першою реакцією суб'єктів господарювання на воєнні (бойові) дії є зупинка виробничих потужностей, якщо це дозволяє технологічний процес, для повного експрес-аналізу зовнішнього та внутрішнього контексту підприємства: оцінюється масштабність загроз та збитків, роль конкретного виробництва в забезпеченні національної безпеки, відповідні очікування всіх зацікавлених сторін тощо.

---

47 Як правило, тими суб'єктами господарювання, які вже стикалися з руйнівним впливом воєнних (бойових) дій.

▶ ПРИКЛАДИ першої реакції на звістку про початок повномасштабного вторгнення

ПрАТ «Київський картонно-паперовий комбінат» (ПрАТ «ККПК»), м. Обухів:

- ▶ вимушена зупинка виробництва, бо більшість працівників мешкає в навколишніх населених пунктах і не змогла дістатися на роботу через високі ризики потрапити під обстріл;
- ▶ налагоджено канали екстреного зв'язку для вчасного інформування персоналу;
- ▶ встановлено цілодобове чергування керівництва для моніторингу загально-безпекової ситуації на ПрАТ «ККПК» та догляду за виробничим обладнанням;
- ▶ визначено виробничі ділянки та технологічні процеси, що мають працювати безперервно, оскільки від них залежить життєдіяльність м. Обухів (постачання тепла для опалення житлових будівель, очищення рідких побутових відходів міста, яке здійснюється очисними спорудами ПрАТ «ККПК», електрозабезпечення);
- ▶ визначено мінімальний якісний та кількісний склад чергової зміни персоналу, яка потрібна для забезпечення безперервності вищезазначених технологічних процесів;
- ▶ організовано довіз працівників чергової зміни на роботу та у зворотному напрямку з урахуванням обмежень через введення комендантської години;
- ▶ налагоджено співпрацю з обласною військовою адміністрацією.

КП «Київський метрополітен», 9 адміністративних районів міста Київ:

- ▶ зупинка руху на лініях метрополітену, переведення підземних станцій у режим «укриття цивільного населення» відповідно до розроблених на підприємстві планів реагування на НС;
- ▶ налагодження оперативної комунікації з працівниками через їхніх безпосередніх керівників, за необхідності створення додаткових каналів зв'язку через соціальні мережі та месенджери;
- ▶ оперативна вказівка «залишатися вдома (чи в іншому безпечному місці) до отримання подальших інструкцій» усім працівникам підприємства, які не виконували роботу в нічну зміну;
- ▶ забезпечення функціонування підприємства в режимі чергування як керівного складу, так і мінімально необхідного виробничого персоналу (як правило, тим складом працівників, чия зміна на момент повномасштабного вторгнення 24.02.2022 була на роботі. Насамперед це стосується станційних працівників, більшість з яких безперервно перебувала на робочому місці протягом першого місяця повномасштабного вторгнення).

АТ «Укрзалізниця», територія всієї України:

- ▶ зміна звичайного руху пасажирських потягів (зокрема скасування значної частини регулярних потягів далекого сполучення та приміських потягів) для уникнення загрози для перевезень біля атакованих міст та станцій, а також залучення вивільненого у такий спосіб рухомого складу для евакуаційних перевезень;
- ▶ з 25.02.2022 АТ «Укрзалізниця» розпочало евакуаційні пасажирські рейси, передусім з атакованих міст України (Києва, Харкова, Чернігова). Використовувався весь наявний пасажирський рухомий склад. Водночас набагато перевищувалися норми щодо місткості. Наприклад, у купейному вагоні на 36 чи 40 місць могло їхати більш як 150 чи навіть 200 людей. Електропотяги перевозили у 2—3 рази більше пасажирів;
- ▶ з 25.02.2022 до 12.03.2022 пасажирські перевезення здійснювалися без постійного розкладу: потяги йшли зі зменшеною швидкістю та із певним відхиленням від графіка для запобігання потенційному захопленню чи збройній атаці пасажирського потягу.

АТ «Облтеплокомуненерго» (АТ «ОТКЕ»), м. Чернігів:

- ▶ 24.02.2022 зранку голова правління провів екстрену нараду з керівниками підрозділів. Попросив залишитися на робочих місцях заступників, головного інженера, головного бухгалтера, ІТ-спеціалістів, а решту співробітників, найперше жінок, — роз'їжджатися додому хто чим може та бути на зв'язку, позаяк подальші рішення будуть залежати від того, як розвиватиметься ситуація;
- ▶ налагоджено цілодобове чергування головного інженера, начальника охорони, голови правління АТ «ОТКЕ» в приміщенні офісу;
- ▶ 50 % працівників, які вирішили залишитися в місті (до 500 співробітників), забезпечували роботу всіх 38 газових котелень. Оператори працювали по три доби. Тим, хто чергував, розвозили бутерброди.

В умовах воєнного часу усі підприємства переходять у режим «ручного» управління своєю діяльністю (зокрема і БЗР), визначаючи пріоритетні напрями на основі оперативного аналізу контексту підприємства, що динамічно змінюється. Національне законодавство в таких умовах не дає оперативних відповідей на всі запитання або є колізія між законодавчими вимогами та наявними можливостями підприємства, тому на перше місце виходить функція лідерства, тобто спроможність ухвалювати рішення, відповідати за них та забезпечувати ресурсами.

Відповідно до міжнародних стандартів ISO 9000, ISO 14000 і ISO 45000 функція лідерства має займати центрове місце в системах управління підприємством, але на практиці це не завжди так. Натомість в умовах воєнного часу лідерство на підприємстві

завжди в центрі, оскільки працівники перебувають у шоці, стресі, паніці й тільки чітка позиція лідера (на рівні підприємства — вищого керівництва) щодо подальших дій та власний приклад можуть опанувати цей хаос, спрямувати емоції та енергію працівників у потрібних напрямках.

▶ ПРИКЛАД ролі лідерства в умовах воєнного часу

Приблизно 80% операторів газових котелень АТ «ОТКЕ» — жінки. Коли почалися обстріли, першою цілком природною реакцією персоналу було перервати подачу газу, припинити роботу котлів, йти в укриття, рятувати сім'ї.

Дії персоналу котелень під час війни жодними інструкціями не прописані, тому спрацювала лише рішуча позиція та особистий приклад керівника, лідера — змусити працівників залишатися на робочих місцях він не міг, тому заявив про готовність узяти на себе відповідальність написати розписку, що відпускає їх із роботи, і самому залишитись у котельні.

Близько половини персоналу підприємства залишилися в Чернігові працювати⁴⁸.

Ключові цінності лідерства в умовах воєнного часу стають у нагоді як ніколи (див. схему, рис. 2.9).

1. Шукати шляхи та можливості

- ▶ **Виходити за звичні межі, ризикуючи та експериментуючи** (умови воєнного часу автоматично виводять діяльність підприємства за звичні межі функціонування, тому схильність до цього в мирний час стане в нагоді).
- ▶ **Не боятися помиляться, вчитися на чужому та власному досвіді.**
- ▶ **Перебувати у постійному русі та пошуку, а будь-який рух — це подолання перешкод та обмежень** (функціонування в умовах воєнного часу — це не тільки ризику, але й можливості).

2. Вказувати напрям

- ▶ **Дивитись на ситуацію ширше та зі сторони** (в умовах воєнного часу потрібно залишатись об'єктивним для ухвалення зважених рішень, суб'єктивність тут абсолютно не конструктивна).
- ▶ **Створювати в голові чіткий образ майбутнього та доносити його іншим** (в умовах війни це дуже складно, зважаючи на динамічність розвитку подій, але бажано. Віра в перемогу та збройні сили своєї країни — це також образ майбутнього, який мотивує працювати та робити свій внесок).
- ▶ **Щире бажання досягнути встановленої мети заряджає ентузіазмом інших.**

⁴⁸ Стаття О. Фандєєва «Страх ганьби страшніший від страху смерті», опублікована у № 7/2022 журналу «Охорона праці».

3. Надавати іншим можливість діяти

- ▶ **Допомагати своїм підлеглим зростати та стверджуватись, підвищуючи рівень їхньої компетенції, залучаючи їх до процесів ухвалення рішень, та об'єктивно оцінювати їхній внесок** (якщо це виконувалось у мирний час, в умовах воєнного часу такі працівники будуть найціннішим ресурсом підприємства).
- ▶ **Безперервно розвивати команду** (функціонування підприємства в умовах війни — це жахливий, але новий досвід дій у кризових ситуаціях, який потрібно опанувати).
- ▶ **Допомагати своїм підлеглим ставати лідерами, делегуючи їм все більше повноважень, що мотивує до розвитку та привчає до ухвалення відповідальних рішень** (робота в умовах воєнного часу — сама собою вже є критичним рішенням, яке ухвалив лідер, взявши на себе відповідальність).
- ▶ **Заохочувати нове бачення, тим самим мотивуючи всю команду до інновацій.**
- ▶ **Виявляти увагу, турботу, особисту вдячність** (довіра та комунікація в мирний час підвищує продуктивність праці команди, в умовах війни — це життєво важлива необхідність як для підприємства, так і для працівника).

4. Подавати приклад, наслідуючи місію та цінності

- ▶ **Приділяти час та увагу найбільш пріоритетним цінностям** (у сфері БЗР найбільшою цінністю є життя та здоров'я працівників і в умовах воєнного часу також).
- ▶ **Контролювати свою модель комунікації відповідно до корпоративної культури і середовища на підприємстві** (якщо модель комунікації залишається стабільною, попри умови, це створює у підлеглих відчуття психологічної захищеності, «заземлює» їх, що є дуже важливим для психофізіологічного здоров'я та продуктивності в надстресових умовах війни).
- ▶ **Спонукаати інших діяти відповідно до ухвалених цінностей** (так звана синхронізація моделей комунікації згуртовує команду та дає змогу уникати непорозумінь, що є критично важливим для швидкого реагування в умовах воєнного часу).
- ▶ **Шукати зворотний зв'язок** (діалог дає змогу скоригувати ухвалені рішення на основі залученого досвіду та знань, тому він завжди буде інформативнішим та конструктивнішим, ніж монолог чи імператив).
- ▶ **Використовувати проблемні ситуації для просування цінностей** (найкращим доказом реальної необхідності встановлених цінностей є їхня дієвість в умовах війни).

Рисунок 2.9 — Ключові цінності лідерства

▶ **ВАЖЛИВО!**

Лідер на підприємстві має бути не один — кількість лідерів залежить від масштабу підприємства та його структури (так зване розподілене лідерство).

Лідерами має бути чітко сформульовано та доведено до відома всіх працівників, що питання БЗР в умовах воєнного часу не відсуваються на другий план, а стають навіть пріоритетнішими, ніж у мирний час, оскільки з'являються додаткові специфічні небезпеки, реалізація яких призводить до масштабніших і тяжчих наслідків для життя та здоров'я.

▶ ПРИКЛАДИ демонстрації пріоритетності питань БЗР**ТОВ «СКЛАД СЕРВІС КИЇВ»:**

«Співробітники — головна цінність компанії!» — так було, є і буде.

ПрАТ «ККПК»:

Основним гаслом відновленого в умовах російської агресії виробництва стало: «Не будь-якою метою виконати план, а зберегти здоров'я і життя при цьому».

ТОВ «Експерт Петролеум Україна»:

Позиція власника: «Якщо відновлюється виробництво, діяльність із БЗР має провадитись у повному обсязі. Вони нерозривні».

Під час планування етапності відновлення діяльності підприємства в умовах тотальної обмеженості ресурсів варто сконцентруватися на виконанні тих завдань, які на сьогодні є найбільш ефективними, а формальності, якщо можна, відкинути. У сфері БЗР це стосується найперше спрощення деяких процедур СУБЗР у частині організації та документування⁴⁹ (наприклад, проведення внутрішніх аудитів СУБЗР, оцінювання ризиків складними та часозатратними методами, підготовка документації для обґрунтування державних пільг⁵⁰ та компенсацій за роботу в шкідливих та важких умовах, організація та документування процесу проведення інструктажів і навчання з питань БЗР тощо), а також забезпечення ефективного обміну інформацією про нові небезпеки та успішні практики управління такими ризиками.

З огляду на зменшення кадрових ресурсів (через неможливість багатьох працівників дістатися до роботи, евакуацію тощо), необхідно на період війни затвердити розпорядчим документом на підприємстві чіткий перерозподіл повноважень та відповідальності наявних на роботі керівників та працівників у питаннях БЗР.

▶ ПРИКЛАД перерозподілу повноважень та чіткого їх виконання

04.04.2022, коли в Чернігівській області з'явився мобільний, хоч і слабкий, зв'язок, начальниця служби охорони праці АТ «ОТКЕ», яка перебувала за межами м. Чернігів в окупації, насамперед з'ясувала ситуацію щодо НВ на підприємстві. За участю головного інженера, який тимчасово виконував також обов'язки керівника служби з охорони праці, його заступників, співробітників юридичного відділу, вона провела обстеження котелень. Упевнилася, що начальники діляниць на місцях подбали про те, щоб одразу обгородити та позначити місця, які постраждали від обстрілів та могли становити загрозу. Керівники підрозділів, відповідальні за стан охорони праці, здоров'я, безпечної експлуатації обладнання й механізмів, доповіли про стан будівель та устаткування на об'єктах⁵¹.

49 Це не означає відмову від документування взагалі, але полягає у спрощенні форм, зменшенні їхньої кількості, цифровізації (у т.ч. використанні QR-кодів для доступу до електронної версії документа).

50 Для українських працівників, які мають право на пільгове пенсійне забезпечення, атестацію робочого місця за умовами праці, як доказову базу для оформлення цієї пільги, варто проводити у повному обсязі.

51 Стаття О. Фандєєва «Страх ганьби страшніший від страху смерті», опублікована у № 7/2022 журналу «Охорона праці».

Повноваження та відповідальність служби БЗР на підприємствах, що функціонують в умовах воєнного часу, кардинально не змінюються. Спеціалісти служби БЗР і далі працюють у звичному режимі, приділяючи набагато більше часу практичній стороні, ніж бюрократичній. Основний акцент за таких умов робиться на безпосередньому спілкуванні з працівниками, а саме:

- ▶ проведення роз'яснювальної роботи;
- ▶ отримання зворотного зв'язку щодо запланованих заходів;
- ▶ надання, якщо є змога, психологічної підтримки;
- ▶ участь у поведінковому аудиті безпеки та інших видах обходів.

Залучення працівників до ухвалення рішень із питань БЗР, особливо в умовах воєнного часу, є запорукою їхньої результативності та ефективності, оскільки гарантує розуміння всіма працівниками нюансів функціонування СУБЗР та є якісним зворотним зв'язком для ухвалення своєчасних управлінських рішень на підприємстві.

▶ ПРИКЛАД ТОВ «ДТЕК Мережі»

Важливо зазначити, що в умовах російської агресії суттєво змінився психологічний стан у колективі та комунікація. Стосунки між працівниками та керівниками, особливо першої ланки, стали більш довірливими. Вирішення питань охорони праці (БЗР) здійснюється на засіданнях комісії з охорони праці за участю вищого керівництва товариства та активних рядових працівників. Це сприяє зростанню значущості охорони праці, можливості всіма членами колективу ухвалювати необхідні рішення.

В умовах воєнного часу управління здоров'ям працівників є не менш значущим, але проведення попереднього (під час прийняття на роботу) і періодичних (протягом трудової діяльності) медичних оглядів має виконуватися за умови:

- ▶ відсутності бойових дій безпосередньо на території міста, де розташоване підприємство;
- ▶ функціонування медичних установ;
- ▶ спрощення, без погіршення якості, затвердженого на національному рівні порядку проведення медичних оглядів.

Оцінювання стану здоров'я за допомогою анкети може бути достатньою для більшості робіт, тим паче в умовах воєнного часу⁵².

52 https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@ed_protect/@protrav/@safework/documents/normativeinstrument/wcms_177384.pdf

▶ ПРИКЛАД організації медичних оглядів

Наприкінці січня — на початку лютого 2022 року СТОВ «Придніпровський край» Дивізіон Агробізнес КЕРНЕЛ встигло провести періодичні медичні огляди певних категорій працівників. Цей період року є оптимальним, адже всі працівники, які залучені в агротехнологічних операціях, перебувають на виробничих базах.

Водночас уже п'ятий рік практикується «виїзний» медичний огляд. Для медкомісії закладу охорони здоров'я, з яким співпрацює товариство, створені відповідні умови на кожній його матеріально-технічній базі (МТБ). У межах МТБ відбуваються всі необхідні медичні огляди та обстеження. Такий спосіб проведення медоглядів зрештою оптимізує робочий час, гарантує якість проведення та відсутність корупційного складника.

Обов'язковий попередній (під час прийняття на роботу) медичний огляд працівники проходили в приватних закладах охорони здоров'я, оскільки державні заклади на початку повномасштабного вторгнення медичні огляди не проводили.

▶ 2.2.2. Компетентність та обізнаність персоналу

Працівники з досягнутим рівнем компетентності та мотивації є неоціненним ресурсом для функціонування будь-якого підприємства, будь-якої системи управління. У воєнний час цей ресурс підприємство невідворотно втрачає внаслідок загибелі і травмування працівників, їх мобілізації до складу Збройних сил та масової міграції як в межах країни, так і за кордон.

▶ ДО ВІДОМА

- ▶ Персонал АЕС України — це тисячі висококваліфікованих спеціалістів, навчання та підготовка більшості яких — непростий, тривалий та дороговартісний процес.
- ▶ В АТ «ОТКЕ» виникали проблеми з постачанням електроструму, води, газу, але жодних проблем з персоналом. Транспорт не працював, однак люди приїжджали транспортом підприємства, добиралися велосипедами, працювали цілодобово та проявляли справжній непоказний героїзм.

У цей час істотною проблемою для підприємств стає підтримання професійної кваліфікації наявних працівників та допуск до роботи новоприйнятих шляхом проведення необхідних для роботи інструктажів та різних видів навчання з питань БЗР, які в мирний час проводилися сторонніми організаціями. Причина — ці організації в умовах воєнного часу можуть не функціонувати. Якщо на національному рівні встановлено порядок проведення навчань із питань БЗР та відповідні процедури з перевірки

отриманих знань, то підприємство в умовах війни часто не спроможне їх дотримати через міркування безпеки, неможливість зібрати комісію в повному складі, тривалість цих процедур тощо. Результат — або неможливість запустити виробництво через недопущення працівників до роботи, або недодержання законодавчих вимог.

Для забезпечення спроможності підприємства підтримувати та відновлювати свій кадровий ресурс в умовах воєнного часу потрібно на основі карт компетенції⁵³ активно використовувати внутрішнє навчання та інститут «наставництва», інститут «суміжних професій»⁵⁴.

Водночас потрібно скоригувати наявну на підприємстві процедуру проведення інструктажів, а саме:

- ▶ переглянути наявні програми інструктажів та адаптувати⁵⁵ їх під нові реалії функціонування підприємства;
- ▶ використовувати під час проведення вступного інструктажу розроблені пам'ятки щодо дій у разі виникнення різних специфічних небезпек воєнного часу та забезпечити ними, якщо є змога, кожного працівника (в електронному чи друкованому вигляді);
- ▶ бажано перевести всі записи про проведення інструктажів в електронний вигляд, що дасть можливість віддаленого документування процесу.

Окрім навчання та інструктажів підтримання обізнаності персоналу досягається шляхом:

- ▶ встановлення офіційних каналів зв'язку для вчасного інформування з питань БЗР (зокрема, і в умовах воєнного часу), консультацій та зворотного зв'язку;
- ▶ оповіщення, інформаційно-просвітницької роботи серед працівників щодо небезпек, пов'язаних з UXO та AXO, які є найбільш реальними для робіт роз'їзного характеру та відновлення господарської діяльності на деокупованих територіях;
- ▶ розроблення пам'яток з алгоритмами дій у разі виникнення різних специфічних небезпек воєнного часу, розміщення їх на інформаційних стендах, розповсюдження в соціальних мережах та іншими визначеними на підприємстві каналами зв'язку.

53 Карта компетенції містить повний профіль професійних, соціальних та особистісних характеристик, які повинен мати «ідеальний працівник», який обіймає цю посаду, і є основним інструментом під час підбору персоналу.

54 До багатьох професій можна підібрати суміжну.

55 Шляхом внесення змін та доповнень безпосередньо в наявні програми або затвердженням нової програми, що враховуватиме специфічні небезпеки воєнного часу, пов'язані з ними ризики і наслідки, та доповнюватиме програми, наявні на підприємстві. Другий варіант може зекономити час фахівців.

► **ПРИКЛАДИ підтримання компетентності та забезпечення обізнаності працівників в умовах російської агресії**

ТОВ «ДТЕК Мережі», територія м. Києва, Київської, Дніпропетровської, Донецької та Одеської областей:

- З усіма працівниками проведені навчання на тему «Безпека енергетики під час війни» та інструктаж. Під час навчання працівники ознайомлені з нормативними документами, ухваленими в державі щодо трудових відносин, соціального захисту, медичних оглядів працівників та з інших питань. Йшлося про дотримання нарядно-допускної системи під час виконання робіт у цей період, а саме: правильність оформлення нарядів та письмове оформлення цільових інструктажів під час допуску до роботи. Під час навчання спеціалісти операторів системи розподілу (ОСР) «ДТЕК Мережі» перевіряли наявність та якість інструкцій з ведення оперативних перемикачів, переговорів, записів, експлуатації та обслуговування підстанцій, засобів релейного захисту та диспетчерського технологічного управління. Після теоретичної частини енергетики взяли участь у виконанні практичних завдань безпосередньо на установках. Зокрема, перевіряли наявність напруги в електроустановках приладами різних типів, вчилися гасити умовні загоряння підстанції.
- Інструктажі з працівниками, які виконують роботи підвищеної небезпеки, проводяться особисто, з дотриманням епідеміологічних норм та сигналів тривоги. З персоналом, який працює дистанційно, інструктажі проводяться дистанційно з дотриманням встановлених термінів.

Приватне комерційно-виробниче підприємство «Полісся-Ліфтсервіс» (ПКВП «Полісся-Ліфтсервіс»), м. Чернігів:

- З кожним електромеханіком проводиться інструктаж, оскільки їхня робота (зокрема монтаж-демонтаж обладнання, налагодження ліфта тощо) пов'язана з підвищеними небезпеками. Перше, що має зробити електромеханік під час технічного огляду ліфта, — ретельно перевірити, чи немає небезпек на підходах до ліфта, зокрема розтяжок і вибухових предметів. Працівники поінформовані, які міни використовує агресор та які схеми застосовує, щоб їх замаскувати.
- Важливе правило — електромеханіки на ліфтах не їздять. Вони ходять та оглядають кожне ДК/ДШ (двері кабіни/двері шахти) з першого до останнього поверху. Перевіряють механізми та пристрої, їх наявність і цілісність, визначають їхній технічний стан. На кожному поверсі біля дверей ліфта — таблички, на яких вказано, яка організація його обслуговує, контактні дані, номер телефону аварійної служби. Наявність цих табличок зумовлена не тільки зручністю для користувачів, але й своєрідною мотивацією для працівників-електромеханіків.

АТ «Укрзалізниця»:

- Якщо є змога, практикується дистанційна форма навчання.

- ▶ Під час проведення інструктажів з охорони праці робиться акцент на заходах, які направлені на збереження життя та здоров'я працівників, залучених до робіт із забезпечення процесу перевезень, колійних робіт, робіт на об'єктах електропостачання, сигналізації та зв'язку, відновлювальних робіт, де працівники можуть отримувати травми, пов'язані з виробництвом, травми внаслідок ураження вибухонебезпечними предметами в зоні, де проводились або проводяться бойові дії.
- ▶ Для використання під час проведення інструктажів Департаментом охорони праці та промислової безпеки АТ «Укрзалізниця» розіслано по підрозділах товариства пам'ятки «Обережно!!! Вибухонебезпечні предмети» та «Первинна перевірка стану потерпілого у разі поранень».

ПрАТ «ККПК»:

Під час проведення інструктажів обов'язковим є ознайомлення з переліком ідентифікованих небезпек, що є загальними для всього комбінату, та картою оцінювання відповідних ризиків. Триває робота з доповнення зазначених переліку та карти для оцінювання ризиків специфічними небезпеками воєнного часу.

СТОВ «Придніпровський край» Дивізіон Агробізнес КЕРНЕЛ, територія Київської, Черкаської, Полтавської областей:

- ▶ Кожному працівнику було видано розроблені в товаристві пам'ятки з алгоритмом дій у разі артобстрілу та авіаудару.
- ▶ Проведено додаткові навчання з питань пожежної безпеки із залученням фахівців-ідентифікаторів та рятувальників (представників ДСНС України) з практичним досвідом. Результат: навчено до 50 працівників на кожній МТБ, засвоєно правила поведінки з вибухонебезпечними предметами та отримано навички з їх ідентифікації.
- ▶ Проведено додаткові навчання із надання домедичної допомоги за участю кваліфікованої бригади реаніматологів. Результат: навчено до 50 працівників на кожній МТБ товариства, отримано навички з надання домедичної допомоги потерпілим.

▶ ВАЖЛИВО!

У кожній ситуації є не тільки ризики (негативні сторони), але й можливості (позитивні сторони). Однією з таких можливостей для підприємства, що функціонує в умовах воєнного часу, є поповнення власних кадрових ресурсів кваліфікованими спеціалістами шляхом прийняття на роботу нових працівників з-поміж ВПО.

► 2.2.3. Система управління ризиками та можливостями

► 2.2.3.1. Управління ризиками та кризовий менеджмент як опори сталості підприємств

Управління ризиками та кризовий менеджмент можуть здаватися різними підходами, оскільки управління ризиками полягає в уникненні ризику чи його мінімізації, а кризове управління — це управління наслідками вже реалізованого ризику. Однак лише за умови наявності обох підходів підприємство може розраховувати на сталий розвиток. І навпаки, використання одного без іншого зрештою призведе до дисбалансу й неспроможності підприємства впоратись із раптовими викликами зовнішнього контексту. Обидва підходи не тільки пов'язані між собою, а й значною мірою взаємозалежні (див. рис. 2.10)⁵⁶, бо на всіх етапах життєвого циклу кризи оцінювання ризиків є невіддільним складником управління нею.

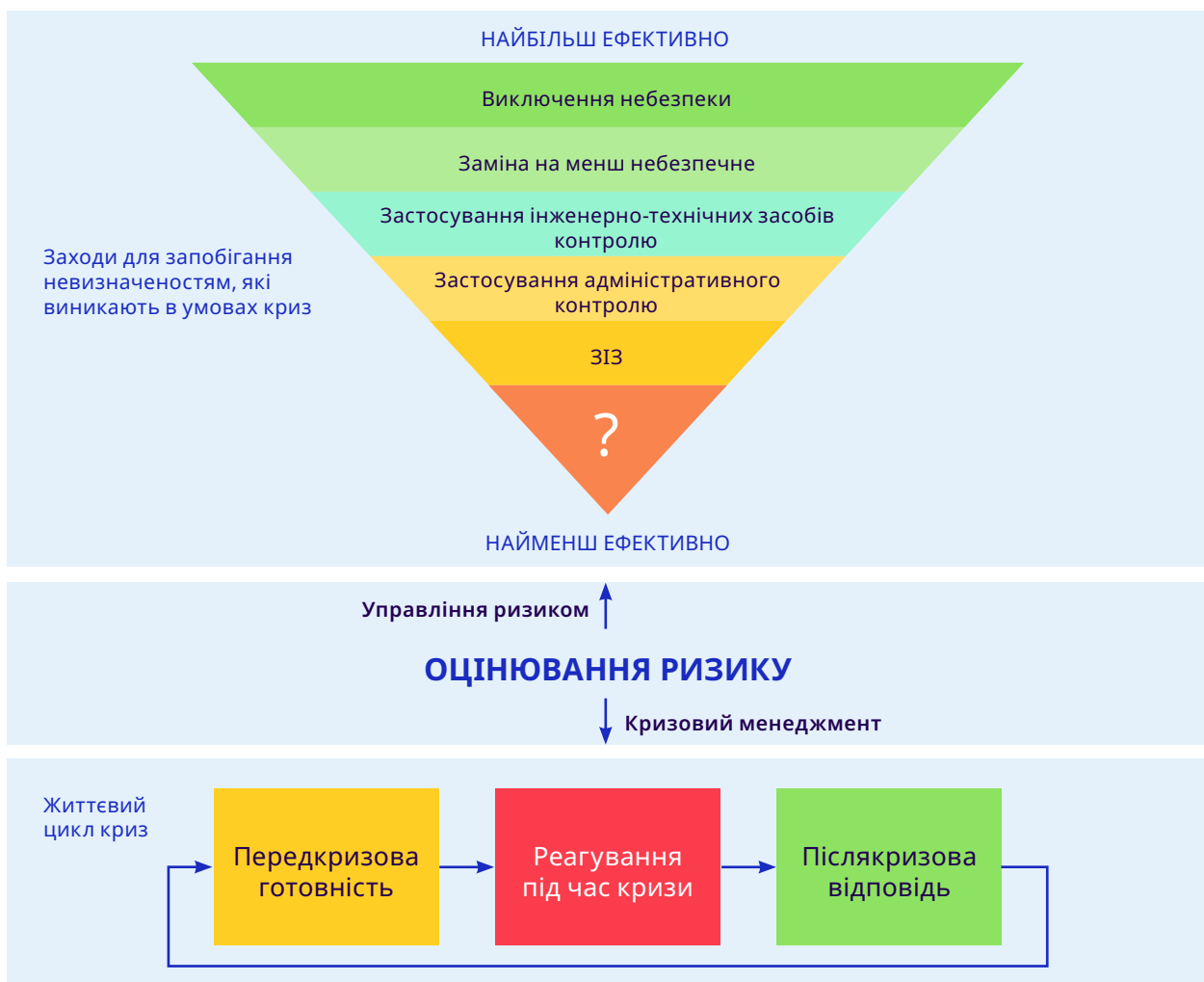

Рисунок 2.10 — Взаємозв'язок процесу управління ризиками та кризового менеджменту

56 Risk and crisis management for SAIs.

Основними питаннями та проблемами, які потрібно вирішити під час війни шляхом управління ризиками та впровадження кризового менеджменту є:

- ▶ запобігання подальшій шкоді для працівника або її зменшення;
- ▶ ефективний розподіл дефіцитних ресурсів;
- ▶ визначення пріоритетності ризику, так званого «каскадного розподілу ризиків»;
- ▶ зростання рівня психосоціальних ризиків;
- ▶ складні надзвичайні гуманітарні ситуації;
- ▶ робота в умовах загальної політичної, економічної та соціальної нестабільності;
- ▶ поліпшення координації в умовах НС на кількох ділянках або з кількома ризиками;
- ▶ наявність великої кількості невизначеностей, поява яких зумовлена насамперед тим фактом, що усунення причини інциденту, пов'язаного з умовами воєнного часу, виходить за межі можливостей суб'єкта господарювання, впливати він може лише на зменшення тяжкості наслідків.

Вирішення цих питань можливе лише за умов ведення постійного соціального діалогу між зацікавленими сторонами. За словами [Solnit, 2009], такі катастрофи, як війна, можуть зближувати людей і заохочувати їх працювати разом, допомагаючи один одному і створюючи спільноти. Отже, третьою складовою сталого розвитку підприємства, тим паче в умовах воєнного часу, є налагодження конструктивного діалогу з персоналом, волонтерами, гуманітарними організаціями, державними службами та органами тощо.

▶ 2.2.3.2. Оцінювання ризиків під час планування та виконання робіт

Щоб забезпечити безпечне та здорове робоче середовище, планування навіть у складних умовах треба починати з оцінювання ризиків⁵⁷, яке є основою для управління не тільки БЗР, але й комплексною безпекою загалом та може бути одним із правових зобов'язань роботодавця відповідно до вимог місцевого законодавства.

---

⁵⁷ Є безліч методик якісного та кількісного оцінювання ризиків, які пропонує ІЕС 31010 та інші стандарти, але найзручнішими та найпоширенішими для БЗР стали: аналіз безпеки виконання робіт (АБВР); п'ятикроковий метод проведення оцінювання ризиків на робочому місці; метод «матриця наслідків/імовірності». При оцінюванні ризику у сфері БЗР під час відряджень (роз'їзний характер роботи) доцільно скористатися підходами, запропонованими ISO 31030.

Рисунок 2.11 — 5-кроковий алгоритм планування та виконання робіт на основі оцінювання ризиків

Процес оцінювання ризиків у сфері БЗР — це систематичний огляд усіх аспектів роботи, що проводиться для з'ясування:

- ▶ що може призвести до травми або шкоди;
- ▶ чи можна усунути небезпеку;
- ▶ які профілактичні чи захисні заходи наявні або мають бути введені для зниження величини ризику та його контролю надалі.

Для планування робіт в умовах воєнного часу необхідно оперативно створити групу⁵⁸ фахівців із комплексної безпеки (або з кожного напрямку безпеки) та керівників, які безпосередньо відповідають за безпеку виконання робіт, для обговорення загроз і впливів, спільного оцінювання ризиків, доведення результатів оцінювання до виконавців робіт та спільне визначення необхідних заходів та засобів захисту. Для якісного планування робіт та подальшого їх безпечного виконання оцінювання ризиків виконання робіт має здійснюватися за певним алгоритмом (див. *схему, рис. 2.11*).

Особливу увагу під час планування та виконання робіт в умовах воєнного часу потрібно приділяти ризикам у сфері забезпечення прав і свобод працівників, майна та інфраструктури (див. *п. 2.2.3.6 цього Документа*), а також психосоціальним ризикам (див. *п. 2.2.3.7 цього Документа*), ризикам розповсюдження епідемій (див. *підрозділ 2.1.9 цього Документа*) та інших катастрофічних наслідків.

Процес та результати оцінювання ризиків мають бути задокументованими. Винятком може бути тільки експрес-оцінювання ризиків в екстремальних умовах ведення бойових дій. У решті випадків записи щодо оцінювання ризиків є обов'язковими й здійснюються відповідно до процедур, затверджених на підприємстві. Орієнтовна форма ведення записів щодо оцінювання ризиків у сфері БЗР за методом «матриця наслідків/імовірності» наведена в *додатку 12 до цього Документа*.

▶ 2.2.3.3. Функціонування системи допуску до виконання небезпечних робіт

Як у мирний час, так і в умовах воєнного часу роботи підвищеної небезпеки стосовно їх організації поділяються на такі, що виконуються: за нарядом-допуском, за розпорядженням та як поточна експлуатація.

⁵⁸ Команда управління інцидентами або команда кризового управління.

Організаційними заходами адміністративного контролю ризиків (*див. ієрархію управління ризиками, рис. 2.10, верхній блок*), якими досягається безпека під час виконання небезпечних робіт, є:

- ▶ затвердження переліків робіт, що виконуються за нарядами-допусками, розпорядженнями і як поточна експлуатація;
- ▶ призначення осіб, відповідальних за видавання нарядів-допусків і розпоряджень, за безпечне виконання робіт;
- ▶ визначення кожного з етапів робіт (покроково), зокрема пересування до місця роботи, підготовку до роботи та прибирання робочої зони після закінчення робіт, а також відповідних заходів безпеки в процедурах, інструкціях, планах виконання робіт, технологічних картах тощо;
- ▶ оцінювання ризиків під час виконання робіт (*див. п. 2.2.3.2, 2.2.3.4, 2.2.3.5 цього Документа*);
- ▶ розроблення та затвердження відповідного(их) плану(-ів) реагування на інциденти;
- ▶ допуск до роботи, зокрема цільовий інструктаж з ознайомленням працівників із результатами оцінювання ризиків, відповідними заходами безпеки, засобами захисту та планами реагування на інциденти;
- ▶ підготовка робочих місць;
- ▶ постійний нагляд під час виконання робіт та миттєве реагування з боку керівника на зміни ситуації (не тільки на зміни погодних або технологічних умов, але й на інші загрози, зокрема розглянуті в *розділі 1 цього Документа*).

Координатор із питань охорони праці (БЗР) на стадії будівництва зобов'язаний визначити разом із підрядними організаціями порядок допуску працівників на будівельний майданчик (*див. п. 2.2.3.5 цього Документа*).

Безпосередньо перед допуском працівників до виконання робіт підвищеної небезпеки відповідальний керівник особисто перевіряє:

- ▶ відсутність у працівників ознак алкогольного або наркотичного сп'яніння, нездужання, втоми;
- ▶ наявність у працівників необхідних кваліфікаційних посвідчень та допусків;
- ▶ наявність, повноту, справність і правильність застосування необхідних для виконання робіт ЗІЗ та інших засобів захисту;
- ▶ справність інструменту та пристроїв, їхня відповідність вимогам, встановленим до виконуваної роботи (зокрема засоби зв'язку та інші засоби захисту).

▶ ПРИКЛАД

28.04.2022 бригада працівників ПрАТ «ДТЕК Київські Регіональні Електромережі» в складі: провідний інженер (керівник робіт), електромонтер та машиніст автогідропідіймача, отримала наряд-допуск на роботи з відновлення повітряної лінії електропередавання, що розташовувалась у польових умовах. Роботи виконувались із використанням автогідропідіймача IVECO. Усунувши пошкодження на лініях електропередавання, члени бригади сіли в кабінку автогідропідіймача та поїхали уздовж лінії електропередавання в напрямку польової дороги, якою цього ж дня заїжджали на місце роботи. Під час руху польовою дорогою стався вибух вибухового пристрою, унаслідок якого провідний інженер отримав смертельні травми, а інших членів бригади з травмами різного ступеня було направлено до лікувального закладу.

У форс-мажорних обставинах інструктажі з питань охорони професійного здоров'я, безпеки працівників мають бути максимально лаконічними й інформативними, а планування та керування роботами повинно здійснюватися оперативним чином на кшталт оперативних дій у разі виникнення аварій або інших інцидентів (*див. підрозділ 2.2.6 цього Документа*).

▶ 2.2.3.4. Оцінювання ризиків на рівні виробничих/технологічних процесів

Оцінювання ризиків на рівні виробничих/технологічних процесів здійснюється:

- ▶ для кожного такого процесу (допускається об'єднання кількох процесів у групу з подальшим оцінюванням ризиків одного виробничого/технологічного процесу, що є типовим для цієї групи);
- ▶ за обов'язкової участі працівників, які є безпосередніми учасниками цього процесу;
- ▶ з наданням особливої уваги потенційним ризикам під час експлуатації та обслуговуванні машин і механізмів, залучених у виробничому/технологічному процесі (має здійснюватися за принципами, встановленими стандартом EN ISO 12100 та іншими стандартами⁵⁹ з безпеки машин і механізмів).

⁵⁹ За структурою відносяться до стандартів типу А (базові стандарти безпеки), стандартів типу В (загальні стандарти безпеки): стандарти типу В1 щодо окремих аспектів безпеки, стандарти типу В2 щодо засобів захисту, стандартів типу С (стандарти безпеки машин).

▶ **ВАЖЛИВО!**

У разі зміни будь-якої складової виробничого/технологічного процесу має бути проведено позапланове оцінювання потенційних ризиків, які можуть реалізуватись через таку зміну. В ідеалі таке оцінювання здійснюється ще на стадії планування.

Наприклад, у разі переходу на резервне джерело живлення (дизель-генератор чи акумуляторні станції) в умовах відключення централізованого електропостачання (або блекауту), потрібно врахувати потенційні ризики його застосування⁶⁰ (отруєння чадним газом, ураження електричним струмом, вибух, пожежа тощо) та запобігти їх реалізації шляхом додаткового навчання та інструктажів для експлуатуючого персоналу.

Належний моніторинг та своєчасне оповіщення про відхилення від заданих параметрів конкретного технологічного процесу забезпечуються:

- ▶ системою контролю технологічного процесу;
- ▶ системами автоматичного та дистанційного управління й регулювання технологічних процесів;
- ▶ системами сигналізації,
- ▶ системами протиаварійного автоматичного захисту (ПАЗ);
- ▶ системами зв'язку та оповіщення про аварійні ситуації, аварії та пожежі.

Отже, для повного оцінювання ризику на рівні виробничих/технологічних процесів потрібно оцінити також ризики неспрацювання вищезазначених систем.

Роботи з ремонту обладнання підвищеної небезпеки (зокрема того, що працює під тиском, вантажопідіймальних кранів, підіймальних пристроїв тощо) повинні виконуватися за системою нарядів-допусків (див. п. 2.2.3.3 цього підрозділу).

---

⁶⁰ Держпраці розроблено Рекомендації щодо безпечної експлуатації пересувних та стаціонарних генераторів електричної енергії (https://pratsia.in.ua/safe_work.php) та інші методичні рекомендації як безпечно та ефективно організувати і виконувати найпоширеніші роботи підвищеної небезпеки.

► **ПРИКЛАД зростання ризиків аварії через недотримання виробничих/технологічних процесів**

Проблема. Знеструмлення внаслідок обстрілів сховища відпрацьованого ядерного палива на Чорнобильській АЕС, в якому зберігаються 20 тис. відпрацьованих паливних збірок, та недопуск окупантами ремонтних бригад на об'єкт.

Наявний ризик. Перегрівання збірок та випаровування радіоактивних речовин (радіаційна аварія).

Потенційні наслідки. Забруднення радіоактивними речовинами не тільки України, але й країн Європи, Білорусі та Росії.

Ухвалені рішення. Підтримання необхідних параметрів здійснювалось шляхом генераторів, але запасів пального для них було недостатньо, тому працівники Чорнобильської АЕС:

- спочатку крали пальне в окупантів, ризикуючи власним життям (прийняття (ігнорування) нового ризику через неспівставність його наслідків із наслідками від реалізації вже наявного);
- потім налякали окупантів можливою катастрофою так, що:
  - вони самі почали зливати пальне зі своєї техніки,
  - через 4 дні (тільки!) було відновлене електропостачання станції і сховища (розподіл наявного ризику з іншою стороною та зниження його рівня шляхом зниження ймовірності виникнення небезпеки).

До відома. Зберігання на Чорнобильській АЕС більшої кількості пального для генераторів вирішило б зазначену проблему, але призвело б до цілої низки нових ризиків.

► **2.2.3.5. Управління ризиками у разі залучення сторонніх організацій та підрядників**

Основний принцип залучення сторонніх організацій та підрядників полягає в тому, що виконання будь-яких видів робіт чи надання послуг підрядниками або передача будь-якого виду діяльності на аутсорсинг стороннім організаціям не скасовує відповідальності роботодавця за безпеку та здоров'я працівників, залучених у господарській діяльності на його території.

Для управління роботами (послугами), що виконуються (надаються) підрядними (субпідрядними) організаціями, підприємством-замовником має бути розроблена та введена в дію відповідна процедура, яка за умов настання війни обов'язково має

бути переглянута з урахуванням умов воєнного часу. Основними моментами цієї процедури має бути:

- ▶ оцінювання здатності та готовності підрядників до виконання робіт,
- ▶ спільне з підрядниками оцінювання ризиків у сфері БЗР, що можуть виникнути під час взаємодії;
- ▶ визначення порядку виконання робіт чи надання послуг;
- ▶ визначення порядку взаємодії та здійснення координації у сфері БЗР.

▶ **ДО ВІДОМА від ПрАТ «ККПК»**

Основною проблемою, пов'язаною із залученням сторонніх організацій та підрядників в умовах воєнного часу, є зниження якості виконання робіт (надання послуг), зокрема у сфері БЗР, що пов'язане з:

- ▶ зменшенням чисельності працівників у підрядних організаціях (зокрема високої кваліфікації);
- ▶ зменшенням нагляду з боку керівництва підрядних організацій за якістю виконання робіт (надання послуг) та одночасно дотриманням вимог безпеки;
- ▶ обмеженими ресурсами підприємства-замовника, що під час закупівель призводить до недалекогоглядного* надання пріоритету ціні виконання робіт (надання послуг) над їхньою якістю.

*Економія за рахунок якості в недалекому майбутньому може призвести до додаткових витрат на позаплановий ремонт та/або у зв'язку з НВ, що в сукупності не дає реальної економії ресурсів та переростає у додаткові збитки.

▶ **2.2.3.6. Вплив війни на управління ризиками під час виконання робіт**

Найперше, про що треба пам'ятати в умовах воєнного часу, що працівник має право оперативно оцінити для себе ризики та відмовитися від виконання небезпечних завдань, особливо якщо є безпосередня загроза його життю та здоров'ю.

Під час війни ігнорування аспектів, пов'язаних з охороною об'єктів та забезпеченням прав і свобод працівників, значно впливає на підвищення рівня травматизму. Ризик у цьому випадку розглядається як спосіб кількісного оцінювання загроз, які є в певному середовищі:

РИЗИК=ІМОВІРНІСТЬ×ВПЛИВ=ЗАГРОЗА×УРАЗЛИВІСТЬ

Метою оцінювання ризиків, пов'язаних з охороною об'єктів та забезпеченням прав і свобод працівників, є надання рекомендацій щодо безпеки та відповідних заходів для захисту персоналу, проєктів та активів, а також оцінювання вартості безпеки.

Процедура оцінювання ризиків (див. рис. 2.12) подібна процедурі, розглянутій у п. 2.2.3.2 цього підрозділу, але є деякі особливості, зокрема, для кращого розуміння контексту додатково застосовується SWOT-аналіз:

- ▶ сильні сторони (strengths) — сприяють підтриманню належного рівня безпеки та його підвищенню;
- ▶ слабкі сторони (weaknesses) — перешкоджають досягненню та підтриманню належного рівня безпеки;
- ▶ можливості (opportunities) — створюють сприятливі умови для підтримання належного рівня безпеки та його підвищення;
- ▶ загрози (threats) — навпаки створюють несприятливі умови для підтримання належного рівня безпеки та його підвищення.

Оцінювання ризиків в умовах воєнного часу, якщо є змога, має бути задокументоване. Орієнтовну форму ведення записів з оцінювання ризиків наведено в *додатку 12 до цього Документа*.

Для управління додатковими ризиками, спричиненими війною, варто використовувати ієрархію, наведену на *рисунку 2.13*, що відповідає загальним принципам управління ризиками, визначеним Директивою 89/391/ЄЕС.

Алгоритм (дерево) ухвалення рішень щодо управління додатковими ризиками, спричиненими війною, наведено на *рисунку 2.14*.

Типове оцінювання ризиків підприємства критичної інфраструктури в умовах воєнних дій, коли релокація неможлива (приклад розрахунку найвищих рівнів ризиків) наведено в *додатку 13 до цього Документа*.

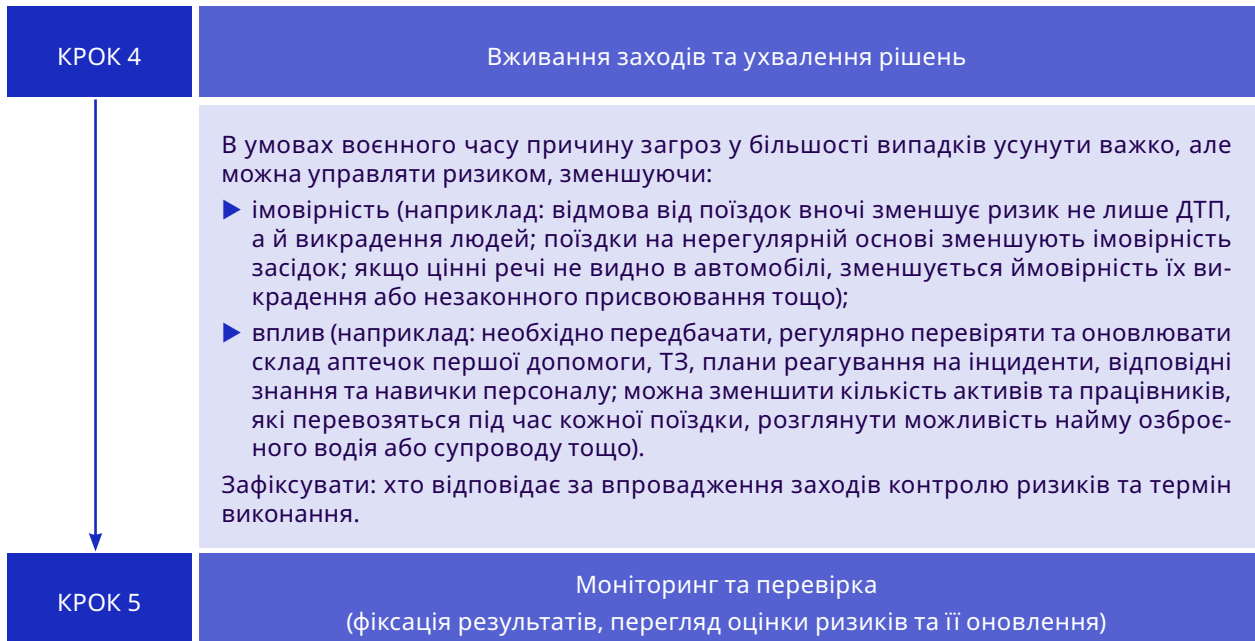

Рисунок 2.12 — Процедура оцінювання ризиків в умовах воєнного часу

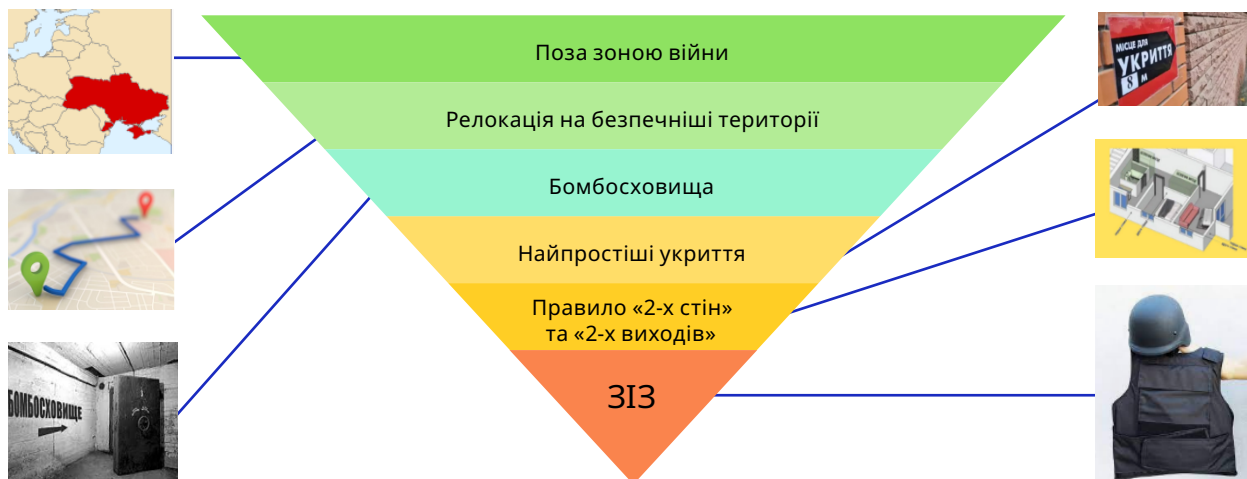
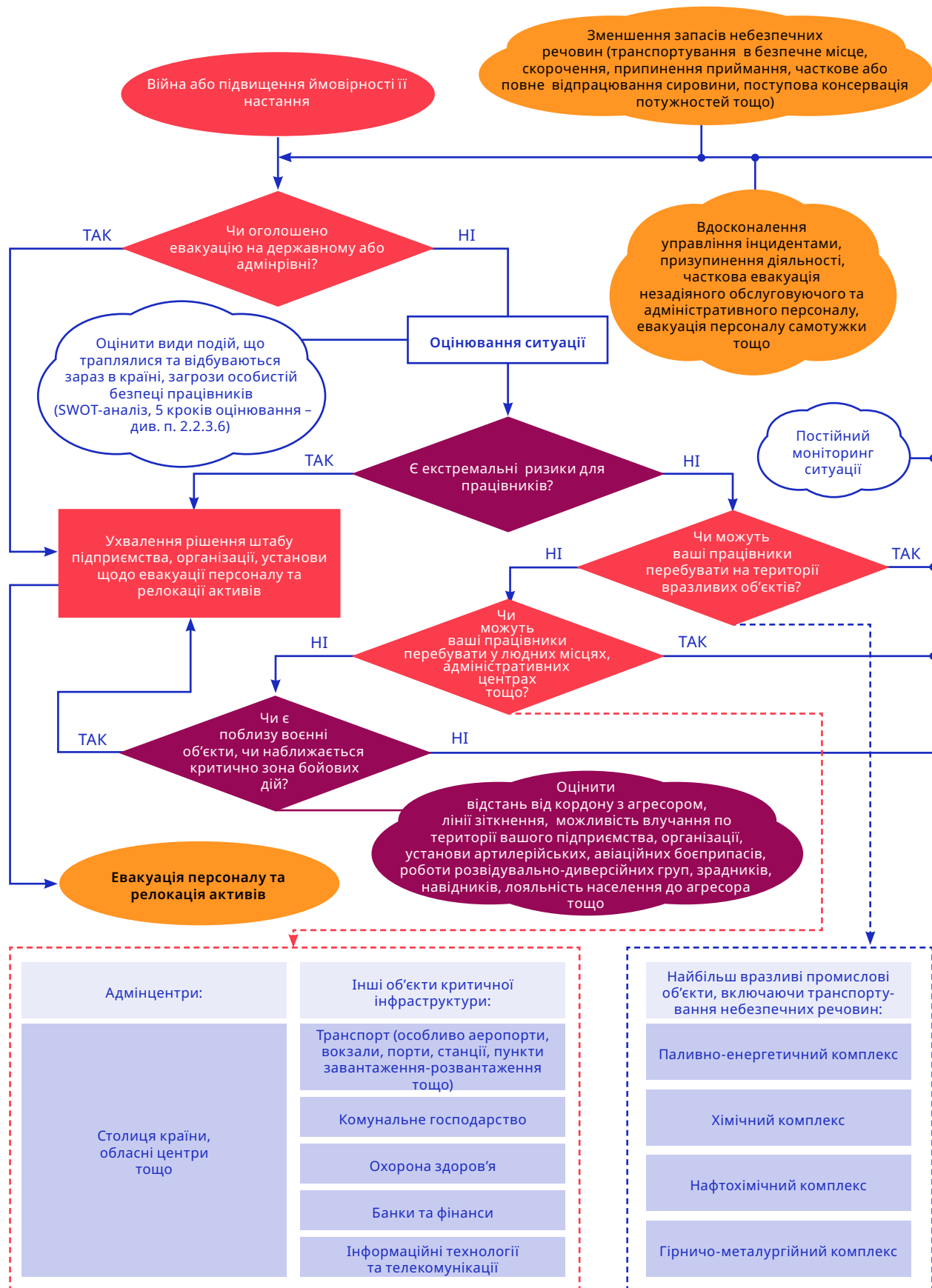

Рисунок 2.13 — Ієрархія контролю ризиків під час війни для уникнення ураження під час обстрілів і бомбардувань

▶ ПРИКЛАД оперативного ухвалення рішень щодо управління додатковими ризиками

Деякі підприємства лісового господарства Чернігівської області вчасно зреагували та в перший день повномасштабного вторгнення агресора на територію України всю техніку, паливо-мастильні матеріали (по змозі) вивезли в ліси, ховаючись, але ніде надовго не затримуючись. У такий спосіб було збережено кадрові та матеріально-технічні ресурси цих підприємств, необхідні для відновлення їх подальшої діяльності.

Рисунок 2.14 — Дерево ухвалення рішень щодо управління додатковими ризиками, спричиненими війною

► 2.2.3.7. Управління психофізіологічними та психосоціальними ризиками

Директива 89/391/ЄЕС зобов'язує роботодавців вживати превентивних заходів для покращення професійного здоров'я працівників у всіх аспектах, пов'язаних із роботою, включно з психосоціальними ризиками, а також визначає необхідність розроблення цілісного підходу до профілактики, який охоплює технологію, організацію роботи, умови праці, соціальні відносини та вплив факторів, пов'язаних із робочим середовищем.

В умовах воєнного часу управління ризиками на підприємствах здійснюється в кризовій ситуації, на яку людська психіка реагує досить важко. Велика кількість працівників та членів їхніх сімей потрапляють у пастку невпевненості та безвиході через тотальну невизначеність: не знають, як жити далі, де шукати роботу (якщо втратили її), яким чином реагувати та як діяти (особливо, якщо вже нема куди і до кого повертатись). Усе це створює негативне психосоціальне робоче середовище (див. рис. 2.15).

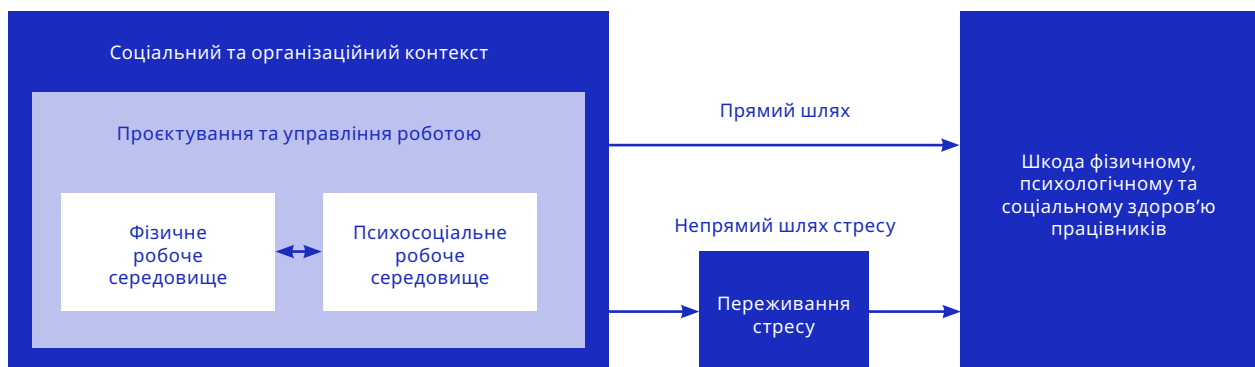

Рисунок 2.15 — Психосоціальне робоче середовище [Health impact of psychosocial hazards at work: An Overview]

Свідомі та відповідальні роботодавці розуміють роль і значення психологічного стану працівників, особливо під час війни. Якщо підприємство спроможне винайняти психолога для персоналу — це чудова можливість підтримувати ментальне здоров'я в команді.

Якщо можливість включення до штату психолога відсутня — можна скористатися послугами позаштатного психолога (на аутсорсингу або періодично запрошувати на групові тренінги в команду).

Роботодавці, які не в змозі винайняти психолога, можуть або перенаправляти своїх працівників до партнерського консультативного центру, або спробувати самостійно

підтримувати працівників, виявляючи розуміння і співчуття тим, хто цього потребує. Коли люди відчувають підтримку, їм простіше «включитися» у виробничі задачі, які перед ними стоять. Завдяки психологічній підтримці, професійним порадам люди стають у кілька разів ефективнішими в усіх сферах свого життя.

Елементарна грамотність у питаннях психологічного здоров'я може убезпечити від зайвої травматизації, розгубленості, дати змогу знайти шляхи самопомоги та допомоги. **Психоедукація** (отримання первинних психологічних знань) — це пояснення й донесення до працівників необхідної інформації про психічне здоров'я, психологічні негаразди, їхні наслідки для особистості, про реакції організму на певні ситуації, те, як з ними працювати. Водночас слід бути обережними в пошуках інформації з питань психології, варто розуміти рівень їхньої фаховості, бо некритично сприйняті поради можуть завдати шкоди.

► **ВАЖЛИВО!**

Роботодавець має пам'ятати та дбати про власне психологічне здоров'я і практикувати здобуті первинні психологічні знання на собі, оскільки виснажений, знервований та постійно втомлений лідер просто не матиме внутрішнього ресурсу, щоб слідувати ключовим цінностям лідерства (див. рис. 2.9), які так необхідні в умовах воєнного часу, не зможе вести працівників за собою та допомагати їм психоедукаційно.

Питання психологічної допомоги в умовах війни докладніше розглянуто в *додатку 7 до цього Документа*.

Також в умовах воєнного часу з'являються (а вже наявні — загострюються) психосоціальні та психофізіологічні небезпеки й чинники, на які варто звертати увагу під час налагодження/відновлення роботи підприємства, оскільки вони збільшують ступінь як ризиків, так і можливостей (див. *таблицю в додатку 7 до цього Документа*).

Посилення психосоціальної підтримки та самопомоги в команді та громаді створює захисне середовище, що дає змогу постраждалим допомагати один одному в напрямі соціального та емоційного відновлення.

Суб'єктам господарювання, якщо є змога, варто застосовувати для своїх працівників мінімальний стандарт охорони здоров'я проєкту «Сфера»:

► **Стандарт психічного здоров'я 2.5: Психологічна допомога**

Люди різного віку мають доступ до медичної допомоги, яка вирішує проблеми психічного здоров'я та пов'язані з ними порушення функціонування.

Цей стандарт передбачає надання багаторівневої підтримки психічного здоров'я працівників та надання психосоціальної підтримки в НС (див. схему, рис. 2.16).

Рисунок 2.16 — Піраміда багаторівневих послуг і підтримки

Для управління ризиками професійного здоров'я варто аналізувати та оцінювати такий його елемент, як «психічне здоров'я та психосоціальна підтримка» (МНПСС). Він належить до будь-якого типу локальної або зовнішньої підтримки, яка спрямована на захист психосоціального добробуту чи сприяння йому, або запобігання чи лікування психічних розладів⁶¹.

Аналіз потенційних ризиків для психічного здоров'я та психосоціального добробуту дає змогу покращити:

- ▶ розуміння проблем МНПСС, з якими стикаються працівники в умовах воєнного часу;
- ▶ здатність працівників впоратися з ними;
- ▶ наявні ресурси та типи відповідей, які необхідні.

Якщо є підозра на ПТСР чи відчувається внутрішня тривога, треба негайно звертатися чи направляти до спеціалістів (служби ментального здоров'я, психосоціальної підтримки, гарячі лінії, центрів, які надають послуги поведінкової терапії тощо) або принаймні почати говорити про це. Не треба приховувати — треба показувати та обговорювати добрі справи, щоб усім хотілося долучитися до цього. Усе, що робить нас кращими людьми, варто робити та помічати.

61 <https://emergency.unhcr.org/entry/49304/mental-health-and-psychosocial-support>

Низку настанов і порад щодо психосоціальної підтримки на робочому місці у воєнний і післявоєнний час можна почерпнути із матеріалів, розміщених на порталі Держпраці⁶². Також корисною для ознайомлення буде спільна аналітична записка МОП/ВООЗ «Ментальне здоров'я на роботі»⁶³.

► **ПРИКЛАД психосоціального робочого середовища та управління психосоціальними ризиками**

25—26.03.2022 відбувалося перевезення людей гуманітарними конвоями з міста Бердянськ до міста Запоріжжя.

Складна робота водія (зокрема велике психологічне навантаження) починалася на маршруті з того, щоб організувати безпечну посадку пасажирів, уникнувши штовханини, тисняви та бійки. Представники вразливих верств населення (діти, вагітні жінки, літні люди та інваліди) розсаджувалися на місця першими, потім — жінки та чоловіки, які в основному їхали стоячи. Ці пасажирів пережили місяць блокади у м. Маріуполь, багато з них усе ще залишалися в стані стресу.

Фото 2.11 — Евакуаційна колона автобусів у м. Василівка, 26.03.2022⁶⁴

Після початку руху водії ретельно контролювали ситуацію не тільки на дорозі, але й у салоні. Вони та інші працівники супроводжувальних служб пропонували пасажирів воду в пляшках, **швидко реагували на можливі конфлікти за допомогою заспокійливих влучних слів, які у поєднанні з усмішкою** давали змогу уникати небажаної поведінки пасажирів під час евакуації та навіть військових на блок-постах.

Одразу потрапити до м. Запоріжжя люди не змогли. Колону зупинили перед м. Василівка, де їм довелося ночувати прямо в автобусах, а рух дозволили відновити лише наступного дня після обіду. Це не покращило психосоціальне середовище, бо почали поширюватися чутки про можливе захоплення понад 3500 осіб у заручники. Водночас, це впливало й на можливості водіїв, працівників служби цивільного захисту та медичної служби супроводу працювати, але їхня **професійна поведінка дала змогу тримати ситуацію під контролем**, налагодити постачання питної води та їжі до автобусів з найближчих окупованих населених пунктів, сповістити про НС органи влади підконтрольної українському уряду території, налагодити діалог із представниками військових на непідконтрольній території та сумісними зусиллями умовити їх відпустити людей і продовжити евакуацію.

62 <https://pratsia.in.ua/ilo/psykhosotsialna-pidtrymka-na-roboti.html>

63 https://www.ilo.org/global/topics/safety-and-health-at-work/areasofwork/workplace-health-promotion-and-well-being/WCMS_856976/lang--en/index.htm

64 <https://zaborona.com/u-zatori-shvydki-z-poranenymy-ditmy-pid-vasylivkoyu-okupanty-zablokuvaly-evakuacziyu-z-mariupolya/>

▶ 2.2.3.8. Забезпечення засобами індивідуального захисту на основі оцінювання наявних ризиків

Загальні питання застосування засобів захисту розглянуто в *підрозділі 2.1.8 цього Документа*.

Обґрунтування вибору, забезпечення та використання ЗІЗ мають здійснюватися на основі оцінювання наявних ризиків, зокрема зумовлених воєнними (бойовими) діями.

▶ ПРИКЛАДИ забезпечення засобами захисту на основі оцінювання наявних ризиків, пов'язаних зі специфічними небезпеками воєнного часу

ТОВ «ДТЕК Мережі»:

Для виконання аварійно-відновлювальних робіт у зоні бойових дій забезпечуються:

- ▶ усі працівники ремонтних бригад — ЗІЗ, передбаченими нормативно-правовими актами, касками, бронежилетами та протигазами;
- ▶ усі ремонтні бригади — медичними аптечками, укомплектованими додатково необхідними лікарськими засобами;
- ▶ бригадні автомобілі — аптечками й вогнегасниками.

СТОВ «Придніпровський край» Дивізіон Агробізнес КЕРНЕЛ:

- ▶ **Оновлено ЗІЗ** — перейшли на панорамні маски зі змінними фільтрами, які захищають від найрозповсюдженіших небезпечних речовин (аміак, хлор, зарин). Фільтри відповідають вимогам ДСТУ EN 14387:2017. Забезпечення цими ЗІЗ розраховувалося на кожного працівника, залученого до весняно-польових робіт (тракторист-машиніст, водій автотранспортних засобів, механік, фахівець із технології (агроном)). Усього було придбано до 200 од. протигазів та фільтрів до них.
- ▶ **Придбано дозиметри-радіометри** — ними забезпечено майстерні, склади товарно-матеріальних цінностей, ангари, майданчики для зберігання с/г техніки. Навчання з використання дозиметрів проводилося представниками ДСНС України в Черкаській області для інженерів з охорони праці, за якими ці дозиметри закріплено, у кожній з областей присутності підприємства.

Як і цивільним особам у побуті, так і працівникам на роботі рекомендується не носити армійську форму або камуфльований одяг (навіть працівникам охорони підприємства): так працівник стає мішенню, оскільки по людині в камуфляжі одразу ж стріляють на ураження. Також не рекомендується носити радикальні, релігійні знаки, символіку, надаючи перевагу темному й непомітному одягу без будь-якої символіки та знаків.

В умовах воєнного часу окремим питанням, що потребує особливої уваги, постає управління ризиками, пов'язаними з речовинами, що є небезпечними для здоров'я та підлягають контролю відповідно до затверджених правил (COSHH). Унаслідок обстрілів та інших бойових дій зростає кількість аварій, пов'язаних з інженерними комунікаціями, устаткуванням підвищеної небезпеки й відповідно вивільненням із них небезпечних речовин. Оцінювання таких ризиків, як правило, є юридичною вимогою, наприклад, згідно з нормативно-правовими актами COSHH Великої Британії або їхніми міжнародними еквівалентами. Оцінювання ризику, пов'язаного з COSHH, повинно бути задокументовано та здійснюватись у три етапи (див. схему, рис. 2.17).

Чим є небезпека та які її ймовірні наслідки для здоров'я?

Потрібно визначити небезпечні речовини за науковою назвою та агрегатним станом.

Який ризик пов'язаний з цією небезпекою?

Потрібне вимірювання рівнів забруднення в повітрі та порівняння результатів з допустимими межами. Прийнятні межі можуть бути встановлені статутними органами або отримані шляхом розгляду можливих наслідків впливу на здоров'я. Слід ознайомитися з результатами атестації робочих місць та паспортами безпеки речовин, звертаючи особливу увагу на фрази, позначені літерою «R» (ризик). Якщо речовина газоподібна, показник летючості може бути використаний для отримання приблизних оцінок імовірної концентрації. Для запиленних середовищ можливе якісне оцінювання запиленості для визначення адекватних ЗІЗОД.

Як контролювати та управляти ризиком до прийнятного рівня?

Завжди слід застосовувати такі варіанти, як: видалення джерела небезпеки з робочої зони або застосування інженерних засобів контролю. Потім в межах оцінювання ризиків ухвалювати обґрунтоване рішення з використання ЗІЗОД.

Рисунок 2.17 — Етапність оцінювання ризику, пов'язаного з COSHH

Як адміністративний контроль на підприємстві має бути затверджена програма захисту органів дихання, яка передбачає:

1. Критерії правильного вибору⁶⁵ ЗІЗОД, зокрема, вони мають:

- ▶ підходити (підбір розмірів лицьових частин, перевірка прилягання до голови й обличчя тощо),
- ▶ бути сумісними із завданням,

⁶⁵ Рекомендації щодо вибору ЗІЗОД наведені у додатках 4 та 5 до цього Документа.

- ▶ бути сумісними з іншими ЗІЗ,
  - ▶ бути придатними й адекватними для контролю ризику (наприклад, мати достатній рівень захисту, правильні фільтри тощо),
  - ▶ бути погодженими (наприклад, маркуванням CE).
2. Тренування працівників щодо правильного використання ЗІЗОД.
  3. Перевірку правильності роботи ЗІЗОД (перед кожним використанням).
  4. Правильне використання ЗІЗОД (зокрема, нагляд за використанням).
  5. Утримання ЗІЗОД відповідно до інструкцій виробника та нормативно-правових вимог (тобто очищення належним чином (дезінфекція тощо) та обслуговування відповідно до інструкцій виробника).
  6. Ведення записів відповідно до нормативно-правових вимог, зокрема за формами виробника.
  7. Правильне зберігання ЗІЗОД.
  8. Правильну утилізацію ЗІЗОД.

Будь-які недоліки в одній зі стадій програми можуть призвести до того, що користувачі ЗІЗОД не отримають належного захисту. Отже, ця програма має регулярно переглядатись (а в умовах воєнного часу позапланово, як відповідь на нові ризики) для підтвердження правильності її складання та виконання. Усі зміни, внесені внаслідок перегляду, мають також відстежуватись.

Моніторинг стану здоров'я працівників, від якого обирається кожним роботодавцем самостійно з урахуванням специфіки власного виробництва, також охоплюється програмою захисту органів дихання, оскільки його результати є ідентифікаторами результативності зазначеної програми.

▶ 2.2.4. Стандарти та процедури безпеки під час виконання робіт

Процедури безпеки розробляються на підтримку реалізації настанови із СУБЗР (або інтегрованої СУКБ, або, у випадку реалізації проекту будівництва, плану HSES) та затверджуються у встановленому на підприємстві порядку.

Як правило, розробляються та затверджуються окремі процедури для:

- ▶ виконання робіт підвищеної небезпеки (роботи на висоті, роботи в замкненому просторі тощо);
- ▶ функціонування системи нарядів-допусків, биркової системи ЛОТО;
- ▶ розроблення плану заходів щодо евакуації та порятунку працівників у разі аварійної ситуації та під час проведення рятувальних робіт;
- ▶ виконання робіт у нічний час;
- ▶ управління ЗІЗ та ЗКЗ;
- ▶ забезпечення безпеки транспорту тощо.

З огляду на те, що процедури безпеки мають враховувати всі режими виконання робіт (штатна ситуація, позаштатна ситуація, НС), то в умовах воєнного часу вони не потребують першочергового перегляду, оскільки автоматично застосовується режим «виконання робіт у разі НС». Порядок дій працівників у разі повітряної тривоги, загрози артобстрілів чи захоплення підприємства, тобто у разі специфічних небезпек воєнного часу доцільніше⁶⁶ затвердити окремим документом (інструкцією, пам'ятками), який доповнюватиме наявні на підприємстві процедури безпеки.

▶ ПРИКЛАДИ процедур безпеки під час виконання робіт в умовах воєнного часу на підприємствах енергетичної та транспортної галузей

ТОВ «ДТЕК Мережі»:

Розроблені стандарти безпеки під час виконання низки робіт підвищеної небезпеки (в зруйнованих будівлях, закритих ТП, повалених та зруйнованих опорах ЛЕП тощо).

Виконання робіт із відновлення електромереж під час воєнних (бойових) дій можуть бути прирівняні до робіт в аварійних ситуаціях. Це не потребує виконання додаткових організаційних заходів, оскільки роботи виконуються за розробленими планами ліквідації аварійних ситуацій. Такі роботи дозволяється виконувати тільки за умови обов'язкового вжиття необхідних заходів захисту працівників від можливого впливу шкідливих і небезпечних факторів. На підприємстві це забезпечення відповідними додатковими ЗІЗ на підставі розробленої картки для оцінювання ризиків «Виконання робіт в умовах воєнного стану».

⁶⁶ Такий підхід в умовах війни дозволить розподілити ресурси відповідно до пріоритетів сьогодення (заощадити час фахівців на перегляд наявної документації та її перезатвердження, спрямувавши вивільнений час на вирішення інших невідкладних питань).

АТ «Укрзалізниця»:

Для створення безпечних і безаварійних умов праці під час експлуатації устаткування підвищеної небезпеки, мінімізації ризиків виникнення НВ під час виконання робіт Департаментом охорони праці та промислової безпеки розроблено:

- ▶ «Основні рекомендації щодо безпечної експлуатації (використання) устаткування підвищеної небезпеки (вантажопідіймальних кранів, підйомників) у період та після закінчення воєнного стану»;
- ▶ «Основні рекомендації щодо безпечної експлуатації (використання) устаткування підвищеної небезпеки (посудин, що працюють під тиском, компресорного обладнання) у період та після закінчення воєнного стану»;
- ▶ «Методичні рекомендації щодо дій працівників АТ «Укрзалізниця» при артобстрілах, авіаційних ударах при пересувному (роз'їзному) характері роботи» (направлено на погодження до ДСНС).

Для забезпечення власної безпеки працівники залізничного транспорту під час роботи, зокрема під час повітряної тривоги, керуються розробленою **Пам'яткою щодо порядку дій чергових по станції, машиністів, начальників пасажирських поїздів (військових ешелонів) у разі загрози авіаційного або ракетного удару, артилерійського обстрілу під час руху пасажирських поїздів та рекомендаціями щодо порядку дій в умовах війни та в НС, що анонсовані в засобах масової інформації (телебачення, інтернет-видання, групи в соціальних мережах тощо). У підрозділах визначено відповідні місця (бомбосховища, підвали тощо), у які працівники повинні переміщуватися в разі повітряної тривоги.**

▶ **ВАЖЛИВО!**

Основне правило для всіх робіт, зокрема робіт підвищеної небезпеки, — «Під час повітряної тривоги всі роботи припиняються з дотриманням вимог безпеки, працівники якнайшвидше прямують до безпечних місць, що завчасно визначені на підприємстві».

▶ 2.2.5. Звітність та розслідування інцидентів

Реалізація інцидентів (зокрема, НВ із наслідками різної тяжкості) — це ознака того, що СУБЗР у чомусь не спрацьовує. І саме розслідування та пошук кореневих причин має дати відповіді, у чому саме система не спрацьовує, які ще запобіжні та захисні заходи доречно здійснити, щоб забезпечити БЗР і запобігти настанню (чи повторенню) цього інциденту.

Окрему категорію інцидентів становлять НВ під час роботи, спричинені веденням бойових дій. Попри очевидність причин травми чи смерті працівника, розслідувати їх також потрібно, але за спрощеною процедурою⁶⁷ та за умови, що безпекова ситуація на місці інциденту дає змогу це зробити. Якщо провести розслідування одразу неможливо через загрозу життю і здоров'ю членів комісії, усі обставини НВ, якщо є змога, фіксуються службою БЗР підприємства, а розслідування проводиться пізніше згідно з встановленим на державному рівні порядком.

Уникнути НВ під час роботи, спричинених веденням бойових дій, вкрай складно, оскільки специфічні небезпеки воєнного часу від роботодавця не залежать. Тому розслідування таких інцидентів насамперед має бути спрямоване на пошук заходів та засобів, які потенційно могли б зменшити тяжкість наслідків, для застосування їх надалі.

Джерела збору інформації про потенційні та вже реалізовані інциденти в умовах воєнного часу залишаються такими самими, як і за мирних часів: Near Miss⁶⁸, виявлення прихованих загроз, звіти з невідповідності під час проведення внутрішніх аудитів, оперативні повідомлення з використанням різних каналів зв'язку тощо.

Звітність про результати розслідування інцидентів відповідно до методології Європейської статистики нещасних випадків на роботі (ESAW) має включати інформацію щодо:

- ▶ характеристик травмованої особи, підприємства й робочого місця — інформація про те, де трапився НВ, хто отримав травму й коли;
- ▶ характеристик НВ — інформація про те, як саме трапився НВ, за яких обставин і як були отримані травми;
- ▶ характеристик травм — інформація про характер і тяжкість травм та про наслідки НВ.

Параметри згідно з ESAW, що мають бути відображені у звітності про результати розслідування інцидентів, наведено на схемі⁶⁹ (див. рис. 2.18).

67 Затвердження спрощеної процедури проведення розслідування НВ під час роботи, спричинених веденням бойових дій, є питанням національного рівня управління БЗР.

68 Near Miss - це проактивний метод запобігання інцидентам, який дозволяє визначати потенційні небезпеки шляхом фіксування та аналізу інцидентів з негативним наслідком, які майже сталися. Також він є хорошим способом отримання зворотного зв'язку від працівників. Як правило, на підприємстві визначені місця розташування скриньок та розроблені бланки, щоб кожен працівник міг описати ситуацію, в результаті, якої міг статись НВ або заподіяна шкода майну підприємства. Фахівці з БЗР аналізують ці NearMiss-и, на підставі чого визначають відповідні профілактичні заходи.

69 https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-budapest/documents/genericdocument/wcms_769667.pdf

Параметри згідно з ESAW	
Параметри характеристик НВ, постраждалих і роботодавців	Параметри причин і обставин НВ
<ul style="list-style-type: none"> ▶ вид економічної діяльності роботодавця; ▶ професія постраждалої особи; ▶ статус зайнятості постраждалої особи; ▶ вік, стать і громадянство постраждалої особи; ▶ географічне положення місця НВ; ▶ дата і час НВ; ▶ розмір підприємства; ▶ тип травми; ▶ ушкоджений орган; ▶ кількість утрачених днів/тяжкість	<ul style="list-style-type: none"> ▶ робоче місце; ▶ робоче середовище; ▶ робочий процес; ▶ конкретна фізична діяльність; ▶ відхилення; ▶ контакт і механізм травми; ▶ істотний фактор

Рисунок 2.18 — Параметри інформації про НВ згідно з ESAW

В умовах воєнного часу зазначену звітність варто перевести в електронний вигляд або робити автентичну електронну копію, яка матиме таку саму юридичну силу, як і паперовий варіант. Це дасть змогу:

- ▶ зберігати її на захищених «хмарних» ресурсах, що не прив'язані до конкретного робочого місця, яке може бути знищено під час воєнних (бойових) дій;
- ▶ працювати з нею дистанційно;
- ▶ відновлювати подальшу діяльність підприємства загалом та служби БЗР зокрема на будь-якому новому місці розташування, продовжуючи розвиток та вдосконалення СУБЗР, а не починаючи все з «нуля».

▶ ПРИКЛАД незахищеності паперової документації в умовах ЗК

Напередодні повномасштабного вторгнення працівники ПКВП «Полісся-Ліфтсервіс» про всяк випадок перенесли паспорта ліфтів (важливий документ, що містить технічні характеристики та всі параметри ліфта), радіостанцію, інші цінні речі, у куток приміщення, що найбільш захищений. Утім саме туди влучив ворожий снаряд. Вдалося врятувати тільки частину документів⁷⁰.

70 О. Фандєєв «І на війні, і в тилу найцінніше — люди!», журнал «Охорона праці» №7/2022.

► 2.2.6. Реагування на надзвичайні ситуації та інші інциденти

Для вчасного реагування на НС та інші інциденти на підприємствах розробляються плани реагування на них, оскільки в процесі планування можна виявити раніше не знайдені небезпечні умови, що можуть погіршити НС (наприклад, брак ресурсів: обладнання, навченого персоналу, матеріалів), та виправити їх до виникнення НС.

Отже, для відповідного реагування на НС та інші інциденти під час підготовки до або вже в умовах війни потрібно перевірити наявність та оновити:

- плани реагування на інциденти з огляду на специфічні небезпеки воєнного часу (див. табл. 2.3);
- план евакуації людей та активів на випадок наближення зони проведення бойових дій.

Планування заходів щодо виконання аварійного ремонту після ліквідації аварії та її наслідків здійснюється штабом із ліквідації аварій за участю головних спеціалістів та ремонтних служб. Заходи щодо виконання аварійного ремонту під час ліквідації аварії проводяться силами аварійно-рятувальних формувань та служб.

Таблиця 2.3 — Розподіл планів реагування на інциденти залежно від об'єкта чи напряму управління безпекою

Призначення	Плани реагування на інциденти (з огляду на специфічні небезпеки воєнного часу)
Для ОПН та об'єктів, на яких використовується обладнання, що працює під тиском	<p>Внутрішній план ліквідації аварій. <i>Примітка.</i> Для ОПН 1-го та 2-го класів небезпеки. Для об'єктів, на яких використовуються джерела іонізуючого випромінювання, структура плану ліквідації аварії має відповідати вимогам чинних нормативних правових документів у галузі радіаційної безпеки.</p>
	<p>Зовнішній план реагування на НС. <i>Примітка.</i> Окрім ОПН.</p>
	<p>Технологічний регламент: розділи «Можливі неполадки в роботі та засоби їх усунення» та «Можливі аварійні ситуації та засоби їх попередження й усунення».</p>
	<p>Інструкції або процедури, що встановлюють дії працівників в аварійних ситуаціях та аваріях, пов'язаних з обладнанням, що працює під тиском. <i>Примітка.</i> У разі відсутності розробленого плану ліквідації аварій і технологічного регламенту для об'єктів, на яких використовується обладнання, що працює під тиском.</p>

Призначення	Плани реагування на інциденти (з огляду на специфічні небезпеки воєнного часу)
<p>Для управління роботами підвищеної небезпеки та іншими питаннями БЗР, а також інтеграції планів реагування на інциденти до системи виконання небезпечних робіт</p>	<p>План заходів щодо евакуації та порятунку працівників у разі виникнення аварійної ситуації та під час проведення рятувальних робіт. <i>Примітка.</i> У разі НВ, аварійної ситуації або іншого інциденту під час проведення робіт на висоті, в обмеженому чи замкнутому просторі або під час виконання інших робіт підвищеної небезпеки.</p>
	<p>Інструкції з БЗР: розділ «Вимоги БЗР в аварійних ситуаціях та в разі інших інцидентів».</p>
	<p>Плани екстреного медичного реагування (плани надання невідкладної медичної допомоги). <i>Примітка.</i> Для медичних підрозділів та інженерно-лікарських бригад, підпорядкованих підприємству.</p>
<p>Для управління безпекою транспортної діяльності підприємств</p>	<p>План евакуації пасажирів та ТЗ. <i>Примітка.</i> Після ДТП, катастроф, аварійних ситуацій, в умовах НС</p>
	<p>Інструкції для водія та план дій в аварійних ситуаціях, що надаються відправником вантажу. <i>Примітка.</i> Містять опис дій у разі ДТП, аварійних (надзвичайних) ситуацій та аварій під час перевезення небезпечних вантажів автотранспортом.</p>
	<p>План реагування на НС у сфері перевезення небезпечних вантажів залізницею або автомобільним ТЗ. <i>Примітка.</i> Повинні бути на всіх перевантажувальних станціях, інтермодальних транспортних вузлах і в портових терміналах.</p>
	<p>Аварійні картки. <i>Примітка.</i> Розробляються та застосовуються під час перевезення небезпечних вантажів магістральним залізничним транспортом.</p>
<p>Для управління безпекою, пов'язаною з охороною об'єктів та забезпеченням прав і свобод працівників</p>	<p>План дій у НС. <i>Примітка.</i> Час, витрачений на планування дій у НС, дорівнює часу, збереженому під час катастрофи. Ефективне планування дає змогу своєчасно і ефективно надати допомогу в разі криз на кшталт війни.</p>
	<p>Зовнішній план реагування на НС. <i>Примітка.</i> Розробляється для упорядкування та координації дій у разі загрози або виникнення НС .</p>

В умовах воєнного часу знання та практичні навички з домедичної допомоги набувають особливої актуальності й стають критично необхідними, оскільки вони рятують життя. Під час НС, пов'язаної з проведенням бойових дій, можуть реалізовуватися будь-які специфічні небезпеки воєнного часу (див. розділ 1 цього Документа), а частіше за все — різні їхні комбінації.

Також варто враховувати, що під час НС швидше за все служби екстреної медичної допомоги, надзвичайних ситуацій, поліції, комунальні служби будуть перевантажені. Тоді допомогу для порятунку життя і збереження здоров'я працівників повинні надати особи, які навчені й підготовлені завчасно.

Оскільки підприємства можуть опинитись у різних ситуаціях, під час планування необхідно виділяти три фази тактичної домедичної допомоги, а саме:

ФАЗА 1 «ЧЕРВОНА ЗОНА» — ДОПОМОГА ПІД ВОГНЕМ, ДЕ Є ДІЯ ПРЯМОЇ ЗАГРОЗИ.

Тут має діяти швидке ухвалення рішень:

- ▶ використовуючи доступні ресурси, убезпечте місце надання допомоги;
- ▶ перемістіть постраждалу особу в безпечне місце;
- ▶ ніколи не намагайтеся врятувати постраждалу особу, поки місце події не стане безпечним;
- ▶ визначте та контролюйте кровотечу, що загрожує життю;
- ▶ упевніться, що постраждала особа реагує на ваші дії/слова, та заспокойте його/її;
- ▶ можливо, постраждала особа зможе допомогти собі.

ФАЗА 2 «ЖОВТА ЗОНА» — ДОПОМОГА В УКРИТТІ, ДЕ ДІЯ ЗАГРОЗИ НЕПРЯМА.

Надайте домедичну допомогу.

ФАЗА 3 «ЗЕЛЕНА ЗОНА» — ДОПОМОГА В ЗОНІ ЕВАКУАЦІЇ.

Забезпечте догляд під час транспортування до місць надання першої медичної допомоги (де це необхідно, залежно від виду травми).

► **ВАЖЛИВО!**

Найперше потрібно оцінити місце події з погляду власної безпеки.

Порядок надання домедичної допомоги, зокрема у разі поранень різного виду, наведено в *додатку 14 до цього Документа*.

Плани реагування на інциденти також мають містити інформацію щодо дій у разі масового ураження персоналу, а саме: потрібно негайно викликати екстрену медичну службу, службу НС і поліцію та організувати евакуацію (екстрену, планову) потерпілих.

Склад аптечок для надання домедичної допомоги кожен роботодавець визначає самостійно на основі результатів оцінювання додаткових ризиків воєнного часу, консультацій із медичними закладами.

► **ПРИКЛАД СТОВ «Придніпровський край» Дивізіон Агробізнес КЕРНЕЛ**

Сформовано новий перелік препаратів, що увійшов до медичної аптечки — за основу було взято аптечку для військових із додаванням препаратів йоду (після консультацій із відділеннями радіаційного захисту обласних лікарень). Такими аптечками були забезпечені всі екіпажі (по дві особи) під час виконання весняно-польових робіт (до 200 комплектів аптечок).

З огляду на те, що захисні споруди (сховища, споруди подвійного призначення, найпростіші укриття тощо) є засобами колективного захисту та займають три із шести сходинок в ієрархії контролю ризиків під час війни (*див. рис. 2.13*), їх облаштуванню (у разі відсутності), доукомплектуванню та підтриманню в режимі готовності має приділятися окрема увага під час планування оперативного реагування на інциденти.

Усі плани реагування на інциденти повинні регулярно (в умовах воєнного часу — позапланово) тестуватися та перевірятися за допомогою структурованих занять, навчальних тривоги та

Фото 2.12 — Укриття нафтогазового комплексу України

протиаварійних тренувань (навчань) відповідно до вимог наявної системи управління в цій сфері (інтегрованої СУКБ, у разі наявності).

► **ВАЖЛИВО!**

В умовах воєнного часу навчальні тривоги бажано проводити без використання сирен для уникнення зайвої травматизації як самих працівників, так і цивільних людей, що мешкають недалеко від промайданчика.

Під час відпрацювання планів реагування на інциденти необхідно передбачити підготовку як окремих працівників, так і команд, якщо від них вимагається адекватна злагоджена робота в НС.

Для спостерігання за навчаннями можуть запрошуватися незалежні експерти для надання рекомендацій за результатами. Підбиття підсумків слід проводити після кожного навчання або реального використання плану, що надає можливість вчасно переглянути та скоригувати наявний план.

► **ПРИКЛАДИ заходів, спрямованих на підвищення готовності до реагування на НС та інші інциденти в умовах воєнного часу**

АТ «ОТКЕ»:

- частину котелень, насамперед тих, що постачають тепло об'єктам соціальної інфраструктури, товариство забезпечує електрогенераторами, оскільки альтернативні джерела електропостачання конче необхідні на випадок відключення електропостачання;
- робиться запас паливних пелет для котельні, що може працювати і на газу, і на твердому паливі;
- заплановано облаштування на об'єктах товариства підвальних укриттів для працівників на випадок обстрілів, де було б автономне джерело електроенергії, зв'язок, умови для перепочинку, запас води та їжі.

ТОВ «ДТЕК Мережі»:

З огляду на загрозу можливого захоплення окупантами територій, підприємств, бомбардування та ракетних обстрілів:

- переглянуто план локалізації та ліквідації аварій та аварійних ситуацій;
- розроблено реальний план евакуації людей та обладнання;
- розроблено інтегровані плани аварійного реагування із системою виконання небезпечних робіт;
- проведено доукомплектування сховищ.

АТ «Укрзалізниця»:

Організація оповіщення про загрозу або виникнення НС здійснюється відповідно до двох обов'язкових вимог:

- ▶ встановлення в місцях масового перебування людей сигнально-гучномовних пристроїв, електронних інформаційних табло, а також у службових і виробничих приміщеннях — радіотрансляційних точок;
- ▶ заборона вимикання каналів та ліній електрозв'язку, що використовуються системами оповіщення, їх демонтажу без погодження з відповідним місцевим органом виконавчої влади (органом місцевого самоврядування).

Зазначені вимоги виконуються в повному обсязі. Окрім цього, сучасні технічні можливості дають змогу кожному працівнику користуватися мобільними застосунками, які на сьогодні мають найбільшу ефективність, з можливістю врахування локації, що є актуальним для більшості працівників товариства, які мають роз'їзний характер праці. Саме ці можливості рекомендують використовувати працівникам керівники кожної структурної одиниці підрозділів.

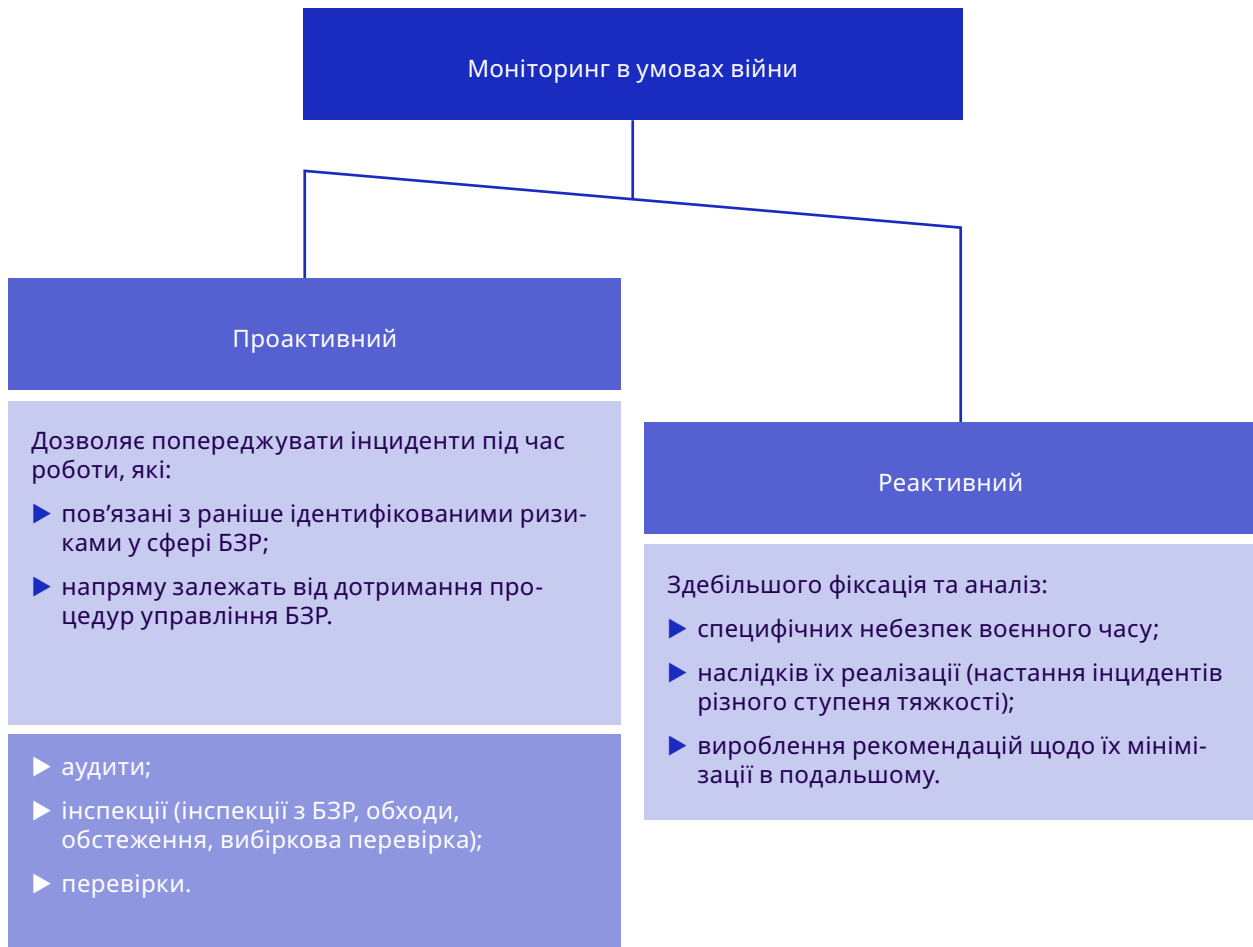
▶ 2.2.7. Контроль ефективності та розвиток системи управління БЗР

Щоб забезпечити максимально можливу в умовах воєнного часу безпеку працівників на робочому місці, потрібна не тільки СУБЗР, що функціонує, але й контроль ефективності її функціонування в таких умовах. Такий контроль, як і сама СУБЗР, має бути гнучким та адаптивним до мінливих умов внутрішнього та зовнішнього контексту підприємства. Тому програми та плани проведення контролю, що були розроблені та виконувались у мирний час, не можуть бути застосовані в повному обсязі під час війни, а мають бути переглянуті та скорочені до необхідного мінімуму.

▶ **ВАЖЛИВО!**

Як правило, найбільш ефективний контроль — це найпростіший контроль із погляду тих цілей, для яких він призначений. Найпростіші методи контролю вимагають менших зусиль і більш економічні. Але найважливіше полягає в тому, що надлишкова складність веде до безладдя, що є синонімом втрати контролю над ситуацією.

В умовах воєнного часу повністю відмовлятися від моніторингу не можна, оскільки саме він забезпечує своєчасність і оперативність надання інформації, яка потрібна для управління. Переважним за таких умов буде реактивний моніторинг, але і проактивний не менш важливий, оскільки роботодавець в умовах тотального скорочення ресурсів не може дозволити собі травматизм на роботі, якому можна було запобігти (див. рис. 2.19).

Рисунок 2.19 — Роль моніторингу в умовах війни

Серед різновидів аудиту СУБЗР найбільш доступним в умовах воєнного часу є внутрішній аудит. Він має проводитися за переглянutoю та спрощеною процедурою (наприклад, щодо строків проведення, вибору критеріїв аудиту, кількості залучених внутрішніх аудиторів), але основні етапи та принципи проведення залишаються незмінними, що дає змогу отримувати адекватні та обґрунтовані висновки, яким довіряють.

Під час вибору критеріїв аудиту (набір, окремі чи сукупність кількох) в умовах воєнного часу потрібно обов'язково враховувати:

- ▶ зміни законодавчих та підзаконних нормативно-правових вимог, їхню актуальність на момент проведення внутрішнього аудиту;
- ▶ процеси СУБЗР, що за результатами переоцінювання ризиків в умовах воєнного часу визначені найбільш вразливими.

▶ ДО ВІДОМА

Основні принципи проведення аудиту:

- ▶ чесність;
- ▶ неупереджене подання результатів;
- ▶ належна професійна ретельність;
- ▶ конфіденційність;
- ▶ незалежність;
- ▶ підхід, заснований на свідченнях;
- ▶ ризик-орієнтований підхід.

У тих випадках, коли на підприємстві функціонує інтегрована система управління, принципи та процеси проведення аудиту є такими самими, як під час проведення комбінованого аудиту (тобто одна підсистема перевіряється повністю, інші — тільки за специфічними процесами). В умовах воєнного часу за основну підсистему в інтегрованій системі управління підприємством варто брати саме СУБЗР.

▶ ВАЖЛИВО!

Якщо у роботодавця в умовах війни є можливість провести зовнішні аудити (другої чи третьої сторони), нею варто скористатись, навіть із певними обмеженнями.

Іншим інструментом моніторингу функціонування СУБЗР, який варто і далі застосовувати в умовах воєнного часу, є обходи, тобто групові інспекції за обов'язкової участі керівників та інженерно-технічного персоналу, який перевіряється. Окремими випадками обходів є поведінковий аудит безпеки (далі — *ПАБ*) та обходи робочих місць менеджментом (далі — *MWA*).

Ці інструменти варто застосовувати в умовах воєнного часу не тільки для виявлення конкретних небезпек у сфері БЗР, але й із погляду:

- ▶ зміцнення комунікації та зворотного зв'язку між керівниками вищого рангу та працівниками на основі довіри;
- ▶ психосоціальної підтримки, оскільки сталість процесів системи управління та особиста участь у них вищого керівництва викликає відчуття стабільності та балансу в підлеглих, особливо в умовах абсолютної невизначеності;
- ▶ демонстрації на власному прикладі, що питання БЗР залишаються пріоритетними навіть у таких кризових ситуаціях.

Таблиця 2.4 — Характеристика ПАБ та MWA⁷¹

	ПАБ	MWA
Основний принцип	Не шукаємо винного, а хочемо впевнитись у безпечному здійсненні технологічних операцій.	
Особливості проведення	75 % часу витрачається на спостереження за роботою працівника	80 % часу витрачається на вислуховування працівника.
Основні категорії, на які звертається увага під час проведення	<ul style="list-style-type: none"> ▶ Реакція на появу групової інспекції/спостереження за ними. ▶ Пози та положення працівників під час виконання робіт. ▶ Спецодяг та ЗІЗ. ▶ Інструменти та обладнання. ▶ Стандарти (правила, процедури, інструкції). ▶ Порядок на робочому місці. 	
Обов'язкова умова	Небезпечна дія працівника має бути зупинена і скоригована на місці. Притягнення до відповідальності тільки за систематичність небезпечних дій (понад один раз).	

Отже, за мінімальних витрат ресурсів роботодавець отримує зріз правдивої інформації про фактичний стан господарської діяльності підприємства, функціонування СУБЗР або інтегрованої системи управління (зокрема в умовах воєнного часу), компетентність та обізнаність працівників, що дає змогу аналізувати та ухвалювати відповідні управлінські рішення для подальшого функціонування та розвитку системи.

На особливо небезпечних виробництвах (виробництво атомної енергетики, нафтодобувні та нафтопереробні виробництва, транспортування вибухонебезпечних речовин та ОР тощо) життєво необхідним є дотримання за будь-яких умов встановленої на підприємстві процедури триступеневого оперативного контролю, який є яскравим прикладом організації контролю за «каскадним» принципом. Третій ступінь такого контролю є за своєю суттю контролем та аналізом ефективності СУБЗР із боку вищого керівництва.

⁷¹ Таблицю складено за матеріалами вебінарів «Management Walk around (MWA): Обходи робочих місць менеджментом» (досвід ТОВ «Експерт Петролеум Україна») та «Поведінкові аудиту» (досвід ТОВ «Експерт Петролеум Україна») та ПАТ «Укрнафта»).

▶ **ПРИКЛАД організації контролю та аналізу ефективності СУБЗР за «каскадним» принципом**

На всіх АЕС ДП «НАЕК «Енергоатом» триступеневий контроль у системі управління охороною праці є основною формою контролю керівництва та профспілкового комітету АЕС за станом умов та безпеки праці на робочих місцях, а також дотримання всіма посадовими особами та працівниками вимог законодавчих та інших нормативно-правових актів з охорони праці.

Триступеневий контроль за станом охорони праці (БЗР) проводиться:

- ▶ на першому ступені — на ділянці цеху, зміні або в бригаді;
- ▶ на другому ступені — у структурному підрозділі АЕС;
- ▶ на третьому ступені — на АЕС загалом.

До складу комісії входять: головний інженер, головний інспектор, голова профкому, керівники підрозділів або їхні заступники, інженери з охорони праці підрозділів.

▶ **3. Базові рекомендації щодо подальшої адаптації сфери БЗР до нових реалій функціонування українських підприємств**

Основні специфічні небезпеки, з якими держава стикнулася в повному обсязі, починаючи з лютого 2022 року, були сформульовані та перелічені в нормативно-правових актах⁷². Та чи оцінені завчасно пов'язані з ними ризики?

Зараз є очевидним, що після закінчення війни, формуючи сферу БЗР майбутнього, ми вже не можемо не враховувати специфічні небезпеки, характерні для воєнного часу. Будівлі (зокрема нежитлові виробничого призначення) тепер мають реконструюватися та відбудовуватися з обов'язковим облаштуванням сховищ/укриттів.

▶ **ДО ВІДОМА**

В Ізраїлі в житловому секторі найбільш поширеними є МАМАД (захищений простір у квартирі з масивними, зазвичай 30 см, залізобетонними стінами, потовщеними перекриттями, металевими герметичними дверима, що витримують вибухову хвилю, віконницями з двосантиметрового листа сталі та фільтром повітря для хімзахисту), МАМАК (захищений простір на поверсі з такими самими характеристиками) або укриття в житловому будинку (на підвальному або цокольному поверсі, спуск до якого здійснюється по внутрішній зміцненій сходовій клітині будинку). Використовуються для цілей укриття населення й інші споруди подвійного призначення, зокрема станції метрополітену, підземні паркінги, інші заглиблені споруди та споруди з масовим перебуванням людей⁷³.

Мінне забруднення всіх територій ще довго лишатиметься проблемою як на державному рівні, так і на локальному, що **потребує чіткої взаємодії** між усіма учасниками процесу розмінування.

▶ **ДО ВІДОМА**

За словами речниці Міністерства внутрішніх справ України, після завершення всіх бойових дій в Україні для первинного розмінування 270 тисяч квадратних кілометрів території (а це майже половина всієї території країни) потрібен один рік, для повного — 10 років. І це в активній співпраці з міжнародними та неурядовими організаціями.

⁷² <https://r2p.org.ua/vid-znannya-pro-ryzyky-do-stalogo-vidnovlennya/>

⁷³ http://firesafety.at.ua/Visnyk_new/N2_2017/7_evdin.pdf, <https://birdinflight.com/uk/architectura-uk/20220411-mamad.html>

Особливої уваги потребує волонтерська діяльність, оскільки велика кількість людей з початком збройного повномасштабного вторгнення в Україну долучилась до цієї сфери. З одного боку, це абсолютно добровільне бажання людей бути корисними, без документального оформлення, з іншого боку — в таких масштабах волонтерський рух набуває форм неприбуткових громадських організацій, а їх учасникам-волонтерам має гарантуватись безпека та здоров'я.

Водночас, накопичений волонтерами практичний досвід може стати в нагоді для підготовки (підвищення кваліфікації) працівників, які надають соціальні послуги⁷⁴ та залучаються як державою, так і гуманітарними організаціями для надання допомоги постраждалим та внутрішньо переміщеним особам.

У суспільства, особливо професійних спільнот безпекової сфери, з'явилась гостра **потреба в отриманні нових знань та навичок**, які б дозволили їм бути максимально ефективними у нових реаліях. На сьогодні переважна більшість рекомендацій (зокрема і в цьому Документі) підготовлена з урахуванням ризик-орієнтовного підходу до організації системи управління БЗР, впровадження якого на підприємстві потребує наявності фахівців, які мають спеціальні знання та навички і пройшли відповідну підготовку. Наразі велика кількість підприємств немає таких фахівців. Саме цим пояснюється величезний попит на різні навчальні курси, спеціалізовані семінари та конференції у сфері БЗР, екологічної та пожежної безпеки, цивільного захисту та психології, переважно дистанційного, але інтерактивного формату.

► ДО ВІДОМА

До серії семінарів з психосоціальної підтримки на робочих місцях, які були організовані Проектом МОП за фінансування ЄС «На шляху до безпечної, здорової та задекларованої праці в Україні» (далі — *Проект МОП*), долучилось щонайменше 400 учасників з усієї України⁷⁵.

На Технічні вебінари для України «Компетенції з безпеки і здоров'я на роботі. Базовий курс» (7 вебінарів), що були організовані редакцією журналу «Охорона праці» та Європейським співтовариством з охорони праці (ESOSH) за підтримки Проекту МОП, лише за першу добу зареєструвалось близько 500 учасників.

⁷⁴ Фахівці та професіонали (соціальні працівники, фахівці із соціальної роботи, соціальні менеджери та інші) та соціальні робітники (ст. 13 Закону України «Про соціальні послуги»).

⁷⁵ За інформацією [https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-budapest/documents/genericdocument/wcms_850719.pdf та https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-budapest/documents/genericdocument/wcms_865549.pdf]

Разом з тим робота з навчання повинна бути системною і сталою. Для цього важливо зробити огляд уже наявних ресурсів (державні і приватні навчальні заклади, тренінгові центри, наявні у них програми, спеціалізація, обласний/національний рівень і т.д.), проаналізувати і систематизувати потреби. За результатами такого огляду корисним буде запропонувати стратегію удосконалення комплексної системи навчання і підготовки з БЗР та втілити її на практиці.

Процес повоєнної відбудови країни безумовно має очолити держава, зважаючи на набутий тяжкий досвід та забезпечуючи належну координацію. Водночас в основу відбудови країни варто покласти принцип, що закладений у Сендайській Рамковій Програмі зниження ризиків лих — **«відбудувати краще, ніж було»**. Саме такий принцип найбільш повно відображає ідею сталого розвитку та ризик-орієнтованого підходу в процесі відбудови.

У сфері БЗР перехід до нової доктрини управління — застосування ризик-орієнтованого підходу у всіх аспектах управління БЗР — був закладений ще у 2018 році зі схваленням Концепції реформування системи управління охороною праці в Україні, проте новий поштовх отримав завдяки наданню 23.06.2022 Україні офіційного статусу кандидата на членство в ЄС. Це відкриває для держави більше можливостей, аби пришвидшити роботу з інтеграції до ЄС відповідно до Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Ризик-орієнтований підхід був актуальним у мирний час, показує свою дієвість у часи війни і залишатиметься релевантним і для повоєнного часу. Тому важливо вже зараз запроваджувати відповідні правові рамки на основі стандартів МОП і ЄС.

Водночас умови воєнного часу накладають свій відбиток на весь цей процес. Під час воєнного стану дуже складно (майже неможливо) проводити системні реформи через неможливість повною мірою забезпечити суспільне обговорення комплексних змін. Але з огляду на те, що державне регулювання у сфері БЗР зазнає значних оперативних змін, а суб'єкти господарювання (зокрема релоковані підприємства) відновлюють свою господарську діяльність у складних умовах воєнного часу (дуже часто на нових локаціях), це створює можливості для «перезапуску» СУБЗР як на державному, так і на локальному рівнях із дотриманням принципу «відбудувати краще, ніж було». Тим паче, що досвід функціонування підприємств в умовах війни свідчить про **дієвість саме ризикоорієнтованого підходу до управління БЗР**, а не традиційного адміністративно-командного.

Отже, для повоєнного часу інформація та рекомендації, викладені у цьому Документі, також лишатимуться актуальними.

В умовах воєнного часу проявилися прогалини, а іноді надмірності чинного законодавства з БЗР, що є такими й у мирний час, наприклад:

- ▶ занадта бюрократизація деяких процесів СУБЗР;
- ▶ гостра потреба в цифровізації процедур;
- ▶ неспроможність чинного законодавства оперативно адаптуватись під національну безпекову ситуацію та потреби суспільства через свою зарегульованість;
- ▶ наявність правових колізій через недостатню взаємодію між авторами (ініціаторами) законодавчих ініціатив;
- ▶ відсутність вільного доступу до нормативних документів (зокрема нормативно-технічних), чинних в Україні (з цим пов'язані проблеми підвищення обізнаності та компетентності працівників, а також якості їхньої роботи);
- ▶ відсутність ризикоорієнтованого підходу, закріпленого на державному рівні;
- ▶ неврегульованість питань управління психосоціальними та психофізіологічними ризиками на виробництві.

Окремим питанням залишається класифікація та розслідування НВ на роботі, спричиненого воєнними (бойовими) діями, як виробничого. Наскільки це доцільно? І чи має сума відшкодування потерпілому чи його близьким (у разі його смерті) залежати від розміру його заробітної плати?

В умовах кризи, спричиненої повномасштабним вторгненням в Україну, також гостро постало питання взаємодії національних систем управління різними напрямками безпеки (БЗР, пожежна та екологічна безпеки, цивільний захист, сил супротиву), а також низької результативності окремих систем управління безпекою на рівні підприємства. Незважаючи на поширеність думки, що під час війни підтримка функціонування СУБЗР не на часі, практичний досвід підприємств свідчить про зворотне: якщо СУБЗР (СУКБ, у разі її впровадження на підприємстві) у мирний час результативно функціонувала, то й під час війни вона продовжить функціонувати, навіть в умовах обмежених ресурсів. Разом з тим, ця стабільність стає своєрідною психологічною підтримкою для працівників, і «коло замикається» — підприємство працює. Якщо

ж СУБЗР на підприємстві була формальною, підтримка «красивої картинки» відтягує на себе і так обмежені ресурси, що не дає жодного позитивного результату, а тільки нарікання працівників. Та кризова ситуація, якою є війна, несе не тільки збитки, вона дає можливість побудувати реально працюючий механізм. Таким чином, **перебудова, підтримка функціонування та постійне вдосконалення СУБЗР** на локальному рівні, особливо в умовах воєнного часу, є життєвою необхідністю для підприємств, які хочуть «вижити і жити», а не зайвим тягарем.

Своєю чергою, **ефективна національна політика й нормативна база у сфері БЗР**, побудовані в умовах воєнного часу, сприятимуть стійкості СУБЗР (інтегрованої СУКБ) та її готовності до більш дієвого реагування на кризи майбутнього, зміцнюючи її потенціал в частині забезпечення відновлення або безперервності господарської діяльності й гарантуючи максимально можливі безпеку та здоров'я працівників.

▶ Довідкові матеріали

▶ Додаток 1. Глосарій

У Документі терміни вживаються в такому значенні:

Терміни	Визначення
<p>Аналіз безпеки виконання робіт (АБВР), також відомий як аналіз безпеки робіт (АБР/JSA (job safety analysis)) або аналіз небезпек робіт (АНР/ЈНА (job hazard analysis))</p>	<p>Методика, яка використовується для вивчення всіх аспектів конкретного робочого завдання для виявлення небезпек до того, як вони спричинять нещасні випадки.</p> <p><i>Примітка 1 до визначення:</i> згідно з OSHA, АБВР має зосередитися на відносинах між працівником, завданням, інструментами та робочим середовищем. Після виявлення небезпек роботодавці повинні вжити заходів для їх усунення або зниження до прийняттого рівня ризику.</p> <p><i>Примітка 2 до визначення:</i> метою проведення АБВР є аналіз можливості безпечного виконання або продовження робіт та вжиття необхідних заходів щодо захисту людей, довілля та матеріальних цінностей.</p>
<p>Безпека, пов'язана з охороною об'єктів та забезпеченням прав і свобод (security)</p>	<p>Стан відсутності небезпеки або загрози після вжиття відповідних заходів, або якщо процедури дотримуються [ISO 22300].</p> <p><i>Примітка 1 до визначення:</i> джерело [ISO 18788] визначає безпеку, пов'язану з охороною об'єктів та забезпеченням прав і свобод, як умови захисту від небезпек, загроз, ризиків або втрати.</p> <p><i>Примітка 2 до визначення:</i> у загальному сенсі «безпека, пов'язана з охороною об'єктів та забезпеченням прав і свобод» є поняттям, подібним до безпеки (safety). Різниця між ними полягає в додатковому наголосі на захисті від небезпек, які походять ззовні.</p>
<p>Добробут; добробут на роботі (well-being; well-being at work)</p>	<p>Задоволення фізичних, розумових, соціальних і когнітивних потреб та очікувань працівника, пов'язаних із його роботою [ISO 45003; ISO/PAS 45005].</p> <p><i>Примітка 1 до визначення:</i> добробут також може сприяти якості життя поза роботою.</p> <p><i>Примітка 2 до визначення:</i> добробут належить до всіх аспектів трудового життя, включно з організацією роботи, соціальними чинниками на роботі, робочим середовищем, обладнанням та небезпечними завданнями.</p>

Терміни	Визначення
<p>Боєприпаси, що не вибухнули (unexploded ordnance, UXO)</p>	<p>Вибухонебезпечні боєприпаси, в які вставлено запальник, детонатор, які поставлено на звід або в інший спосіб підготовлено до використання й використано в збройному конфлікті. Вони могли бути вистріляні, скинуті, запущені або випущені й повинні були вибухнути, але не вибухнули [Протокол V про вибухонебезпечні предмети — наслідки війни].</p>
<p>Вибух розширюваної пари закипаючої рідини (Boiling Liquid Expanding Vapor Explosion; BLEVE)</p>	<p>Явище, яке виникає в разі розриву посудини, що містить рідину під тиском, який значно перевищує її (атмосферну) температуру кипіння, у результаті чого виникає вибухове вивільнення вмісту [ISO 16732:3].</p> <p><i>Примітка 1 до визначення:</i> раптовий викид вмісту посудини, що містить рідину під тиском і легкозаймисті речовини, часто супроводжується «вогняною кулею».</p> <p><i>Примітка 2 до визначення:</i> ця небезпека не поширюється на атмосферні резервуари зрідженого природного газу, але поширюється на форми зберігання вуглеводнів під тиском [ISO/TS 16901].</p>
<p>Вибухонебезпечні боєприпаси (explosive ordnance)</p>	<p>Звичайні боєприпаси, що містять вибухові речовини, за винятком мін, мін-пасток та інших пристроїв [Протокол V про вибухонебезпечні предмети — наслідки війни].</p>
<p>Внутрішньо переміщена особа (internally displaced person)</p>	<p>Громадянин України, іноземець або особа без громадянства, що перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання в результаті або для уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [Ст. 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб»].</p>
<p>Жертви касетних боєприпасів (Cluster munition victims)</p>	<p>Усі особи, які були вбиті або отримали тілесні ушкодження або психічні травми, зазнали економічних втрат, соціальної маргіналізації або були суттєво обмежені в реалізації своїх прав унаслідок застосування касетних боєприпасів. Вони включають тих осіб, які безпосередньо були вражені касетними боєприпасами, а також їхні сім'ї та громади, які постраждали [Convention on Cluster Munitions].</p>

Терміни	Визначення
Залишені вибухонебезпечні боєприпаси (abandoned explosive ordnance; AXO)	<p>Вибухонебезпечні боєприпаси, які не були використані під час збройного конфлікту, які були забуті чи залишені стороною в збройному конфлікті та які більше не перебувають під контролем сторони, що забула чи залишила їх [Протокол V про вибухонебезпечні предмети — наслідки війни].</p> <p><i>Примітка до визначення:</i> у залишені вибухонебезпечні боєприпаси можуть бути чи не бути вставлені запальники чи детонатори, вони можуть бути чи не бути поставлені на звід або в інший спосіб можуть бути чи не бути підготовлені до використання.</p>
Ідентифікатор вибухонебезпечних предметів	<p>Навчена особа, яка може провести попередню візуальну ідентифікацію вибухонебезпечних предметів для забезпечення безпеки населення, що перебуває в районах проведення активних бойових дій та піддаються обстрілам, мінуванню та бомбардуванню.</p>
Касетний боєприпас (Cluster Munition)	<p>Звичайний боєприпас, який призначений для розкидання або вивільнення розривних суббоєприпасів, кожен із яких важить менше ніж 20 кг, і включає ці розривні суббоєприпаси [Convention on Cluster Munitions].</p>
Комплексна безпека (health, safety, environment, security; HSES)	<p>Стан захищеності прав та інтересів внутрішніх і зовнішніх зацікавлених сторін організації від зовнішніх та внутрішніх природних та антропогенних негативних впливів. Цей стан захищеності повинен підтримуватися як у процесі її штатної виробничо-господарської діяльності, так і в разі позаштатних ситуацій).</p> <p><i>Примітка до визначення:</i> до складових системи управління комплексною безпекою зазвичай входять підсистеми управління БЗР, пожежною, екологічною безпекою, охороною об'єктів та безпекою транспортної діяльності.</p>
Інцидент (incident)	<p>Подія, що спричиняє руйнування, втрати, надзвичайну ситуацію чи кризу або ж може призвести до них [ISO 22300].</p> <p><i>Примітка 1 до визначення:</i> відповідно до джерела [ISO 45001] інцидент розглядається також як подія(-і), що виникає у зв'язку чи в процесі роботи, яка може призвести або призвела до травми і шкоди для здоров'я.</p> <p><i>Примітка 2 до визначення:</i> на інцидент, під час якого сталися травма та погіршення стану здоров'я, посилаються іноді як на «нещасний випадок».</p> <p><i>Примітка 3 до визначення:</i> на інцидент, який не призвів до травми та погіршення стану здоров'я, але який потенційно міг призвести до цього, можуть посилатися як на «подію, яка мало не стала інцидентом», «подію, яка стала інцидентом, але не спричинила втрати здоров'я й життя працівників» та «небезпечну ситуацію, яка може призвести до інциденту».</p> <p><i>Примітка 4 до визначення:</i> попри те, що з інцидентом можуть бути пов'язані одна чи кілька невідповідностей, інцидент може також виникнути навіть тоді, якщо невідповідності немає.</p>

Терміни	Визначення
Ізолювальні ЗІЗОД із примусовою подачею повітря (supplied breathable gas RPD)	ЗІЗОД, який забезпечує користувача придатним для дихання газом із джерела, незалежного від навколишньої атмосфери, яке переноситься окремо або подається стаціонарним джерелом [ISO 16972:2020].
Матриця наслідків/ймовірності (The consequence/likelihood matrix)	<p>Спосіб відображення ризиків відповідно до їхніх наслідків та ймовірності та поєднання цих характеристик для відображення рейтингу значущості ризику [IEC 31010].</p> <p><i>Примітка до визначення:</i> для осей матриці визначають індивідуальні шкали наслідків і ймовірності. Шкала може мати будь-яку кількість балів — найбільш поширені три-, чотири- або п'яти-бальні шкали — і можуть бути якісними, напівкількісними або кількісними.</p> <p><i>Примітка 2 до визначення:</i> цей метод оцінювання ризиків також називають «матрицею ризиків» або «тепловою картою».</p>
Міна (mine)	Боєприпас, що встановлюється під землею, на землі чи поблизу землі або іншої поверхні й призначений для вибуху, спричиненого присутністю, близькістю чи контактом людини або транспортним засобом [Протокол II про вибухонебезпечні предмети — наслідки війни].
Надзвичайна ситуація (НС) (emergency)	Раптовий, терміновий, зазвичай неочікуваний випадок або подія, що вимагає негайних дій [ISO 22300].
Об'єкти критичної інфраструктури (objects of critical infrastructure)	Об'єкти інфраструктури, системи, їхні частини та їхня сукупність, які є важливими для економіки, національної безпеки та оборони, порушення функціонування яких може завдати шкоди життєво важливим національним інтересам.
Об'єкт підвищеної небезпеки (object of increased danger)	<p>Цілісна територія під контролем роботодавця чи його представника, де небезпечні речовини присутні в одній або декількох установках, включно з загальною чи суміжною інфраструктурою або діяльністю [Директива Севезо 2012/18/ЄС].</p> <p><i>Примітка до визначення:</i> об'єкти підвищеної безпеки можуть бути об'єктами нижчого чи вищого рівня (класу) небезпеки.</p>

Терміни	Визначення
<p>Опікова травма першого ступеня (first-degree burn injury);</p> <p>опік першого ступеня (first-degree burn)</p>	<p>Опікові пошкодження, коли пошкоджена тільки поверхня епідермісу [ISO 13506-2].</p> <p><i>Примітка до визначення:</i> шкіра червоніє, але не прогорає наскрізь, пухирі не утворюються. Опікова травма першого ступеня оборотна.</p>
<p>Опікова травма другого ступеня (second-degree burn injury)</p> <p>опік другого ступеня (second-degree burn)</p>	<p>Опікові пошкодження, коли обпалюються епідерміс і дерма різного ступеня, але вся товщина дерми зазвичай не руйнується й підшкірний шар не травмується [ISO 13506-2].</p> <p><i>Примітка 1 до визначення:</i> опік другого ступеня є більш серйозним, ніж опік першого ступеня, що призводить до повного некрозу (загибелі живих клітин) шару епідермісу, що зазвичай супроводжується пухирем, але є оборотним, особливо якщо уражена ділянка невелика.</p> <p><i>Примітка 2 до визначення:</i> наявна часткова товщина опіку.</p>
<p>Опікова травма третього ступеня (third-degree burn injury);</p> <p>опік третього ступеня (third-degree burn)</p>	<p>Опікові пошкодження, які поширюються через дерму у підшкірну клітковину або за її межі [ISO 13506-2].</p> <p><i>Примітка 1 до визначення:</i> опіки третього ступеня не є оборотними.</p> <p><i>Примітка 2 до визначення:</i> наявне вигорання на всю товщину.</p>
<p>Осередок біологічного ураження</p>	<p>Територія, на якій унаслідок застосування противником біологічної зброї наступили масові ураження людей, сільськогосподарських тварин і рослин. Він може виникати як у зоні зараження, так і внаслідок розповсюдження інфекційних захворювань за межами зони зараження.</p>
<p>Паспорт безпеки хімічної продукції; паспорт безпеки речовини (safety data sheet; SDS)</p>	<p>Документ, який містить інформацію про властивості небезпечних хімічних речовин, як вони впливають на здоров'я та безпеку на робочому місці та як поводитися з небезпечними хімічними речовинами на робочому місці [ISO/IEC Guide 14].</p> <p><i>Примітка до визначення:</i> паспорт безпеки повинен надавати користувачам можливість вживати необхідних заходів щодо захисту здоров'я, безпеки людей на робочому місці та захисту навколишнього середовища. Автор паспорта безпеки повинен враховувати, що документ повинен інформувати свою аудиторію про небезпеку речовини або суміші та надавати інформацію про безпечне зберігання, поводження та утилізацію речовини або суміші [Регламент ЄС 2019/1020].</p>

Терміни	Визначення
Перша психологічна допомога (psychological first aid)	<p>Тимчасове підтримувальне втручання, яке можна порівняти з концепцією фізичної першої допомоги [ISO 22300].</p> <p><i>Примітка до визначення:</i> її цілі включають стабілізацію кризової ситуації, зменшення емоційного дистресу, надання порад щодо самообслуговування та психологічної освіти, виявлення людей, яким може знадобитися професійна допомога, та направлення їх за потреби за подальшою допомогою.</p>
План реагування (response plan)	<p>Документований збірник процедур та інформації, яка розроблена, зібрана та підтримується в готовності для використання в інциденті [ISO 22300].</p>
Пневмокониоз (pneumoconiosis)	<p>Хронічне захворювання легенів, яке виникає внаслідок тривалого вдихання та відкладання в легенях пилу та характеризується розвитком дифузного фіброзу. Примітка до визначення: сьогодні використовується більш уточнене формулювання цієї хвороби, а саме: це хронічний дифузний пневмоніт, унаслідок вдихання виробничого пилу, з розвитком фіброзу легенів.</p>
Пристосовність, або стале функціонування (resilience)	<p>Адаптаційна здатність організації в складному й мінливому середовищі [ISO 37100, ISO 22300].</p> <p><i>Примітка 1 до визначення:</i> міжурядова група експертів із питань зміни клімату (МГЕЗК) визначає пристосовність як «здатність системи та її складників передбачати, поглинати, пристосовуватись або відновлюватися від наслідків небезпечної події своєчасно й ефективно, зокрема шляхом забезпечення збереження, відновлення або вдосконалення її основних структур і функцій».</p> <p><i>Примітка 2 до визначення:</i> пристосовність — це здатність організації протистояти впливу події або здатність повернутися до прийнятного рівня продуктивності протягом прийнятного періоду часу після впливу події.</p> <p><i>Примітка 3 до визначення:</i> пристосовність — це здатність системи підтримувати свої функції та структуру в умовах внутрішніх і зовнішніх змін та підлаштовуватись, коли це потрібно.</p>

Терміни	Визначення
<p>Психологічний критичний інцидент (psychological critical incident)</p>	<p>Подія або серія подій, які можуть спричинити значний емоційний або фізичний дистрес, психологічні порушення або порушення звичайного функціонування людей [ISO 22300].</p> <p><i>Примітка до визначення:</i> спеціалісти з психічного здоров'я, які працюють у цій сфері, зазвичай називають «травматичну подію» психологічним критичним інцидентом. Термін «психологічний критичний інцидент» є кращим, оскільки він має на увазі інцидент, який може травмувати або не травмувати учасника. Хоча в психіатричному та науковому світі є кілька визначень травматичної події, «психологічний критичний інцидент» дає більш реальне визначення.</p>
<p>Психосоціальний ризик (psychosocial risk)</p>	<p>Поєднання ймовірності виникнення пов'язаних із роботою впливів небезпек психосоціального характеру та тяжкості травм і погіршення здоров'я, які можуть бути спричинені цими небезпеками [ISO 45003].</p> <p><i>Примітка 1 до визначення:</i> небезпеки психосоціального характеру включають аспекти організації праці, соціальні чинники на роботі, робоче середовище, обладнання та небезпечні завдання.</p> <p><i>Примітка 2 до визначення:</i> психосоціальні ризики визначаються МОП із погляду їх взаємодії між змістом роботи, організацією роботи й управлінням та іншими екологічними та організаційними умовами, з одного боку, і компетенцією та потребами працівників, з іншого. Ці взаємодії можуть виявитися небезпечними для здоров'я працівників через їхнє сприйняття та досвід. Простішим визначенням є те, що психосоціальні ризики — це ті аспекти проектування, організації та управління роботою, разом із їхнім соціальним та екологічним контекстом, які можуть завдати психологічної, соціальної чи фізичної шкоди. Психосоціальний ризик на роботі означає ймовірність того, що певні аспекти планування, організації та управління роботою, разом із їхнім соціальним та екологічним контекстом, можуть призвести до негативних фізичних, психологічних і соціальних наслідків [Guide for assessing... prevention of psychosocial risks].</p>
<p>Ризик (risk)</p>	<p>Вплив невизначеності на цілі [ISO 31073].</p> <p><i>Примітка 1 до визначення:</i> вплив — це відхилення від очікуваного. Він може бути позитивним, негативним або і тим, і іншим, та може бути спрямований, створювати або призводити до можливостей і загроз.</p> <p><i>Примітка 2 до визначення:</i> цілі можуть мати різні аспекти та категорії і можуть застосовуватися на різних рівнях.</p> <p><i>Примітка 3 до визначення:</i> ризик зазвичай виражається в термінах джерел ризику, потенційних подій, їхніх наслідків та їхньої ймовірності.</p>

Терміни	Визначення
Ризики та можливості (risks and opportunities)	Потенційні несприятливі наслідки (загрози) та потенційні сприятливі наслідки (можливості) [ISO 14001].
Управління ризиками подорожей (travel risk management; TRM)	Скоординована діяльність щодо керівництва та контролю організації стосовно ризику подорожей [ISO 31030].
Соціальний діалог (social dialogue)	Процес визначення та зближення позицій, досягнення спільних домовленостей та ухвалення узгоджених рішень сторонами соціального діалогу, які представляють інтереси працівників, роботодавців та органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування, з питань формування та реалізації державної соціальної та економічної політики, регулювання трудових, соціальних, економічних відносин [Закон України «Про соціальний діалог»].
Управління (поводження з) твердими побутовими відходами (solid waste management)	Процес поведження з органічними та неорганічними твердими побутовими відходами та їх утилізації [The Sphere Handbook].
Уразливість (vulnerability)	Внутрішньо притаманні властивості чогось, які зумовлюють чутливість до джерела ризику, що може спричинити подію з наслідком [ISO 22300, ISO 31073].
Хімічно небезпечний об'єкт	Об'єкт, на якому можуть використовуватися або виготовляються, переробляються, зберігаються чи транспортуються небезпечні речовини, біологічні препарати, а також інші об'єкти, що за певних обставин можуть створити реальну загрозу виникнення аварії.
Цивільний захист (civil protection)	Вжиті заходи та впроваджені системи для збереження життя і здоров'я громадян, їхнього майна та навколишнього середовища від небажаних подій [ISO 22300]. <i>Примітка до визначення:</i> небажані події можуть включати аварії, надзвичайні ситуації та катастрофи.

► Додаток 2. Рекомендації щодо виконання робіт у місцях можливого мінування територій та наявності боєприпасів, що не вибухнули (UXOs)

► 2.1. ЗАСТОСУВАННЯ ЗНАКІВ, МАРКЕРІВ ТА ІНШИХ СИСТЕМ ПОЗНАЧЕННЯ, ОЗНАКИ, ЩО ВКАЗУЮТЬ НА ЗАМІНОВАНУ ЗОНУ АБО ЗОНУ МОЖЛИВОЇ НАЯВНОСТІ UXO

► 2.1.1. Залежно від строку використання системи позначення небезпечного району поділяються на постійні і тимчасові.

Постійні системи позначення виготовляються згідно з кліматичним виконанням, що відповідає чинним стандартам, мають необмежений строк використання й потребують обслуговування, тимчасові — встановлюються та використовуються певний проміжок часу під час підготовки до проведення операцій з очищення території від вибухонебезпечних предметів для позначення небезпечного району. Зразки систем позначення наведено нижче.

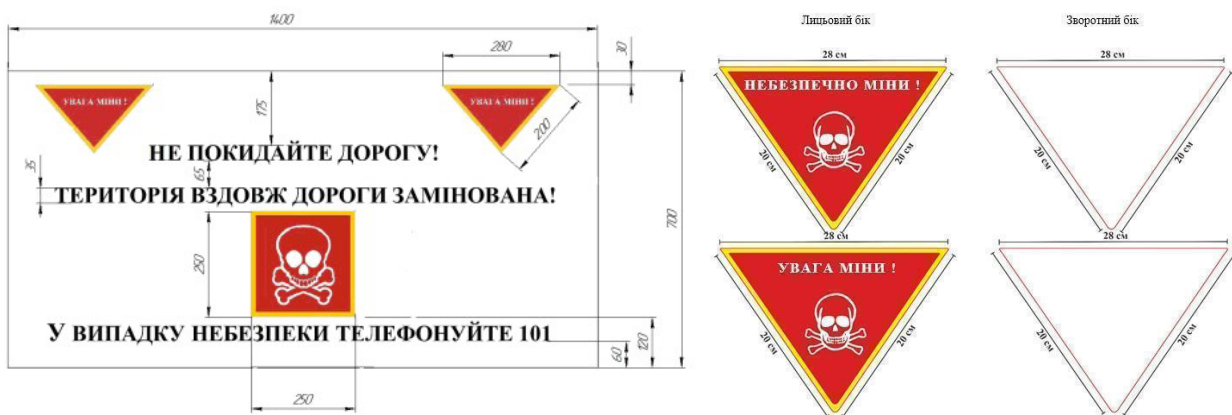

Рисунок 1 — Зразок та опис попереджувальних знаків, інформаційного щита

У разі неможливості встановлення постійної або тимчасової системи позначення з підручних та інших матеріалів створюються та встановлюються саморобні системи позначення небезпечного району, які повинні в максимально короткий строк бути замінені на постійні або тимчасові.

Попереджувальні знаки в небезпечному районі повинні бути помітними, чіткими, довговічними, стійкими до впливу погодних умов, чітко вказувати на небезпечний район, а також зрозумілими для населення певної громади, територія якої уражена мінами та вибухонебезпечними предметами — наслідками війни.

Водночас під час встановлення тимчасових або постійних систем позначення небезпечного району заборонено використовувати залишки боєприпасів, ящики для них або інші матеріали, що могли б містити вибухові речовини, а також ті, що зняті з озброєння.

Навмисне пошкодження або руйнування елементів системи позначення небезпечного району чи їх використання не за призначенням забороняється.

▶ 2.1.2. Найбільш імовірні місця забруднення UXO або AXO, яких краще уникати:

- ▶ колишні військові позиції та оборонні укріплення, залишки військової техніки;
- ▶ райони військових баз, комплексів та об'єктів;
- ▶ контрольні дорожні пункти (блок-пости, особливо їхні узбіччя та прилеглі території);
- ▶ місця переправ через водні перешкоди;
- ▶ вузькі місця, де неможливо обійти або об'їхати перешкоду;
- ▶ ґрунтові дороги та узбіччя доріг із твердим покриттям;
- ▶ необроблені ділянки землі;
- ▶ будинки та споруди, покинуті місцевими жителями.
- ▶ залишені цивільні об'єкти, ґрунтові дороги та колії, що не використовуються, узбіччя доріг та прилеглих територій.

Джерелами інформації щодо таких місць можуть бути:

- ▶ місцева влада, відповідні служби цивільного захисту;
- ▶ агентства ООН із розмінування;
- ▶ неурядові організації протимінної діяльності;
- ▶ приватні компанії з розмінування.

Також завжди потрібно оперативно перевіряти інформацію, яка може змінюватися, наприклад, у зв'язку зі зміною погодних умов (у період таїння снігу можуть бути виявлені додаткові UXO або AXO) тощо.

Вказувати на наявність UXO або AXO можуть:

- ▶ локально розташована маса металу;
- ▶ порушення поверхні ґрунту, дорожнього покриття, стін будівлі;
- ▶ порушення кольору рослинності або снігового покриву тощо;
- ▶ тепловий контраст між місцем установки предмета й навколишнім фоном.

Ознаки, що дають змогу виявити вибуховий пристрій:

- ▶ предмети виглядають незнайомими або незвичними для цих обставин чи території;
  - ▶ наявність у знайдених предметах, механізмах антени або приєднаних до них дротів;
  - ▶ звуки, що лунають від предмета (цокання годинника, звукові/світлові сигнали через певний проміжок часу), миготіння індикаторної лампочки;
  - ▶ наявність джерел живлення на механізмі або поряд із ним (батареї, акумулятори тощо);
  - ▶ наявність розтяжки дротів або дротів, що тягнуться від механізму на велику відстань;
  - ▶ специфічний запах.
- ▶ **2.1.3. Візьміть до уваги, що практично всі вибухові речовини є отруйними, чутливими до механічних дій і нагрівання.**

Поводження з ними вимагає максимальної обережності, бо в результаті впливу на вибуховий пристрій спрацьовують натяжні, переривчасті, розвантажувальні, вібраційні та інші елементи, що запускають детонатори в дію. У вибуховому пристрої можуть бути детонатори, що спрацьовують від зміни магнітного поля Землі, акустичного сигналу в певному діапазоні частот, характерного запаху.

▶ 2.2. ЩО РОБИТИ, ЯКЩО ВИ ЗНАЙШЛИ ПІДОЗРІЛИЙ ПРЕДМЕТ АБО ОПИНИЛИСЯ В МІСЦЯХ МОЖЛИВОГО МІНУВАННЯ ТЕРИТОРІЙ ТА НАЯВНОСТІ БОЄПРИПАСІВ, ЩО НЕ ВИБУХНУЛИ (UXOS)

▶ 2.2.1. Загальні рекомендації:

- ▶ зупинитися, негайно припинити всі роботи в місці його виявлення (зупинити роботу людей, обладнання, заглушити двигуни тощо);
- ▶ не панікувати та покликати на допомогу (поінформувати про знахідку людей поруч, диспетчера, безпосереднього керівника, відповідні служби за наявною схемою оповіщення вашого підприємства або організації). Водночас надати інформацію про характерні ознаки предмета, місце його розташування, дату й час виявлення, особу, яка його виявила;
- ▶ відвести всіх присутніх на максимально безпечну відстань (не менше 100 м), рухаючись назад тими слідами, якими йшли перед цим;
- ▶ позначити місцерозташування предмета та, якщо є змога, обгородити його за допомогою спеціальної стрічки або підручних матеріалів (мотузки, шматків яскравої матерії, жердин, дощок, гілок тощо);
- ▶ обов'язково дочекатися представників правоохоронних органів та/або служб цивільного захисту;
- ▶ не допускати до небезпечної зони інших людей і перебувати якнайдалі від місця виявлення предмета або за будь-яким захисним укриттям;
- ▶ у разі загрози виникнення вибуху негайно лягти на землю в найближче заглиблене місце (канава, яма тощо) ногами до епіцентру вибуху, обличчям вниз та прикрити голову руками (якимись речами), водночас долонями слід щільно закрити вуха та відкрити рот для урівноваження тиску.

▶ 2.2.2. Якщо могли бути скинуті касетні боєприпаси (з літаків або випущені з мінометів, артилерії та реактивних систем залпового вогню):

- ▶ не торкайтеся UXO;
- ▶ повідомте про всі знахідки (див. п. 2.2.1);
- ▶ відійдіть на безпечну відстань від небезпечної зони;
- ▶ дозвольте професіоналам розібратися в ситуації.

▶ **2.2.3. Якщо були виявлені саморобні вибухові пристрої або підозрілі предмети: дуже важко дати чіткі інструкції, усе залежить від конкретної ситуації.**

Наприклад, якщо такий пристрій хтось збирається пустити в дію в людному місці, треба евакуюватися звідти якомога швидше тощо. Для мінімізації ризиків краще:

- ▶ уникати об'єктів і територій, вказаних у п. 2.1.2;
- ▶ в разі виявлення не чіпати підозрілий предмет, повідомити посадових осіб та відповідні служби за наявною схемою оповіщення, відійти якомога далі, дочекатися приїзду спеціалістів та вказати місцезнаходження потенційного вибухового пристрою.

Не рекомендується:

- ▶ брати підозрілий предмет у руки;
- ▶ чіпати його та інші предмети, що контактують із ним;
- ▶ пересувати його, переносити, перекочувати з місця на місце, кидати в криницю або водойму, заносити в приміщення, зберігати, здавати на брухт;
- ▶ бити по ньому, розпалювати поряд багаття й тим більше вкидати до нього знахідку;
- ▶ заливати рідинами, засипати ґрунтом або накривати виявлений предмет тканинними й іншими матеріалами;
- ▶ користуватися поблизу знайденого предмета мобільними телефонами, іншими переговорними пристроями, електро-, радіоприладами тощо;
- ▶ чинити будь-який температурний, звуковий, світловий, механічний вплив на підозрілі предмети;
- ▶ використовувати для виготовлення саморобних піротехнічних засобів — петард чи вибухових пакетів;
- ▶ заходити в райони, огорожені та позначені знаками мінної небезпеки.

► Додаток 3. Хімічна атака: загрози безпеці та здоров'ю, ЗІЗ та алгоритми дій

ЯК ДІЯТИ, ЯКЩО ВИ ВІДЧУВАЄТЕ СИМПТОМИ УРАЖЕННЯ ХІМІЧНОЮ РЕЧОВИНОЮ?

Працівники можуть піддаватися зараженню хімічними агентами через первинний (прямий) або вторинний (непрямий) контакт.

У разі проковтування речовини не викликайте блювоту. У такому випадку блювотні/калові маси можуть призводити до повторних опіків, тому може знадобитися дезактивація цих мас, в яких можуть зберігатися залишки отруйних речовин. Під час надання домедичної допомоги завжди потрібно використовувати відповідні засоби індивідуального захисту.

Необхідні ЗІЗ: протигаз, протипиловий респіратор, щільна тканинна маска (або кілька складених разом ватно-марлевих пов'язок).

ЯК ДІЯТИ?

1	Викликати бригаду екстреної медичної допомоги.
2	Якомога швидше зняти весь уражений одяг, щоб запобігти ушкодженням шкіри.
3	Звільнитись від одягу згори донизу, розрізаючи (не знімати через голову), щоб випари не потрапили в дихальні шляхи.
4	Забруднений одяг покласти у поліетиленовий пакет, який щільно зав'язати.
5	Не їсти і не пити нічого.
6	Ретельно промити шкіру водою з милом, очі — без мила.
7	Якщо речовина потрапила у організм аліментарним шляхом, не викликати блювання та не вживати воду чи будь-що інше.
8	Не торкатися поверхонь, які можуть бути заражені.
9	Звернутися по медичну допомогу або до військових.

ТЕХНІКИ ЗНЕЗАРАЖЕННЯ

Волога деконтамінація

Знезараження шляхом техніки витирання-полоскання.

► **ВАЖЛИВО!** Усі маніпуляції проводьте з великою обережністю.

1	Видаліть будь-яку рідину зі шкіри, промочуючи її чистим матеріалом.
2	За допомогою щітки видаліть будь-які тверді часточки, наприклад порошок.
3	Сполосніть/промийте уражені ділянки мильною водою або фізіологічним розчином 0,9% для відкритих ран (це дозволить розрідити отруйну речовину і видалити часточки та гідрофільні хімічні речовини): <ul style="list-style-type: none"> ► Почніть з обличчя/дихальних шляхів і поступово рухайтесь до пальців ніг. ► Особливу увагу слід звертати на складки шкіри, згини шкіри, нігті, вуха та волосся. ► Рясно промийте очі 0,9% фізіологічним розчином за потреби.
4	Ретельно витріть уражені ділянки губкою або м'якою щіткою чи тканинною серветкою. Це дасть змогу видалити органічні хімікати і нафтохімікати (не водорозчинні). Губки і тканинні серветки потрібно регулярно міняти.
5	Промийте уражені ділянки.
6	Витріть очищені ділянки одноразовими рушниками.
7	Оцініть можливість перев'язки відкритих ран.

Якщо є змога, використовуйте велику кількість води, оскільки використання води в невеликій кількості може призвести до поширення чи абсорбції деяких хімічних речовин.

Суха деконтамінація

► **ВАЖЛИВО!** Усі маніпуляції проводьте з великою обережністю.

1	Швидко й обережно зніміть/розріжте одяг. Не стягуйте одяг через голову. Якщо предмети одягу прилипли до тіла людини, не намагайтеся їх відірвати, тягнути чи розірвати: ретельно та обережно змочуйте їх водою поки одяг не можна буде відділити від тканини тіла.
2	За допомогою щітки видаліть будь-які тверді часточки, наприклад порошок.

3	Розрізайте одяг ножицями обережно, уникаючи чутливих ділянок чи поранень на тілі. Припіднімайте одяг так, щоб не нашкодити людині.
4	Зніміть всі аксесуари: прикраси, годинники, каблучки, слухові апарати, контактні лінзи.
5	Складіть одяг навиворіт для недопущення поширення контамінації. Можна провести деконтамінацію окулярів і повернути їх постраждалій особі після очищення.
6	Покладіть одяг та аксесуари у великий пластиковий пакет і промаркуйте його як небезпечний.
7	Підніміть особу з розрізаного одягу, помістіть її на чисті носі і вкрийте ковдрою.
8	Проведіть деконтамінацію забруднених зон.

ЯК ДІЯТИ В РАЗІ АТАКИ?

Якщо ви перебуваєте у приміщенні

- ▶ Не виходьте на вулицю. У разі хімічної атаки сигнал сирени не є вказівкою прямувати в укриття. Пластикові вікна вельми ефективні для ізоляції від отруєного середовища.
- ▶ Бажано піднятися на найвищий поверх.
- ▶ Подбайте про те, щоб мінімізувати протяги у тому місці, де ви перебуваєте під час повітряних тривог (бажано це зробити заздалегідь). Зачиніть двері, вікна, вентиляційні й будь-які інші отвори, через які може потрапляти забруднене повітря. Вимкніть кондиціонер.
- ▶ Якщо у вас є протигаз або принаймні окуляри, обов'язково вдягніть їх.
- ▶ Не їжте й не пийте нічого, що могло зазнати впливу хімічних речовин.
- ▶ Увімкніть новини та дочекайтеся повідомлення про те, що вихід на вулицю є безпечним.

Якщо ви перебуваєте в автомобілі

- ▶ З'їдьте на узбіччя, щоб не заважати руху аварійних автомобілів.
- ▶ Вимкніть двигун і закрийте всі вентиляційні отвори, які втягують зовнішнє повітря, включно з вентиляційними отворами кондиціонера.
- ▶ Прикрийте рот і ніс тканиною, шарфом, хустинкою чи маскою для обличчя.
- ▶ Зверніться до правоохоронця або працівника ДСНС по допомогу або увімкніть радіоприймач і дочекайтеся повідомлення про безпечні шляхи евакуації.

Якщо вибух застав вас на вулиці

Швидко покиньте місце забруднення (але не біжіть), рухаючись проти вітру. Шукайте прихисток на верхніх поверхах будинків або в автівках із закритими вікнами. Дихайте уповільнено, щоб вдихати менше отрути.

У разі евакуації після хімічної атаки

Обов'язково візьміть із собою аптечку домедичної допомоги і вдягніться так, щоб не залишалося відкритих ділянок шкіри.

ЯК ДІЯТИ, ЯКЩО ВИ ВІДЧУВАЄТЕ СИМПТОМИ УРАЖЕННЯ ХІМІЧНОЮ РЕЧОВИНОЮ?

- ▶ викликати бригаду екстреної медичної допомоги;
- ▶ якомога швидше зняти весь уражений одяг, щоб запобігти ушкодженням шкіри;
- ▶ одяг не знімайте через голову, а розрізайте, щоб випари не потрапили в дихальні шляхи; звільняйтеся від одягу згори донизу;
- ▶ забруднений одяг покладіть у поліетиленовий пакет і щільно зав'яжіть;
- ▶ не їжте і не пийте нічого;
- ▶ ретельно промийте шкіру водою з милом, очі — без мила;
- ▶ якщо ХР проникла у ваш організм аліментарним шляхом — не потрібно викликати блювання та вживати воду чи будь-що інше;
- ▶ не торкайтеся поверхонь, які можуть бути заражені;
- ▶ зверніться по медичну допомогу або до військових.

Необхідні засоби індивідуального захисту: протигаз, протипиловий респіратор, щільна тканинна маска (або кілька складених разом ватно-марлевих пов'язок).

ЗІЗ У РАЗІ ЗАГРОЗИ ХІМІЧНОЇ АТАКИ

Цивільний фільтрувальний протигаз для захисту органів дихання, очей та обличчя від отруйних і радіоактивних речовин та бактеріальних засобів — є найбільш універсальним для захисту та під час евакуації цивільного населення та виробничого персоналу в умовах війни.

Наприклад, ГП-5М, ГП-7 чи ГП-7В захищає органи дихання відразу від декількох найбільш розповсюджених небезпечних хімічних речовин. Наприклад, фенол, фурфурол, соляна кислота, хлор, сірководень та інші.

Таблиця 1 — Маркування протигазових фільтрів

Марка фільтрувального елемента	Колір коробки	Шкідливі речовини, від яких забезпечується захист
SX	Пурпурний	Від спеціальних речовин (зарин, зоман, фосген та інші)
Reaktor	Жовтий	Йод радіоактивний, метилйодид радіоактивний і радіоактивні частинки

Цивільний фільтрувальний протигаз ГП-7

ЗІЗОД від впливу CBRN (хімічної, біологічної, радіологічної або ядерної зброї), використовується:

- ▶ працівниками першочергових служб реагування, зокрема поліції, пожежної служби, екстреної медичної допомоги, пошуково-рятувальних служб, груп відбору проб і виявлення;
- ▶ працівниками, потрібними для виконання конкретних функцій під час реагування (комунальні послуги, транспортування, безперервність обслуговування);
- ▶ медичним персоналом, який працює з постраждалими внаслідок CBRN інцидентів;
- ▶ особами, які реагують на інциденти, пов'язані з ядерними матеріалами;
- ▶ працівниками, які виконують неекстрені, але пов'язані з CBRN функції;
- ▶ працівниками, які потребують захисту під час евакуації від впливу CBRN або радіаційного викиду;
- ▶ працівниками, які потребують захисту від ядерних матеріалів.

Стандарти серії ISO/TS 17420 зосереджені на вимогах до захисту органів дихання, але визнається, що ЗІЗОД від впливу CBRN завжди використовуються як частина комплекту із захисним одягом. Загальна ефективність комплекту не охоплюється цими стандартами (див. табл. 2).

Таблиця 2 — ЗІЗОД від впливу CBRN

		<p>ISO/TS 17420-8 визначає вимоги до фільтрувальних ЗІЗОД для спеціального застосування проти впливу CBRN, радіологічної та ядерної зброї (RN)</p>
	<p>Реєстраційний номер маркування ISO 7000-3739</p>	<p>ISO/TS 17420-9 визначає вимоги до ізолювальних ЗІЗОД із примусовою подачею повітря для спеціального застосування проти впливу CBRN</p>

Ізолювальні ЗІЗОД — найкраще для евакуації людей із небезпечних зон із невідомими хімічними речовинами, біологічним чи радіаційним забрудненням. Наприклад, саморятивники (ІС), які призначені для екстреного захисту органів дихання, зору, шкіри обличчя людей у непридатній для дихання атмосфері під час евакуації, виконанні аварійно-рятувальних дій рекомендується застосовувати, якщо вміст у повітрі зони аварії чи НС об'ємної частки вільного кисню менше ніж 17%, присутні АХНР, від яких не захищає фільтр протигазу (метан, ацетилен і інші вуглеводні) або концентрація яких перевищує захисні можливості інших типів ЗІЗОД.

Ізолювальний саморятивник (ІС)

Для населення рекомендується використовувати ІС із твердим джерелом кисню — ЗІЗОД разового використання.

Саморятівники (шоломи-маски з фільтрувальними пристроями та фільтрувальні пристрої з капюшоном для саморяткування) — ефективний засіб для зменшення ризику загибелі у разі евакуації людей з осередків задимлення або загоряння.

Саморятівники призначені для захисту органів дихання, зору та шкіри голови людини від аерозолів, парів та газів, зокрема чадного.

Час захисної дії саморятівника повинен бути не менше ніж 30 хв.

Комплекти із засобів захисту шкіри, які розроблені для захисту тіла людини від отруйних і радіоактивних речовин та біологічних засобів. Їх використовують як для евакуації, так і під час дегазаційних, дезінфекційних та дезактиваційних робіт. До них відносять загальновійськовий захисний комплект; легкий захисний костюм (Л-1); інші засоби, зокрема одяг із плівкових матеріалів, гумові плащі тощо.

Саморятівники, що можуть використовуватись під час евакуації

▶ **Додаток 4. Хімічна небезпека: алгоритми дій**

ЯК РЕАГУВАТИ У РАЗІ ВИКИДУ ХЛОРУ ТА АМІАКУ?

Якщо стався отруйний викид хлору чи аміаку, вийдіть із зараженого місця. Намагайтеся якнайшвидше залишити зону зараження, рухаючись проти вітру (тобто так, щоб вітер здував отруйну речовину в бік від вас) або перпендикулярно напрямку вітру.

▶ **ВАЖЛИВО!**

Хлор важчий за повітря, він накопичується в низьких ділянках, підвалах, тунелях, тому використовуйте верхні поверхи висотних будинків і виходьте із зараженого району по підвищеннях.

Аміак легший за повітря, тому для захисту шукайте укриття, підвали й нижні поверхи будинків.

Коли ви залишили зону зараження і знайшли безпечніше місце:

- ▶ якнайшвидше зніміть одяг;
- ▶ вимийте все тіло та голову водою з милом або просто водою;
- ▶ не шкребіть шкіру, тому що можете її пошкодити, що призведе до всмоктування хімічної речовини;
- ▶ якщо ваші очі подразнені, промийте їх чистою прохолодною водою протягом декількох хвилин;
- ▶ зверніться за медичною допомогою.

Якщо немає змоги вийти з району зараження:

- ▶ перебувайте в укриттях і підвалах (у разі викиду аміаку) чи на верхніх поверхах (у разі викиду хлору), квартирах (будинках), попередньо щільно зачинивши вікна, двері, вентиляційні отвори (бажано тканиною, змоченою в лимонній кислоті або слабкому розчині оцту чи води);
- ▶ якщо є можливість бути у ванній кімнаті, увімкніть душ на мілке розпилення (вода поглинає аміак із повітря);
- ▶ вентиляцію не вмикайте, вона буде витягувати чисте повітря та затягувати забруднене.

Якщо вам здається, що ви зазнали ураження рідким хлором (наприклад, перебуваєте поряд із балоном із хлором, звідки відбувається його виділення):

- ▶ якомога швидше зніміть одяг, на який міг потрапити хлор (як тільки дістанетеся безпечного місця);
- ▶ під час знімання одягу будьте обережними, щоб хімічна речовина не потрапила на шкіру (краще за все — зріжте одяг). Бажано використовувати товсті гумові рукавички або підручні засоби, які захистять відкриті ділянки шкіри рук;
- ▶ якщо частина одягу прилипла до шкіри, змочіть ділянку теплою водою й намагайтеся обережно стягнути одяг;
- ▶ покладіть одяг і всі заражені особисті речі у ємність, яку можна надійно закрити, наприклад, міцний пластиковий пакет;
- ▶ надійно закрийте пакет і покладіть його в ще один пакет, який теж герметично закрийте;
- ▶ позначте пакет попереджувальним написом і віднесіть його в окреме ізольоване місце, бажано на відкритому просторі, для подальшої утилізації.

ЗАХИСТ ВІД ОТРУЄННЯ АЗОТНОЮ КИСЛОТОЮ Й ПЕРША ДОПОМОГА

Щоб захиститися від отруєння оксидом азоту, потрібно насамперед:

- ▶ щільно закрити двері та вікна;
- ▶ одягнути респіратор;
- ▶ захистити очі.

Перша допомога: якщо азотна кислота потрапила в очі — промити їх проточною водою протягом 10–30 хвилин; на шкіру — уражену поверхню обмити водою, можна з милом; якщо проковтнули азотну кислоту — промити шлунок великою кількістю води.

► Додаток 5. Радіаційна небезпека: алгоритми дій та інші поради

БЕЗПЕКА ВОДИ ТА ХАРЧОВИХ ПРОДУКТІВ У РАЗІ РАДІАЦІЙНОЇ АВАРІЇ

- ✓ Допоки офіційна влада не повідомила про безпеку водопровідної води, доти лише вода у пляшках є безпечною для вживання
- ✓ Напої у холодильнику також можна вживати
- ✓ Водопровідну воду можна використовувати для миття себе, інших побутових потреб

Важливо: будь-який радіоактивний матеріал, який потрапляє в поверхневі або підземні води, буде розбавлятися водою до дуже низького рівня і буде безпечним для миття шкіри, волосся та одягу.

- ✓ Харчові продукти безпечні, якщо зберігались у герметичних контейнерах
- ✓ Також безпечною є їжа з холодильника та морозильної камери
- ✓ Перед відкриттям протріть харчові контейнери вологою тканиною або чистим рушником
- ✓ Використану тканину герметично запакуйте та залиште у недоступному для дітей і тварин місці

ЩО РОБИТИ У РАЗІ РАДІАЦІЙНОЇ АВАРІЇ?

1

Перебувайте в укритті

- Тримайтесь подалі від стін та даху
- Залишайтеся в кімнаті без вікон і зовнішніх дверей
- Зачиніть та ущільніть всі отвори (скотчем, змоченою тканиною)
- Вимкніть системи вентиляцію (кондиціонери, обігрівачі)
- Не виходьте з укриття, доки не буде інших вказівок від органів влади

2

Слідкуйте за офіційними джерелами інформації

- Користуйтеся повідомленнями від ДСНС, поліції, місцевої влади
- Увімкніть телебачення, радіо

3

Знезаразьте себе

- Обережно зніміть верхній шар одягу
- Герметично запакуйте одяг, тримайте його далі від людей і домашніх тварин

4

Помийтесь, якщо є така можливість

- Прийміть душ з милом, голову помийте шампунем
- Не використовуйте кондиціонери для волосся, щоб не закріпити радіоактивний матеріал
- Не тріть і не дряпайте шкіру, щоб радіоактивний матеріал не потрапив у рани

Якщо можливості прийняти душ немає, вимийте з милом під проточною водою руки, обличчя та відкриті ділянки шкіри.
Якщо немає доступу до води, скористайтеся вологими серветками, вологою тканиною. Зверніть особливу увагу на руки й обличчя, протріть повіки, вії, вуха.

5

Одягніть чистий одяг

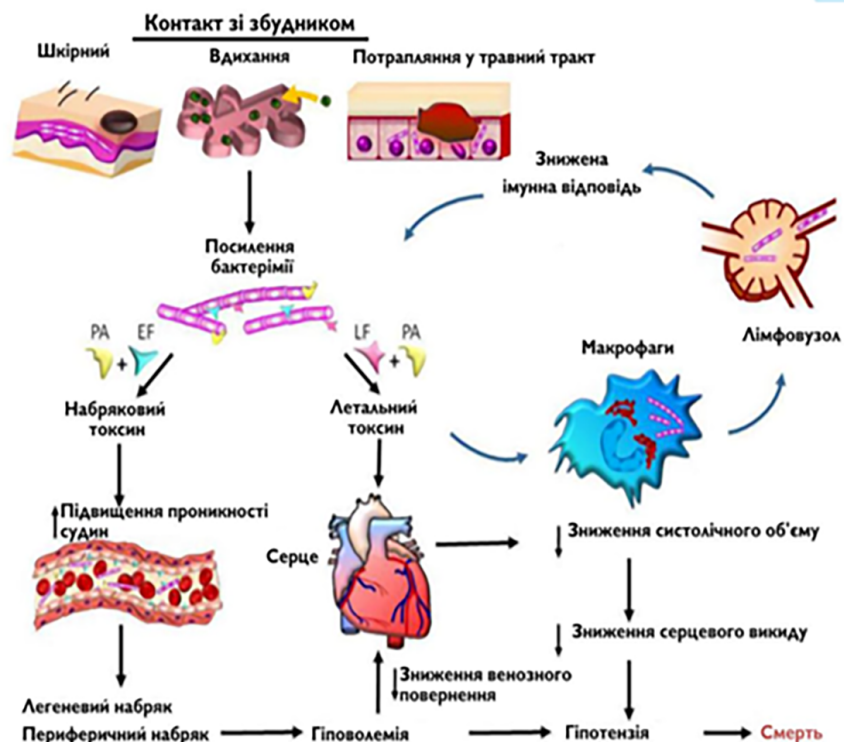
- Допоможіть вашим рідним і близьким виконати дії, перераховані вище. За можливості робіть це в рукавичках і масці чи респіраторі.

► Додаток 6. Біологічна атака: класифікація біологічних агентів, симптоми ураження

Бактеріальні агенти	Вірусні агенти	Біологічні токсини
Сибірська виразка	Вірус Ебола (вірусні геморагічні лихоманки)	Ботулін
Бруцельоз	Венесуельський кінський енцефаліт	Рицин
Сап	Віспа	Стафілококовий ентеротоксин В
Чума		T-2 мітокок
Q-лихоманка		
Туляремія		

Сибірська виразка

Bacillus anthracis, бактерії, що спричиняють сибірську виразку, є одним із найбільш ймовірних агентів, які можуть використовуватися в біологічній атаці. Це спороутворювальна бактерія і, отже, може бути або у вигляді вегетативної клітини, або у вигляді спори. Вегетативна клітина добре живе в організмі хазяїна, але не може довго вижити поза тілом, на відміну від спори, яка може залишатися життєздатною в навколишньому середовищі протягом десятиліть. Вакцина від сибірки існує.

► Додаток 7. Психологічна допомога на роботі в умовах воєнного часу

Психосоціальні та психофізіологічні небезпеки та чинники, на які варто звертати увагу під час налагодження/відновлення роботи підприємства.

Аспекти, чинники та середовище	Небезпеки психосоціального характеру
Аспекти організації роботи	
Ролі та очікування	<ul style="list-style-type: none"> ▶ неоднозначність ролі; ▶ рольовий конфлікт; ▶ обов'язок піклуватися про інших людей; ▶ сценарії, в яких працівники не мають чітких вказівок щодо завдань, які вони, як очікується, виконуватимуть (і не виконуватимуть); ▶ очікування в межах однієї ролі, які суперечать одне одному (наприклад, від працівника очікується, що він забезпечить гарне обслуговування клієнтів, але водночас він не повинен проводити з ними багато часу); ▶ невизначеність щодо завдань і стандартів роботи або часті зміни в них; ▶ виконання роботи, що не становить особливої цінності або мети.
Контроль за роботою або автономія	<ul style="list-style-type: none"> ▶ обмежена можливість брати участь в ухваленні рішень; ▶ відсутність контролю за робочим навантаженням; ▶ низький рівень впливу й незалежності (наприклад, не в змозі впливати на швидкість, темп праці, порядок або графік виконання робочих завдань і навантаження).

Аспекти, чинники та середовище	Небезпеки психосоціального характеру
Вимоги до роботи (зміст роботи)	<ul style="list-style-type: none"> ▶ недостатнє використання навичок; ▶ постійна взаємодія з людьми (наприклад, громадськістю, клієнтами, студентами, пацієнтами); ▶ занадто багато роботи протягом певного часу або зі встановленою кількістю працівників; ▶ суперечливі вимоги та терміни; ▶ нереалістичні очікування до компетентності або обов'язків працівника; ▶ відсутність різноманітності завдань або виконання значною мірою повторюваних задач; ▶ фрагментована або безглузда робота; ▶ вимоги до надмірних періодів пильності та зосередженості; ▶ робота з агресивними або засмученими людьми; ▶ вплив подій або ситуацій, які можуть спричинити травму.
Управління організаційними змінами	<ul style="list-style-type: none"> ▶ відсутність практичної підтримки для надання допомоги працівникам у перехідні періоди; ▶ тривала або повторювана реструктуризація; ▶ відсутність консультацій та спілкування щодо змін на робочому місці або консультації та комунікації, які мають низьку якість, несвоєчасні або не значущі.
Віддалена та ізольована робота	<ul style="list-style-type: none"> ▶ робота в місцях, які розташовані далеко від дому, сім'ї, друзів і звичайних мереж підтримки (наприклад, ізольована робота або робота за принципом «прилетів-полетів»); ▶ робота наодинці в не дуже віддалених місцях без соціальної / людської взаємодії на роботі (наприклад, робота вдома); ▶ робота в приватних будинках (наприклад, забезпечення догляду або виконання домашніх обов'язків у будинках інших людей).
Навантаження й темп роботи	<ul style="list-style-type: none"> ▶ перевантаження або недовантаження на роботі; ▶ високий рівень недостатності часу; ▶ постійне дотримання та залежність від термінів; ▶ машинний темп роботи; ▶ високий рівень повторюваної роботи.

Аспекти, чинники та середовище	Небезпеки психосоціального характеру
Робочий час і графік	<ul style="list-style-type: none"> ▶ відсутність різноманітної роботи; ▶ позмінна робота; ▶ негнучкий графік роботи; ▶ непередбачувані години; ▶ довготривалі або неробочі години; ▶ фрагментована робота або робота, яка не є осмисленою; ▶ постійні вимоги щодо завершення роботи в стислі строки.
Гарантія зайнятості, профдеформація та нестабільна робота	<ul style="list-style-type: none"> ▶ невизначеність щодо доступності роботи, зокрема роботи без встановлених годин; ▶ можливість звільнення або тимчасової втрати роботи зі зниженням заробітної плати; ▶ низькооплачувана або незахищена праця, включно з нестандартною зайнятістю; ▶ робота в ситуаціях, які належним чином не охоплюються або не захищені трудовим законодавством або соціальним захистом.

АЛГОРИТМ ПРОТИСТОЯННЯ ЕМОЦІЙНОМУ ВИСНАЖЕННЮ ТА ПОСИЛЕННЯ АКТИВНОСТІ

- ▶ Проведення постійних зустрічей-нарад із персоналом підприємства, організації для обговорення поточних справ, а також неформального спілкування з колегами.
- ▶ Мотивування працівників на активні дії конкретного дня, виконання планових виробничих завдань.
- ▶ Продуманість дій керівника, який попередньо усвідомлює чіткий алгоритм виконання, кінцевий результат, ступінь залученості кожного та після цього надає вивірені й точні розпорядження.
- ▶ Спрямування працівників на можливість отримувати зарплатню, фінансово підтримувати себе та родину, підтримувати економіку країни й у таких спосіб допомагати збройним силам, які захищають країну.

- ▶ Надання рекомендацій працівникам щодо обов'язкового знаходження часу для відпочинку та улюблених занять (спілкування з друзями й рідними, прогулянки, книги, музика, спорт тощо).
- ▶ Надання рекомендацій щодо обмеження потоку інформації про події війни.

ІНФОРМАЦІЙНА ГІГІЄНА ТА СТВОРЕННЯ БЕЗПЕЧНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ

Сучасні інформаційні технології сприяють обізнаності, водночас величезні потоки інформації та численні фейки агресора підсилюють виснаження в кризовій ситуації. Уникнути цього допоможуть такі поради:

- ▶ Користуйтеся перевіреними, а ще краще офіційними джерелами інформації.
- ▶ У соціальних мережах визначте обізнаність блогера, дописувача, і лише після цього реагуйте на інформацію.
- ▶ Отримавши сенсаційне повідомлення, перевірте його принаймні у двох вірогідних джерелах, перш ніж реагувати чи передавати іншим.
- ▶ Не поширюйте інформацію, не переконавшись у її правдивості.
- ▶ Уникайте суперечок у соціальних мережах. Пам'ятайте, що можете сперечатися не з реальною людиною, а «ботом», а це токсично й виснажливо.
- ▶ Намагайтеся не дописувати в стрічці в стані афекту, щоб не травмувати емоційно інших людей.

НАВИЧКИ ДОПОМОГИ ТА САМОДОПОМОГИ

У разі шокowego стану надзвичайно важливим є певний алгоритм підтримки, яку варто надати якнайшвидше для запобігання важчим наслідкам.

1. Ми маємо дати людині усвідомити, що вона перебуває у фізичній безпеці. Наприклад, людина була в небезпечному районі, а тепер перемістилася в більш безпечний або небезпека не загрожує саме в цей момент.
2. Ми маємо надати людині в шоківому стані елементарну підтримку: за потреби дати виговоритися. Якщо ви психолог — дати можливість актуалізувати свої почуття, назвати ті тригери, які запускають реакції. До речі, якщо стан гострий, а ви не фахівець, варто звернутися до фахівця.
3. Маємо стабілізувати людину на всіх чотирьох рівнях — раціональному, емоційному, тілесному, образному. Раціональний рівень у шоківому стані руйнується передусім, людина може впасти в ступор, істеріку, тому треба максимально тримати її на рівні раціонального сприйняття себе й реальності, відновити послідовність подій і фактів — хто я, де я, що зі мною відбувається, що я про це думаю. На

емоційному рівні треба дати висловити свої емоції шляхом їх називання, це допоможе актуалізувати почуття й усвідомити їх, поєднати емоційне та раціональне. На тілесному рівні людина має відчуті межі й цілісність свого тіла, треба порухатися, відчуті себе, стабілізуватися. Нарешті, образний рівень може стабілізуватися через висловлення тих уявлень, які травмують, упорядкувати їх.

4. Інсталювати надію: пояснити, що робиться все потрібне для вирішення ситуації, визначити шляхи подолання кризи, можливі позитивні варіанти вирішення.
5. Здійснити планування на найближчий час — на день, на тиждень. В умовах воєнного часу не варто планувати надовго, оскільки це може бути неефективно й нереалістично.

Усі ці дії потрібні для повернення самоефективності, запуску внутрішніх ресурсів, що дадуть змогу подолати шок. Практика доводить, що побудована у такий спосіб робота може дати ефект, принаймні, дасть змогу людині включитися.

ПСИХОЛОГІЧНІ НЮАНСИ АДАПТАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

Якщо на роботу прийнято нового працівника, який постраждав від війни, його необхідно поступово ввести в курс справ та основного функціонала. Для зручності й більшої ефективності процесу можна закріпити за кожним новим працівником наставника. Коли такий співробітник розуміє, що він оточений увагою, до кого конкретно можна звернутися, це значно знижує рівень тривоги та покращує емоційний стан. На початку, особливо протягом перших трьох тижнів, коли йде процес звикання, важливо цікавитися його самопочуттям, тим, як йому працюється, чим йому можна допомогти.

Не варто говорити з працівниками, які є ВПО, особливо з тими, хто виїхав із зони активних бойових дій, про ті події, які можуть посилювати психотравму. Зокрема, не потрібно запитувати про те, як людині велося в критичні моменти її життя, коли вона вимушена була залишити рідний дім, місто. Краще не питати про залишену домівку, чи потрапляли на очі вороги й воєнна техніка, чи бачили, чули вибухи, уникати інших тем, що можуть занурити в неприємні та емоційно виснажливі спогади.

▶ **Додаток 8. Правила «двох стін», «двох виходів» та інші поради щодо дій у надзвичайних ситуаціях**

Золотих або ключових правил реагування на небажані події в умовах воєнного часу немає, можна давати лише загальні поради, безпосередні дії залежать від конкретної НС.

ОЦІНІТЬ РОЗТАШУВАННЯ РОБОЧОГО МІСЦЯ

Офіси або польові об'єкти, розташовані поблизу потенційних військових цілей, як-от аеродроми, військові позиції чи офіційні будівлі, є потенційно небезпечними, тому, якщо є змога, бажано змінити їхнє місцерозташування або скоротити частоту їх використання та час безпосереднього перебування в них.

Підвали можуть забезпечити гарне сховище — якщо вони провітрювані, мають не менш ніж два виходи та захищені від затоплення. Мішки з піском можна використовувати для будівництва вибухозахисної стіни. Вибухозахищені стіни можна розмістити зовні або використовувати всередині для забезпечення додаткового сховища.

Оскільки найбезпечнішим місцем під час атаки є бомбосховище, потрібно дізнатись, де розташовані найближчі, щоб у разі сигналу тривоги точно знати напрямок та розраховувати час для якнайшвидшого туди потрапляння. Добиратися краще пішки, автотранспорт може стати пасткою. Підземні станції метрополітену також є бомбосховищами.

▶ **ВАЖЛИВО!**

У метрополітені за можливої паніки в жодному разі не слід падати на підлогу, краще триматися на ногах. Намагатися когось заспокоїти чи щось довести в такій ситуації немає сенсу — опанувати натовп у такі хвилини неможливо.

При повітряній небезпеці, якщо розумієте, що не встигнете дістатися до бомбосховища, і водночас знаходитесь у будівлі на поверхах вище третього, варто спуститись на перший поверх і «залягти» вже там. Оскільки порівняно часто снаряди потрапляють в останні поверхи будівель, а можлива пожежа може перекрити шлях до евакуації.

Обмежте свої переміщення: без необхідності не варто перебувати далеко від місця роботи чи проживання, де добре знаєте місцевість та підготовлені до дій під час ракетних обстрілів та авіаударів.

ДОТРИМУЙТЕСЬ ПРАВИЛ «ДВОХ СТІН» І «ДВОХ ВИХОДІВ»

Від небезпеки вас має відділяти щонайменше **2 стіни**. Бо одна, ймовірно, зруйнується від удару, а друга вбереже від уламків стіни, скла тощо. Тому ховатися безпечно в місці, яке розташоване за другою від фасаду опорною стіною. Зазвичай це тамбур, коридор та передпокій. Навіть якщо вам здається, що будинок нестійкий, підвалу нема, а в сховищі нема місця, лишайтесь біля опорних стін — вони витримують. Найбезпечніші місця — це приміщення без вікон з опорними стінами.

Вам треба знати, що з укриття є щонайменше 2 виходи. Підвал чи гараж з одним виходом — це пастка. Його може завалити уламками будівлі або під час пожежі вихід буде заблоковано. Проте сучасні підземні паркінги та підвали в більшості будинків спроектовані безпечно. Крім кількох виходів вони оснащені датчиками диму та системами пожежогасіння.

Якщо ви опинилися в укритті вперше, зверніть увагу на виходи та розташування вогнегасників — у разі НС (загоряння, що може виникнути від вибуху) потрібно реагувати миттєво.

ДІЇ У РАЗІ ВИБУХІВ

Якщо чути вибухи, а ви на проммайданчику, вулиці чи іншій відкритій місцевості:

- ▶ миттєво падайте на землю й лягайте долілиць;
- ▶ якщо є змога, зайдіть у канаву (або іншу виїмку), будівлю чи споруду (якщо вони здаються надійними) або за стіну;
- ▶ тримайтеся якомога ближче до землі;
- ▶ враховуйте місцеву ситуацію;
- ▶ після вибуху швидко покиньте територію.

Якщо під час вибухів ви в будівлі:

- ▶ спустіться на підлогу і тримайтеся якомога далі від вікон;
- ▶ якщо це безпечно, перейдіть у внутрішню кімнату або коридор, який краще захищений, ніж інші кімнати, дотримуйтесь правил «двох стін» і «двох виходів».

Якщо під час вибухів ви у ТЗ:

- ▶ зупиніть ТЗ, швидко вийдіть і ляжте на землю подалі від ТЗ;
- ▶ якщо ви вважаєте себе ціллю, від'їжджайте якомога швидше.

ДІЇ У РАЗІ СИГНАЛУ «ПОВІТРЯНА ТРИВОГА»

Повітряна тривога оголошується, коли сили протиповітряної оборони сповіщають про рух ворожих літаків у напрямку області або є підтвердження запуску. На жаль, сигнал тривоги не попереджає про загрозу артилерійських ударів.

При спрацюванні сигналу «Повітряна тривога» (звук сирен) потрібно:

1. Виконати заходи, передбачені на цей випадок відповідною інструкцією підприємства чи установи, діяти за вказівками керівництва.
2. Швидко, без паніки зайняти місце в захисній споруді (сховищі, підвальному приміщенні). Перебуваючи у відрядженні в громадському місці потрібно вислухати вказівки місцевого уповноваженого та діяти відповідно до них (йти в зазначені сховища або укриття).

Після завершення небезпеки штаб дає команду про скасування повітряної тривоги, після неї можна виходити з укриття та повертатися до звичайних справ.

ДІЇ У РАЗІ АВІАЦІЙНИХ ТА РАКЕТНИХ УДАРІВ

Якщо ви не почули сигнал, у вас немає можливості швидко перейти в сховище та чуєте поблизу літак, швидко перейдіть до більш безпечного місця в будівлі: подалі від вікон, у коридор — під опорні стіни, або у ванну (див. вище правило «двох стін»). У жодному разі не залишайтеся посередині приміщення: ви будете в межах конуса розльоту уламків скла та цегли із сусідніх будівель, а залізобетонні плити, якщо і ламаються, то, за законами фізики, навпіл, падаючи на середину приміщення. Навіть у найгіршому випадку, якщо плита зламається та упаде під стіну, ви маєте шанс опинитися в повітряній кишені під плитою.

Після вибуху зачекайте не менше хвилини-двох, поки всі уламки упадуть: літають вони досить довго. Прислухайтеся чи не йде літак на другий захід. Потім підіймайтесь, допомагайте постраждалим та шукайте своїх колег, надавайте рятувальникам відому вам інформацію про кількість осіб у різних приміщеннях.

ДІЇ У РАЗІ ОБСТРІЛІВ

Якщо під час обстрілу ви на відкритому просторі та не можете встановити лінію вогню:

- ▶ негайно ляжте на землю обличчям вниз і закрийте руками голову. Більшість людей гине через ураження уламками (вони проходять під певним кутом). Якщо ви ляжете впритул до землі, ймовірність ураження стане набагато меншою.

- ▶ якщо є змога, варто переповзти, щоб знайти укриття: до найближчого бордюру, стінки, ями. Найкращий захист на вулиці — бетонні стіни, земляні насипи. Але слід дотримуватися найважливішого принципу «Якнайдалі від скла». Головне правило укриття в цьому випадку «Чим глибше — тим краще»;
- ▶ спостерігайте, щоб визначити, чи є ви ціллю;
- ▶ якщо ви не є ціллю, залишайтеся там, де ви є;
- ▶ якщо ви гадаєте, що саме ви є ціллю, залиште небезпечне місце, укриваючись або ховаючись де можливо;
- ▶ якщо обстріл закінчився, не поспішайте вставати — це може бути перезаряджання. Зачекайте ще 3-5 хвилин, переконайтеся, що пострілів більше немає, і тільки потім рушайте до місця укриття.

Якщо під час обстрілу ви в ТЗ:

- ▶ якщо дорога попереду вільна, їдьте швидко, але безпечно;
- ▶ якщо перестрілка йде перед вами, зупиніться й розверніться назад;
- ▶ якщо ви потрапили під прямий вогонь, зупиніть та вийдіть із ТЗ, шукайте укриття, наприклад, у полі, лісі, паркових зонах або в зоні забудови, якомога далі від автотранспорту. Якщо навколо відкритий простір — вийдіть із ТЗ, відбіжіть від нього, ляжте в будь-яке заглиблення та закрийте голову руками. Якщо ви не можете вийти з ТЗ, нахиліться нижче за рівень вікон — це частково захистить вас від пострілів та пошкодження уламками скла (ця порада підходить не тільки для автомобільного, але й залізничного транспорту);
- ▶ якщо чутно затишшя в стрілянині, спробуйте покращити своє укриття;
- ▶ перш ніж повернутися до ТЗ, переконайтеся, що обстріл припинився.

► Додаток 9. Мінімальні стандарти потреб у воді з урахуванням видів водокористування та в туалетах для громад, громадських місць та установ в умовах війни

Основні потреби в питній та технічній воді для життєзабезпечення

Потреби	Кількість
Життєзабезпечувальні потреби: споживання води (пиття та їжа)	2,5–3 л на особу на добу залежно від клімату і фізіології індивіда
Основні гігієнічні потреби	2–6 л на особу на добу залежно від соціальних і культурних норм
Основні потреби під час приготування їжі	3–6 л на особу на добу залежно від різновиду їжі, а також соціальних і культурних норм
Усього: основні потреби у воді	7,5– 15 л на особу на день

Основні потреби в туалетах для громад, громадських місць та установ в умовах кризових ситуацій

Установи	Короткотерміново	Середньо- та довготерміново
Громада	1 туалет (загальний) на 50 осіб	1 туалет на 20 осіб (спільна сім'я) 1 туалет на 5 осіб або 1 сім'ю
Лікарні/ медичні центри	1 туалет на 20 ліжок чи 50 амбулаторних пацієнтів	1 туалет на 10 ліжок чи 20 амбулаторних пацієнтів
	мінімум 4 доступні туалети в амбулаторних закладах (розділені для чоловіків, жінок, дітей та медичних працівників)	

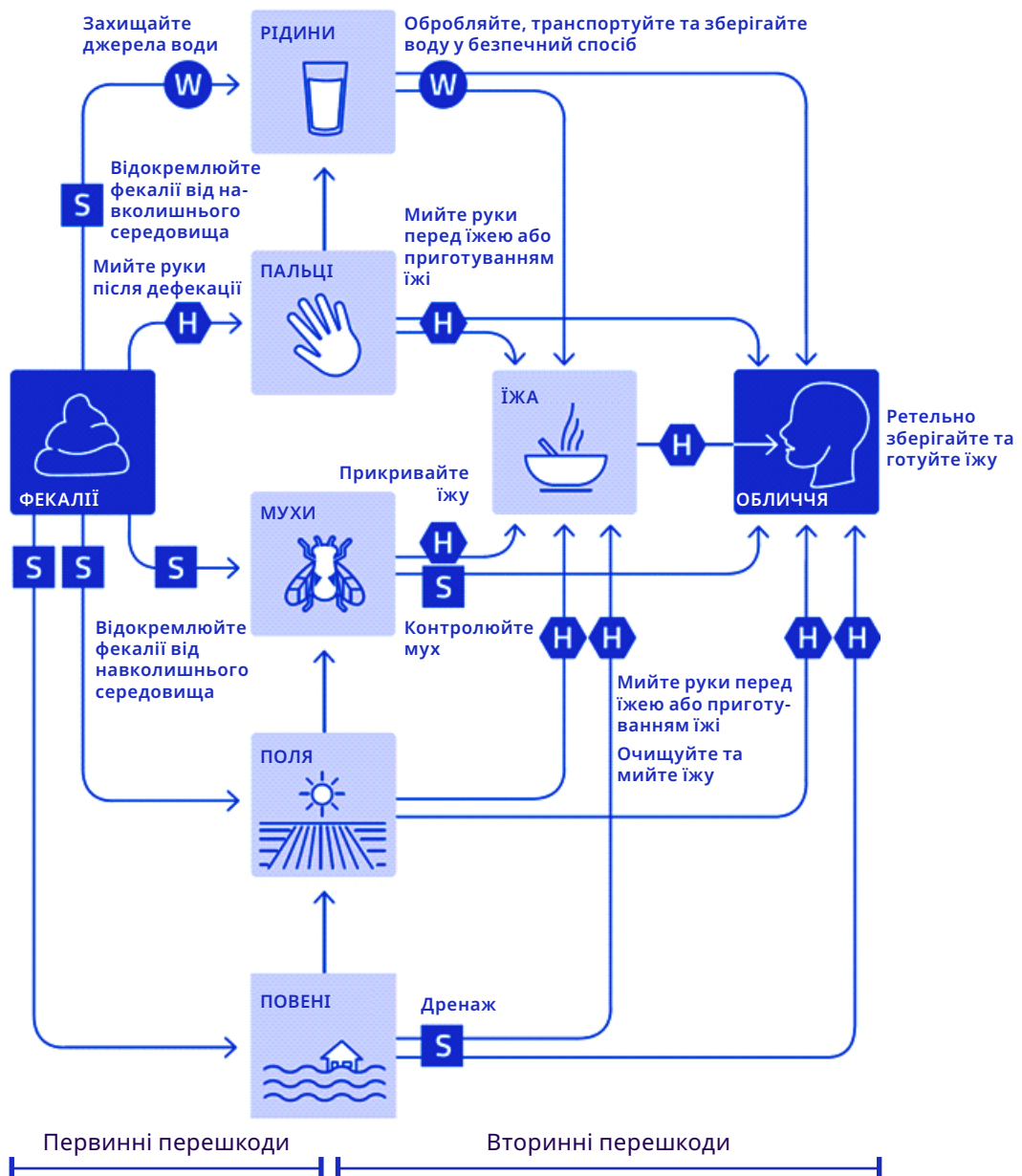
Установи	Короткотерміново	Середньо- та довготерміново
Центри харчування	1 туалет на 50 дорослих; 1 туалет на 20 дітей	1 туалет на 20 дорослих; 1 туалет на 10 дітей
Приймальні/транзитні центри	1 туалет на 50 осіб; з розрахунку 3 жіночих на 1 чоловічий	-
Школи	1 туалет на 30 дівчат; 1 туалет на 60 хлопчиків	1 туалет на 30 дівчат; 1 туалет на 60 хлопчиків
Офіси	-	1 туалет на 20 співробітників

► Додаток 10. Захворювання, пов'язані з водопостачанням і санітарією, та механізми поширення інфекцій

ВОДА **W** Перешкоди можуть зупинити передачу хвороби; вони можуть бути первинними (запобігання первинному контакту з фекаліями) або вторинними (запобігання їх потраплянню до організму нової людини). Їх можна контролювати за допомогою водних, санітарних та гігієнічних заходів.

САНІТАРІЯ **S**

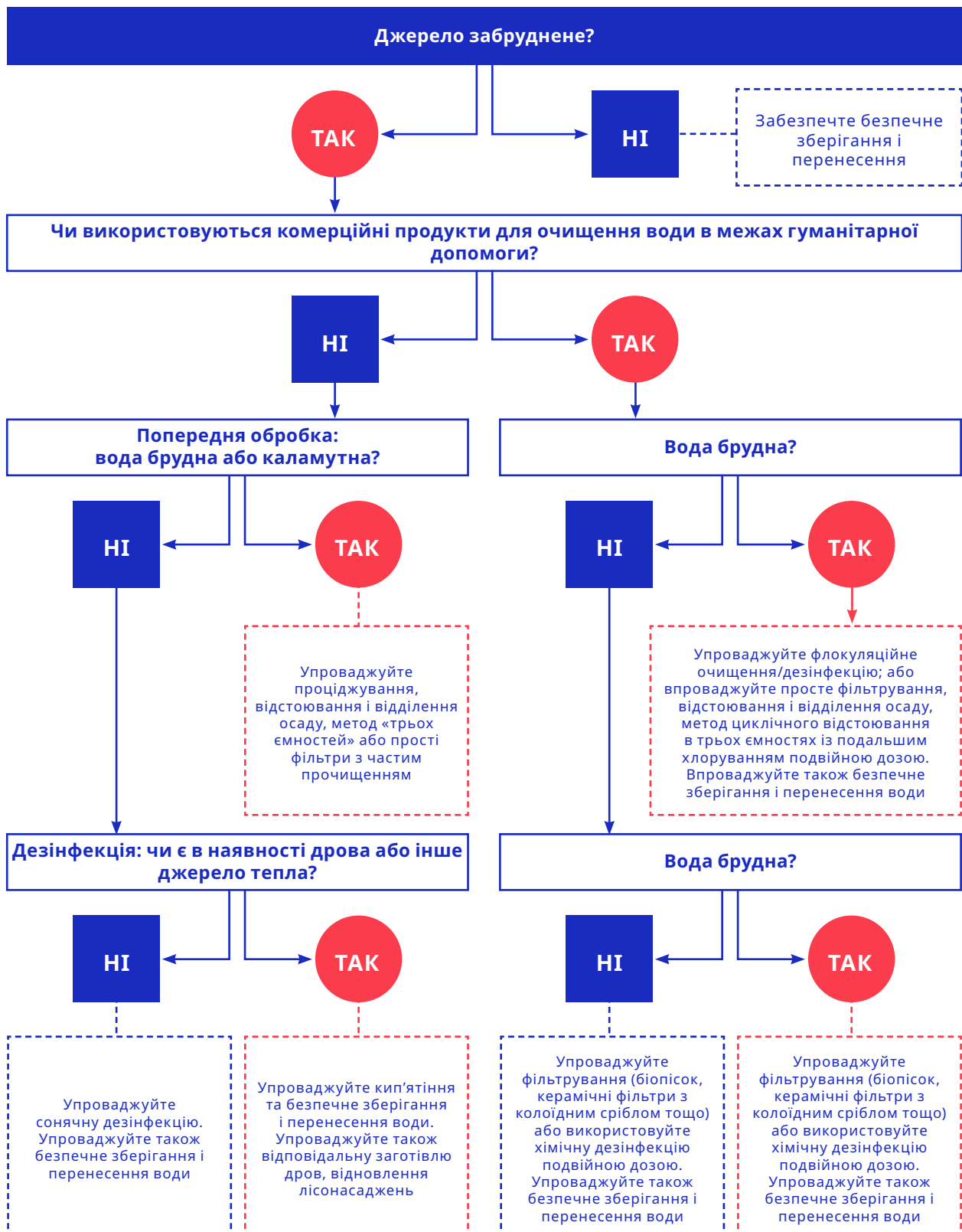
ГІГІЄНА **H**

Примітка: Діаграма являє собою короткий огляд шляхів; інші пов'язані маршрути можуть бути важливими. Питна вода може бути забруднена, наприклад, споживачем брудної води, або їжа може бути заражена брудним посудом для приготування їжі.

F-діаграма: фекально-оральна передача діарейних захворювань

► Додаток 11. Дерево рішень, що стосуються очищення й зберігання води в побутових приміщеннях і домогосподарствах

Орієнтовна форма ведення записів з оцінювання ризиків безпеки, пов'язаних з охроною об'єктів та забезпеченням прав і свобод працівників:

Область, район, населений пункт, підприємство або організація	Місце / дата проведення робіт		Координати GPS
Особливості проекту, за яким планується активність:	Дата складання звіту:		
цілі проекту / активності			
залучений персонал			
операційний контекст			
активи:			Відповідальний за наявність та технічний стан:
- обладнання			
- транспортні засоби			
- засоби захисту			
- ...			
Загрози (стислий опис):	Ризик = імовірність x вплив = загроза x уразливість		
	імовірність	вплив	ризик
Оцінювання уразливості:			
Сильні сторони:	Слабкі сторони:		
Потрібні профілактичні заходи:	Залишковий ризик		

► Додаток 13. Типове оцінювання ризиків підприємства критичної інфраструктури в умовах воєнних дій, коли релокація неможлива

Приклад розрахунку найвищих рівнів ризиків

Опис небезпеки	Наслідки	Оцінювання ризику $P = I \times T^*$			Управління ризиком			Оцінювання залишкового ризику $P = I \times T^*$		
		I	T	P	Необхідні профілактичні заходи	Відповідальність	Терміни	I	T	P
1 Пошкодження об'єктів критичної інфраструктури в регіонах діяльності підприємства	Зупинка виробництва, аварійні ситуації, що загрожують життю і здоров'ю працівників, втрата робочих місць, неприйнятні умови праці (холод у зимовий період)	5	4	20	<ol style="list-style-type: none"> 1. Забезпечення автономних джерел живлення внаслідок експлуатації дизель-генераторів. Придбання додаткових / аварійних мобільних генераторів. Підготовка аварійних запасів палива. 2. Розроблення додаткових заходів протипожежної безпеки під час експлуатації мобільних генераторів та обігрівачів. 3. Збільшення аварійного запасу / матеріального резерву / запасних частин до технічного обладнання. 4. Підготовка інформаційної інфраструктури, засобів зв'язку до роботи в умовах обмеженого постачання електроенергії. 5. Наявність на об'єктах лише критично необхідного виробничого персоналу, призначення заступників ключових працівників. Динамічне оцінювання ризиків до початку кожної роботи на об'єктах. 6. Забезпечення віддаленої роботи для максимально можливого числа працівників. 7. Складення фінансових алгоритмів своєчасного проведення оплат послуг та матеріалів локально структурними одиницями, виплат заробітної плати та табельування працівників. 8. Оновлення переліку контактних даних і місцезнаходження персоналу на регулярній основі. 9. Забезпечення черговими / змінними комплектами спецодягу. Створення запасів ЗІЗ, засобів домедичної допомоги. 10. Підготовка водних запасів для технічних потреб та додаткових джерел водозабору. 11. Організація підвезення пального для дизель-генераторів кожні 3 дні та перевезення працівників до робочих місць. 12. Реалізація оперативного режиму комунікації з підрядними організаціями та з організаціями з приймання продукції. 13. Налаштування видалення промислових та побутових відходів, каналізаційних стоків. 	Відділи: виробничий, фінансовий, логістичний, персоналу, безпеки, охорони праці, здоров'я, довілля цивільного захисту	5	3	15	

	Опис небезпеки	Наслідки	Оцінювання ризику $P = I \times T \times R$			Управління ризиком			Оцінювання залишкового ризику $P = I \times T \times R$		
			I	T	P	Необхідні профілактичні заходи	Відповідальність	Терміни	I	T	P
2	Розширення масштабів наземних операцій, наближення зони бойових дій до об'єктів підприємства	Травмування / смертельне травмування працівників унаслідок обстрілів, бомбардувань, розривів мін, снарядів	5	5	25	<ol style="list-style-type: none"> Побудова / дообладнання сховищ / укриттів біля об'єктів підприємства. Неухильне реагування на сигнали повітряної тривоги згідно з інструкціями, вказівками служби надзвичайних ситуацій і місцевих органів влади. Підготовка інструкцій та проведення навчання щодо дій персоналу в разі специфічних небезпек воєнного часу та інструктажі працівників і підрядників. Відпрацювання дій персоналу в разі специфічних небезпек воєнного часу із врахуванням ПЛА (План локалізації та ліквідації аварій та їх наслідків на ОПН). Дотримання режимів та схем оповіщення, відключення обладнання - згідно ПЛА. Оперативне інформування щодо зміни поточної ситуації та вжиття оперативних заходів. Динамічне оцінювання ризиків до початку кожної роботи на об'єктах. Придбання посиленних засобів захисту для працівників та медичних засобів: каски, бронежилети, індивідуальні аптечки. Організація навчання з надання домедичної допомоги в структурних підрозділах. За необхідності організація обстеження території біля об'єктів для знаходження вибухонебезпечних предметів, що не розірвалися, до початку робіт із залученням служби з надзвичайних ситуацій. 	Відділи: виробничий, персоналу, охорони праці, безпеки, здоров'я, цивільного захисту		5	4	20
3	Застосування агресором хімічної чи бактеріологічної зброї	Хімічні ураження працівників (органів дихання, очей, шкіри), захворювання, викликані бактеріологічними збудниками, зупинка виробництва	3	5	15	<ol style="list-style-type: none"> Створення герметично запакованих запасів їжі й питної води щонайменше на 7 днів. Забезпечення персоналу фільтрувальними протигазами, панорамними масками, респіраторами, захисними костюмами залежно від залученості до оперативно-аварійних робіт. Підготовка плану евакуації ключових працівників та членів їхніх сімей, на випадок загрози. Визначення критеріїв загрози, за яких необхідно провести евакуацію. Проведення інструктажів і оперативно-тактичних навчань із використанням засобів захисту від хімічної загрози, дій згідно з ПЛА. Визначення та придбання антидотів у разі хімічної загрози. Зв'язок з органами місцевої влади та ДСНС та реалізація плану евакуації. Оперативне інформування щодо зміни ситуації та вжиття оперативних заходів. 	Відділи: виробничий, господарчий, логістичний, персоналу, охорони праці, безпеки, здоров'я, цивільного захисту		3	3	9

Опис небезпеки	Наслідки	Оцінювання ризику $P = I \times T^*$			Управління ризиком			Оцінювання залишкового ризику $P = I \times T^*$			
		I	T	P	Необхідні профілактичні заходи	Відповідальність	Терміни	I	T	P	
4	Застосування ядерної зброї агресором	Радіаційне опромінення, променева хвороба, радіаційне забруднення територій, зупинка виробництва	3	5	15	<ol style="list-style-type: none"> Підготовка до використання всіх сховищ у режимі укриття від радіаційного випромінювання. Забезпечення персоналу фільтрувальними протигазами, панорамними масками, респіраторами, захисними костюмами залежно від залученості до оперативно-аварійних робіт. Підготовка плану евакуації ключових працівників та членів їхніх сімей на випадок загрози. Визначення критеріїв загрози, за яких необхідно провести евакуацію. Створення герметично запакованих запасів їжі й питної води щонайменше на 7 днів. Проведення інструктажів і оперативно-тактичних навчань із використання засобів захисту від ядерної загрози, дій згідно з ПЛА. Підготовка до йодної профілактики та застосування препаратів радіопротекторної дії. Придбання додаткових дозиметрів та визначення режимів використання. Використання всіх сховищ у режимі укриття від радіаційного випромінювання на час не менше 24 год. Оперативне інформування щодо зміни ситуації та вжиття оперативних заходів Зв'язок з органами місцевої влади та службою з надзвичайних ситуацій та реалізація плану евакуації. 	Відділи: виробничий, господарчий, логістичний, персоналу, охорони праці, здоров'я, цивільного захисту		3	4	12
5	Захоплення територій, окупаційний режим	Фізичне та психологічне насильство, травмування / смертельне травмування працівників від дій агресора, зупинка виробництва, юридичні наслідки	4	4	16	<ol style="list-style-type: none"> Підготовка переліку матеріально-технічних цінностей, які необхідно вивезти з об'єктів. Розроблення варіантів маршрутів для вивезення людей і ТМЦ (товарно-матеріальних цінностей). Розроблення заходів, що унеможливають експлуатацію об'єктів підприємства ворогом. Рекомендації для персоналу щодо складу «евакуаційних валіз». Реалізація вивезення ТМЦ, відключення обладнання згідно з ПЛА, консервація об'єктів. Оперативне інформування щодо зміни ситуації та вжиття оперативних заходів. Зв'язок з органами місцевої влади та службою з надзвичайних ситуацій, реалізація плану евакуації. 	Відділи: виробничий, фінансовий, логістичний, персоналу, безпеки, охорони праці, здоров'я, цивільного захисту		4	2	8
*Ризик (P) = імовірність (I) x тяжкість (T) наслідків											

▶ **Додаток 14. Порядок надання домедичної допомоги**

Для категорії постраждалих, чиє життя під загрозою, але яких можна врятувати, найбільшою небезпекою є масивна кровотеча, тому необхідно виконати швидкий огляд постраждалої особи, використовуючи алгоритм MARCH, і тільки потім переходити до інших травм.

▶ **M — масивні кровотечі; кровотеча, що загрожує життю (пріоритет №1)**

Ознаки:

- ▶ мокра пляма на одязі або калюжа крові біля людини, яка швидко збільшується в розмірах;
- ▶ травматична ампутація руки або ноги;
- ▶ пульсуюча та сильна кровотеча з рани.

Для зупинки кровотечі, що загрожує життю, можна використовувати три засоби залежно від того, що є в наявності:

- ▶ турнікет;
- ▶ гемостатична пов'язка для тампонади рани;
- ▶ пов'язка, що тисне.

▶ **A — прохідність дихальних шляхів**

- ▶ Покладіть постраждалу особу на тверду рівну поверхню.
- ▶ Займіть позицію збоку від постраждалої особи.
- ▶ Переконайтесь, що дихальні шляхи не заблоковано.
- ▶ Якщо дихальні шляхи не заблоковано — відновіть дихання, піднявши підборіддя з нахилом голови на 1,5 см.
- ▶ Якщо постраждала особа без свідомості, але наявне якісне дихання, переведіть її в стабільне бокове положення.

▶ R — дихання

- ▶ Перевірте наявність дихання методом «чую — бачу — відчуваю» (прислухайтесь до дихання — подивіться на рух грудної клітини — нахиліться щокою до обличчя постраждалої особи і відчуйте, чи вона дихає).
- ▶ Огляньте постраждалу особу на наявність респіраторного дистресу.

Ознаки респіраторного дистресу:

- ▶ важке дихання;
- ▶ надто слабе дихання;
- ▶ прискорене дихання.

Ці ознаки також можуть вказувати на закриту травму грудної клітини.

Оцініть наявність травми грудної клітини:

- ▶ проникаюча травма;
- ▶ вибухова травма.

▶ C — циркуляція, кровообіг

Важливо запобігти гіповолемічному шоку шляхом контролювання втрати крові. Проведіть повторне оцінювання всіх заходів контролю кровотеч на ефективність (див. пункт M — масивні кровотечі; кровотеча, що загрожує життю (пріоритет №1)).

▶ H — гіпотермія та інші травми

ГІПОТЕРМІЯ (ПЕРЕОХОЛОДЖЕННЯ)

Запобігання гіпотермії (переохолодженню) ускладнюється внаслідок масивної втрати крові.

Ознаки: уповільнене дихання; тремтіння тіла; нечітка мова або бурмотіння.

Допомога: обгорніть постраждалу особу термоковдрою; не тримайте її на землі (збільшує втрату тепла тілом).

ОПІКИ

При наданні домедичної допомоги потрібно враховувати ступінь пошкодження шкіри та м'яких тканин (ознаки опіків різних ступенів — відповідно до ISO 13506-2).

Допомога:

- ▶ припинити дію високої температури на постраждалу особу, за необхідності зняти одяг, що тліє;
- ▶ зняти прикраси, які є на ділянці опіку;
- ▶ заспокоїти постраждалу особу та пояснити свої подальші дії;
- ▶ охолодити місце опіку шляхом промивання протягом щонайменше 20 хвилин водою кімнатної температури, якщо площа опіку не перевищує 20%;
- ▶ після охолодження накласти на місце опіку чисту, суху марлеву пов'язку. Пов'язка не повинна тиснути на м'які тканини.

При опіках понад 20% площі тіла потрібно тільки накрити постраждалу особу термоковдрою й не виконувати ніяких інших дій.

ПЕРЕЛОМИ

Ознаки: сильний біль; набряк.

Допомога:

- ▶ іммобілізувати травмовану кінцівку за допомогою шини. Шина використовується для запобігання руху та утримання пораненої кінцівки в одному положенні. Використовуйте гнучку шину SAM.
- ▶ закріпіть суглоб знизу та зверху від перелому та зафіксуйте за допомогою еластичного бинта.

ТРАВМА ОКА

Ознаки: сильний біль; відчуття присутності стороннього предмету.

Допомога:

- ▶ прикрийте око спеціальним щитом на очі й закріпіть його клейкою стрічкою;
- ▶ якщо щита не має, можна використати для захисту пошкодженого ока тактичні окуляри.

Таблиця 14.1 — Перша допомога у разі поранень різного виду

ЯКЩО ВИ БАЧИТЕ РАНУ	Натисніть на рану своєю рукою або рукою постраждалої особи, якщо вона у свідомості й має сили. Притискайте міцно і тримайте тиск постійно до прибуття допомоги.
	Накладіть тугу пов'язку прямо на рану. Вона тисне на рану і притискає уражені судини до м'язів та кістки. Тугу пов'язку можна зробити за допомогою пов'язок Emergency Trauma Bandage або SICH.
	Якщо накладена пов'язка просочується кров'ю, зверху накладіть ще одну пов'язку.
ЯКЩО РАНУ НЕ ВИДНО, але ви впевнені в наявності кровотечі	Розріжте або розірвіть одяг та накладіть тугу пов'язку на рану.
	Якщо туга пов'язка не в змозі зупинити кровотечу, накладіть турнікет (CAT/SWAT/Есмарха/імпровізований джгут) на відстані 5–7 см вище рани, але не на суглоб. Джгут SWAT/Есмарха/імпровізований накладається лише на стегно або плече (на одну кістку). Час накладання турнікета для зупинки кровотечі не повинен перевищувати 1 хвилини.
ВУЗЛОВА КРОВОТЕЧА (рана знаходиться в місцях прикріплення кінцівок та шиї до тулуба й немає можливості накласти джгут)	Тампонування рани можна виконати спеціальними гемостатичними засобами Combat Gauze або еластичним бинтом і марлевым відрізом. Після тампонування натисніть на рану протягом 3 хвилин у разі використання Combat Gauze або 10 хвилин, якщо використовуються звичайні засоби.
КРОВОТЕЧА З РАНИ НА ШИЇ	Міцно притисніть рану своїми пальцями до м'язів шиї та шийних хребців. Не давайте рухатися постраждалій особі та не припиняйте тиск на рану. Впевніться в тому, що кровотеча зупинилась. Продовжуйте натискати на рану до прибуття медичних працівників.
ЕВЕНТРАЦІЯ (вихід нутрощів за межі черевної порожнини внаслідок її розгерметизації, зумовленої пораненням очеревини й м'язово-апоневротичного шару та шкіри черевної стінки)	Важливо! Якщо випали петлі кишківника або інші органи, не вправляйте їх самостійно в черевну порожнину. Не виймайте з рани сторонні предмети. Обмежте рух петель кишківника за допомогою закрученої косинки або одягу. Накладіть зверху на петлі кишківника зволожену марлю або чисту тканину, зробивши вологу пов'язку. Для зменшення втрати вологи, накрийте пов'язку поліетиленовим пакетом та зафіксуйте бинтом, пластиром, скотчем.

Для решти випадків травмування потрібно використовувати 29 порядків (алгоритмів) надання домедичної допомоги постраждалим особам при невідкладних станах, що були затверджені наказом Міністерства охорони здоров'я України від 09.03.2022 №441⁷⁶ та знаходяться у вільному доступі.

76 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0356-22#Text>

► **Додаток 15. Орієнтовні набори домедичної допомоги**

Індивідуальний набір першої допомоги — має бути в кожного працівника або в усіх членів санітарних бригад:

Назва складової аптечки	Шт.
Гумові рукавички (нітрилові)	1
Набір бактерицидних пластирів (різних розмірів)	1
Антисептик (хлоргексидин)	1
Марлевий відріз	1
Джгут-турнікет	1
Ножиці з тупими кінцями	1
Власні медикаменти (наприклад, для гіпертоніків, діабетиків)	

Груповий набір — комплект для групи осіб (цеху, відділу тощо):

Назва складової аптечки	Шт.
Рукавички нітрилові	1
Гумові рукавички High risk	1
Набір бактерицидних пластирів (різних розмірів)	1
Джгут-турнікет	1
Серветки марлеві різних розмірів (комплект)	1
Серветки спиртові (набір)	1
Бандаж	1
Бинт еластичний	1
Термоковдра	1

Ножиці з тупими кінцями	1
Маска для проведення штучної вентиляції легень	1
Серветки антисептичні (набір)	1
Довідник із домедичної допомоги	1

Основний набір домедичної допомоги на виробництві (у сумці-органайзері з відповідним позначенням) для надання домедичної допомоги в разі масового ураження:

Назва складової аптечки	Шт.
Засоби індивідуального захисту	
Маска для проведення штучної вентиляції легень	1
Гумові рукавички (нітрилові)	2
Захисні окуляри	1
Плівка-клапан для проведення штучного дихання «рот-до-рота»	2
Гумові рукавички High risk	2
Засоби для надання допомоги в разі опіків	
Протиопікові серветки «Опикун»	2
Протиопіковий гель BurnShield	1
Засоби для надання допомоги в разі переохолодження	
Термопакет «Зігрівайка»	2
Термоковдра	2
Кровоспинні засоби	
Джгут гумовий (типу Есмарха)	1
Джгут-турнікет CAT (Combat-Application-Tourniquet)	2
Бинт на еластичній основі 10 см x 3 м	2
Бинт для тампонади (Бинт гемостатичний QuikClot Combat Gauze Z-Folded)	1

Назва складової аптечки	Шт.
Пластир (катушка)	1
Набір бактерицидних пластирів (різних розмірів)	1
Серветки марлеві 45 см х 29 см	2
Маркер	1
Марлевий відріз (90х100см)	1
Джгут SWAT (Stretch Wrap And Tuck)	1
Бинт на еластичній основі 15 см х 4 м	2
Перев'язувальний пакет (на основі еластичного бинта з подушкою 15х18см)	2
Спиртові серветки	10
Серветки антибактеріальні (вологі)	1 уп.
Серветки марлеві 14 см х16 см	1 уп.
Засоби для надання допомоги в разі травм	
Ножиці «парамедика» (з тупими кінцями)	1
Шина гнучка зразка SAM Splint	1
Пов'язка оклюзійна вентилярована та невентильована	2
Косинки для іммобілізації кінцівок 120х120см	2
Холодовий спрей 200 мл	1
Пакет гіпотермічний (охолоджувальний)	2
Асептичні засоби	
Хлоргексидин спрей 0,05%	1
Перекис водню 3% спрей	1
Додаткові засоби	
Довідник з алгоритмами надання домедичної допомоги	1

► **Додаток 16. Приклад інструмента, розробленого для аналізу ефективності СУБЗР в умовах воєнного часу⁷⁷**

ОЦІНЮВАННЯ ОСНОВНИХ ЕЛЕМЕНТІВ СУБЗР

Елемент СУБЗР		№ з/п	Напрямок оцінювання	Оцінювання (за табл. 13.2)	Коментарі
1	Управління питаннями БЗР	1.1.	Визначення та доведення до відома працівників позиції вищого керівництва щодо питань БЗР в умовах воєнного часу		
		1.2.	Комітет із БЗР (або інший інструмент ухвалення рішень із БЗР із залученням вищої ланки керівників організації)		
		1.3.	Повноваження та відповідальність керівників та працівників у питаннях БЗР		
		1.4.	Залучення працівників до ухвалення рішень із питань БЗР		
		1.5.	Заходи для забезпечення дисципліни персоналу під час робіт із наявними смертельними ризиками (внаслідок реалізації специфічних небезпек воєнного часу)		
		1.6.	Планування та доведення до виконавців заходів для забезпечення БЗР		
		1.7.	Система відстежування прогресу виконання запланованих заходів із БЗР		

⁷⁷ Розробив Дмитро Григоренко, співзасновник, генеральний директор громадської спілки «Європейське співтовариство з охорони праці» (ESOSH), СМІOSH — почесний член Інституту безпеки та гігієни праці (UK), тренер СІЕН (UK).

2	Компетентність та обізнаність персоналу	2.1.	Визначення мінімального рівня знань та навичок із БЗР		
		2.2.	Ефективність навчального процесу		
		2.3.	Кваліфікація тренерів/ викладачів		
		2.4.	Організація вступного інструктажу з БЗР		
		2.5.	Оперативне інформування персоналу		
		2.6.	Допуск до самостійної роботи та управління обладнанням		
3	Система управління ризиками та можливостями	3.1.	Оцінювання ризиків під час планування та виконання робіт		
		3.2.	Функціонування системи допуску до виконання небезпечних робіт		
		3.3.	Оцінювання ризиків на рівні виробничих/технологічних процесів		
		3.4.	Управління ризиками у разі залучення сторонніх організацій та підрядників		
		3.5.	Оцінювання стану здоров'я працівників під час допуску до виконання робіт		
		3.6.	Управління додатковими ризиками воєнного часу під час виконання робіт (обстріли, поводження з потенційно небезпечними предметами тощо)		
		3.7.	Управління психофізіологічними та психосоціальними ризиками		
		3.8.	Розповсюдження кращих практик з управління ризиками		
		3.9.	Забезпечення ЗІЗ на підставі оцінювання наявних ризиків		
		3.10.	Забезпечення працівників санітарно-гігієнічними умовами		

4	Стандарти та процедури безпеки під час виконання робіт	4.1.	Безпека робіт на висоті		
		4.2.	Відключення та блокування машин та механізмів на час проведення ремонтних або пусконаладжувальних робіт		
		4.3.	Безпека робіт у замкненому просторі		
		4.4.	Електробезпека		
		4.5.	Безпека переміщення вантажів		
		4.6.	Безпека транспорту		
		4.7.	Управління безпекою будівель та споруд		
5	Звітність та розслідування інцидентів	5.1.	Система оперативного збору інформації про інциденти		
		5.2.	Розслідування інцидентів, аналіз кореневих причин		
		5.3.	Система розповсюдження інформації про інциденти та необхідні заходи з їх попередження		
		5.4.	Планування та відстежування заходів із запобігання повторним випадкам		
6	Реагування на НС та інші інциденти	6.1.	Наявність планів реагування на аварійні ситуації (з огляду на специфічні небезпеки воєнного часу)		
		6.2.	План евакуації людей та обладнання на випадок наближення зони проведення бойових дій		
		6.3.	Організація першої домедичної допомоги		
		6.4.	Наявність та облаштування укриття/бомбосховищ		
		6.5.	Евакуаційні тренування		
7	Контроль ефективності та розвиток СУБЗР	7.1.	Система проведення аудитів та інспекцій умов безпеки		
		7.2.	Планування та контроль виконання заходів за результатами аудитів та інспекцій із БЗР		
		7.3.	Залучення керівництва до ініціатив з аналізу та розвитку ефективності СУБЗР		

ШКАЛА ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ СУБЗР

Оцінювання	Розшифровка оцінки (балів)
Не застосовується	Напряму оцінювання не передбачено наявною СУБЗР.
1	Функціонування заходів не організовано, впровадження змін не заплановано. Наявні плани заходів із БЗР не передбачають впровадження відповідних змін, персонал не має розуміння вимог необхідних заходів.
2	Функціонування заходів не організовано, але в організації проведено оцінювання наявних недоліків СУБЗР, створено та затверджено керівництвом план заходів щодо усунення наявних недоліків.
3	Впровадження заходів організовано частково. Водночас розроблено та затверджено всі необхідні процедури, проведено навчання залученого для виконання заходів персоналу.
4	Необідні заходи функціонують у повному обсязі.

РЕЗУЛЬТАТИ ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ СУБЗР

№ з/п	Елемент СУБЗР	Оцінка (від 1 до 4)
1	Управління питаннями БЗР	
2	Компетентність та обізнаність персоналу	
3	Система управління ризиками та можливостями	
4	Стандарти та процедури безпеки під час виконання робіт	
5	Звітність та розслідування інцидентів	
6	Реагування на НС та інші інциденти	
7	Контроль ефективності та розвиток СУБЗР	
Підсумкова оцінка ефективності СУБЗР:		

► Додаток 17. Перелік використаних матеріалів (бібліографія)

Конвенції ООН, протоколи до них

1. Конвенція про захист цивільного населення під час війни, м. Женева, 12.08.1949.
2. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 08.06.1977.
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, м. Рим, 04.11.1950.
4. Конвенція про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення, 10.04.1972.
5. Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію, м. Женева, 10.10.1980.
6. Додатковий протокол до «Конвенції про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію» про заборону або обмеження застосування мін, мін-пасток та інших пристроїв із поправками, внесеними 3 травня 1996 року (Протокол II з поправками, внесеними 3 травня 1996 року).
7. Додатковий протокол III до «Конвенції про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію» про заборону або обмеження застосування запальної зброї.
8. Додатковий протокол IV до «Конвенції про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію» про засліплюючу лазерну зброю.
9. Додатковий протокол V до «Конвенції про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію» про вибухонебезпечні предмети - наслідки війни.
10. Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення, м. Париж, 13.01.1993.
11. Конвенція про ядерну безпеку, м. Відень, 17.06.1994.
12. Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їхнє знищення, 18.09.1997

13. Конвенція про касетні боєприпаси, 01.08.2010.

Конвенції та рекомендації МОП

14. Конвенція МОП про примусову чи обов'язкову працю, 1930 р. (№ 29).

15. Протокол 2014 року до Конвенції про примусову чи обов'язкову працю, 1930 р.

16. Конвенція МОП про скасування примусової праці, 1957 р. (№ 105).

17. Конвенція МОП про безпеку та здоров'я на роботі, 1981 р. (№ 155) та Протокол 2002 р. до Конвенції № 155.

18. Конвенція МОП про служби безпеки і здоров'я на роботі, 1985 (№ 161).

19. Конвенція МОП про основи, що сприяють безпеці та здоров'ю на роботі, 2006 (№ 187).

20. Конвенція МОП про викорінення насильства та домагань у сфері праці, 2019 (№ 190).

21. Рекомендація про викорінення насильства і домагань у сфері праці, 2019 (№ 206).

Директиви Ради ЄС та Європарламенту

22. Council Directive 89/391/EEC of 12 June 1989 on the introduction of measures to encourage improvements in the safety and health of workers at work.

23. Council Directive 90/270/EEC on the minimum safety and health requirements for work with display screen equipment.

24. Council Directive 92/85/EEC on the introduction of measures to encourage improvements in the safety and health at work of pregnant workers and workers who have recently given birth or are breastfeeding.

25. Directive 2012/18/EU of the European Parliament and of the Council of 4 July 2012 on the control of major-accident hazards involving dangerous substances, amending and subsequently repealing Council Directive 96/82/EC.

26. Council Directive 2010/32/EU implementing the Framework Agreement on prevention from sharp injuries in the hospital and healthcare sector concluded by HOSPEEM and EPSU

Регламенти ЄС

27. REGULATION (EU) No 1272/2008 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 16 December 2008 on classification, labelling and packaging of substances and mixtures, amending and repealing Directives 67/548/EEC and 1999/45/EC, and amending Regulation (EC) No 1907/2006.

28. Regulation (EU) 2016/425 of the European Parliament and of the Council of 9 March 2016 on personal protective equipment and repealing Council Directive 89/686/EEC.
29. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2019/1020 від 20 червня 2019 року про ринковий нагляд та відповідність продуктів, а також про внесення змін до Директиви 2004/42/ЄС та Регламенту (ЄС) № 765/2008 і Регламенту (ЄС) № 305/2011.

Декларації та Рамкові угоди

30. Декларація Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку, 1992.
31. Framework Agreement on Work-related Stress (2004).
32. Framework Agreement on Harassment and Violence at Work (2007).

Настанови

33. Multisectoral Guidelines to tackle Third-party Violence and Harassment related to Work (2010).
34. IASC Guidelines on Mental Health and Psychosocial Support in Emergency Settings 2007. UN Inter-Agency Standing Committee. www.who.int.

Стандарти

35. ISO/TR 16732-3:2013. Fire safety engineering — Fire risk assessment — Part 3: Example of an industrial property.
36. ISO/TR 16922:2013. Natural gas — Odorization.
37. ISO 37500:2014. Guidance on outsourcing.
38. ISO 22315:2014. Societal security — Mass evacuation — Guidelines for planning.
39. ISO 18788:2015. Management system for private security operations — Requirements with guidance for use.
40. ISO 14001:2015. Environmental management systems — Requirements with guidance for use.
41. ISO/TS 16901:2015. Guidance on performing risk assessment in the design of onshore LNG installations including the ship/shore interface.
42. ISO 37100:2016. Sustainable cities and communities — Vocabulary.
43. ISO 37001:2016. Anti-bribery management systems — Requirements with guidance for use.
44. ISO 13506-2:2017. Protective clothing against heat and flame — Part 2: Skin burn injury prediction — Calculation requirements and test cases.

45. ISO 22320:2018. Security and resilience — Emergency management — Guidelines for incident management.
46. ISO 31000:2018. Risk management — Guidelines.
47. ISO 45001:2018. Occupational health and safety management systems — Requirements with guidance for use.
48. ISO 7010:2019. Graphical symbols — Safety colours and safety signs — Registered safety signs.
49. IEC 31010:2019. Risk management — Risk assessment techniques, IDT.
50. ISO 16972:2020. Respiratory protective devices — Vocabulary and graphical symbols.
51. ISO 41014:2020. Facility management — Development of a facility management strategy
52. ISO/TS 17420-8:2021. Respiratory protective devices — Performance requirements — Part 8: Special application chemical, biological, radiological and nuclear (CBRN) filtering and radiological-nuclear (RN) filtering RPD.
53. ISO/TS 17420-9:2021. Respiratory protective devices — Performance requirements — Part 9: Special application chemical, biological, radiological and nuclear (CBRN) supplied breathable RPD.
54. ISO 22300:2021. Security and resilience — Vocabulary.
55. ISO 31030:2021. Travel risk management — Guidance for organizations.
56. ISO/PAS 45005:2020. Occupational health and safety management — General guidelines for safe working during the COVID-19 pandemic.
57. ISO 45003:2021. Occupational health and safety management — Psychological health and safety at work — Guidelines for managing psychosocial risks
58. ISO 31073:2022. Risk management — Vocabulary.
59. EN 12083:1998. Respiratory protective devices — Filters with breathing hoses, (Non-mask mounted filters) — Particle filters, gas filters and combined filters — Requirements, testing, marking.
60. EN 136:1998. Respiratory protective devices. Full face masks. Requirements, testing, marking.
61. IEC 60079-29-2:2015. Explosive atmospheres - Part 29-2: Gas detectors - Selection, installation, use and maintenance of detectors for flammable gases and oxygen.
62. EN 12941:1998+A2:2008. Respiratory protective devices. Powered filtering devices incorporating a helmet or a hood. Requirements, testing, marking.

63. EN 12942:1998+A2:2008. Respiratory protective devices. Power assisted filtering devices incorporating full face masks, half masks or quarter masks. Requirements, testing, marking.
  64. EN 1827:1999+A1:2009. Respiratory protective devices. Half masks without inhalation valves and with separable filters to protect against gases or gases and particles or particles only. Requirements, testing, marking.
  65. EN 149:2001+A1:2009. Respiratory protective devices. Filtering half masks to protect against particles. Requirements, testing, marking.
  66. EN 405:2001+A1:2009. Respiratory protective devices - Valved filtering half masks to protect against gases or gases and particles - Requirements, testing, marking.
  67. EN ISO 12100:2010. Safety of machinery. General principles for design. Risk assessment and risk reduction.
  68. EN ISO 13849-1:2015. Safety of machinery — Safety-related parts of control systems — Part 1: General principles for design.
  69. EN 148-1:2018. Respiratory protective devices - Threads for facepieces - Part 1: Standard thread connection
  70. ISO/IEC Guide 14:2018. Products and related services — Information for consumers.
  71. EN 143:2021. Respiratory protective devices - Particle filters - Requirements, testing, marking.
  72. EN 14387:2021. Respiratory protective devices - Gas filter(s) and combined filter(s) - Requirements, testing, marking.
- Довідники, посібники, огляди**
73. Handbook on the Management of Ordnance and Explosives at Closed, Transferring, and Transferred Ranges and Other Sites, 2002.
  74. A Paradise Built in Hell, Rebecca Solnit, 2009.
  75. Prevention and resolution of violent and armed conflicts: training manual for use by trade union organizations / International Labour Office, Crisis Response and Reconstruction Programme (ILO/CRISIS), Bureau for Workers' Activities (ACTRAV). - Geneva: ILO, 2010.
  76. Health impact of psychosocial hazards at work: an overview / Stavroula Leka, Aditya Jain. Institute of Work, Health & Organisations, University of Nottingham, WHO, 2010.
  77. A non-binding guide to best practice with a view to improving the application of related directives on protecting health and safety of workers in agriculture, livestock farming, horticulture and forestry. European Commission, 2011.

78. A 5 step guide for employers, workers and their representatives on conducting workplace risk assessments. — Geneva: ILO, 2014.
79. Guide for assessing the quality of risk assessments and risk management measures with regard to prevention of psychosocial risks. European Commission, 2018.
80. The Sphere Handbook. Humanitarian Charter and Minimum Standards in Humanitarian Response. Fourth edition, 2018.
81. Thematic Report. The impact of mines, unexploded ordinance AND OTHER EXPLOSIVE OBJECTS ON CIVILIANS IN THE DONETSK AND LUHANSK REGIONS OF EASTERN UKRAINE, January 2018 — October 2019, OSCE.
82. Handbook. How to Design, Monitor and Evaluate Peacebuilding Results in Jobs for Peace and Resilience Programmes. Version for field testing. — Geneva: ILO, 2019.
83. Laurent Grosse-Kozlowski and Nils Vösgen, INTOSAI Development Initiative. Risk and crisis management for SAIs: heightened resilience for increased performance. Disasters and crisis management Journal No 3 | 2021.
84. Guidelines for drinking-water quality: fourth edition incorporating the first and second addenda. World Health Organization 2022.
85. Mental health and psychosocial support work. Part of the 4th edition of the UNHCR Emergency Handbook. <https://emergency.unhcr.org/entry/49304/mental-health-and-psychosocial-support>
86. A Global Risk Assessment Model for Civil Wars, Nicolas Rost, United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA), Gerald Schneider, University of Konstanz, Johannes Kleibl, University of Konstanz.
87. The Handbook of Crisis Communication, W. Timothy Coombs and Sherry J. Holladay.
88. Mental health and psychosocial support work. Part of the 4th edition of the UNHCR Emergency Handbook. <https://emergency.unhcr.org/entry/49304/mental-health-and-psychosocial-support>
89. INDG163(rev2) Five steps to risk assessment, revised 06/06.
90. Гражданская оборона: Учеб. пособие / Под ред. В.Н. Завьялова — М.: Медицина, 1989. — 272 с.: ил.

Інші джерела

91. Оперативна інформація про нещасні випадки.
https://docs.google.com/spreadsheets/d/1nurNVy_10NOqJ9GujloAhnkRNG3vSGoZoLG YgeTw-O4/edit#gid=834046324

